

Na naslovnici:

Risba tehničnega posnetka Zaklavžarjeve kašče, posneta leta 1959
v okviru t. i. Orlovih ekip Slovenskega etnografskega muzeja
(iz članka Andrejke Ščukovt: Obnovljena Zaklavžarjeva kašča)

Vsebina

	UVODNIK	
<i>Samo Bevk</i>	Ohranjanje in razvoj nacionalne identitete in kulturne dediščine v procesih globalizacije	4
	KULTURNA DEDIŠČINA	
	6. mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji, Idrija 17.–21. junij 2002	
<i>Elena Sikorová</i>	Idrijski rudnik živega srebra v arhivskih dokumentih državnega centralnega rudarskega arhiva v Banski Štiavnici	8
	ESEJ	
<i>Klemen Pust</i>	Poroka duha in uma	16
	LIKOVNA PRILOGA	
<i>Rafael Podobnik</i>	Sevanje duhovnosti	30
	LITERATURA	
<i>Rafael Terpin</i>	Zapiski cerkljanskega šolnika	40
	ZNAMENITE OSEBNOSTI	
<i>Denis Poniž</i>	Saga o ženski, kronika o času	50
<i>Milica Kacin Wohinz</i>	Dominika Kacin – Nedeljka Pirjevec	53
<i>Severina Berger</i>	Moja draga Nedeljka!	56
<i>Milica Kacin Wohinz</i>	Zahvala	58
<i>Nedeljka Pirjevec</i>	Odlomek iz romana Zaznamovana	60
<i>Vida Bajt</i>	Idrijsko obdobje Marka Vincenca Lipolda (1867–1883)	64
	KULTURNI SPOMENIKI	
<i>Andrejka Ščukovt</i>	Obnovljena Zaklavžarjeva kašča	88

	EKOLOGIJA	
<i>Alfred Bogomir Kobal</i>	Vpliv anorganskega in metil živega srebra na človeka	92
	ZGODOVINA	
<i>Marijan Beričič</i>	Delavski tehnikum v Trbovljah 1949–1952	100
<i>Milofka Magajne</i>	Cerkljanska skozi stoletja – stalna razstava v Cerkljanskem muzeju	103
	NARAVNE ZNAMENITOSTI	
<i>Nevenka Lapanja</i>	Lehnjakova slapova v Kozarski grapi	116
	ZANIMIVOSTI	
<i>Jože Bavcon</i>	Kijasti lisičjak in uadla	120
	PREDSTAVITVE	
<i>Milanka Trušnovec</i>	Čas za remont (ali vsaj za inventuro)	124
<i>Milanka Trušnovec</i>	V središču roba	127
<i>Karmen Simonič Mervic</i>	Ko prerasteš vsakodnevni delovni okvir	130
<i>Janez Kavčič</i>	20 let bienala likovnih ljubiteljev	132
<i>Irena Ažman</i>	Razstava Zgodovina zemljemerstva na Idrijskem in Cerkljanskem	134
<i>Niko Jereb</i>	Partizanska bolnica Franja na poštni znamki	138
	POROČILA	
<i>Anton Zelenc</i>	Mednarodni simpozij o življenju in delu Balthasarja Hacqueta	140
<i>Dragica Kravos, Marija Rejc</i>	Mladi ustvarjalci v Mladi rasti	143
<i>Mirjam Gnezda</i>	Razstave čipk v letu 2003	146
<i>Ivica Kavčič</i>	Poročilo o delu Muzejskega društva od ustanovitve leta 1986 do konca leta 2003	148
<i>Ivana Leskovec</i>	Pri petdesetih!	156

Per 489/2004

10026842, 1

COBISS

Ohranjanje in razvoj nacionalne identitete in kulturne dediščine v procesih globalizacije

Samo
BEVK

**Prispevek na sestanku
Parlamentarnega odbora srednjeevropske pobude,
Ljubljana, 18.–20. marec 2004.**

Do oblikovanja nacionalne zavesti in nacionalne identitete, kot ju pojmuje danes, je vodila zelo dolga pot. Nacionalno zavest si predstavljamo kot sintezo etnične in državne zavesti. Samo v celoti uresničena nacionalna identiteta in zavest sta pogoj, da bodo procesi nadnacionalnega povezovanja potekali brez hujših pretresov.

Projekt desetletja, kot mu pravimo v slovenski politiki, to je vstop Slovenije v Evropsko skupnost, je praktično uresničen. 1. maja bomo postali polnopravna članica ES. To sicer ne prinaša samo koristi, vendar je vsakomur jasno, da Slovenija lahko vsestransko napreduje le, če bo vključena v krog gospodarsko in socialno najbolj stabilnih držav. Ostati zunaj te povezave bi bilo za Slovenijo pogubno. Številni kazalci kažejo, da sodi Slovenija med najbolj razvite tranzicijske države, ki dohiteta ES in po kupni moči že presega 70 % njenega povprečnega BDP-ja.

Kako ranljivi smo, še posebej na ekonomskem področju, pa nam je prav na dan slovesne ratifikacije pristopne pogodbe skoraj simbolično pokazala ena izmed britanskih multinacionalnih družb, ko je na tiskovni konferenci sporočila, da ukinja proizvodnjo v Tobačni tovarni Ljubljana. Delo naj bi izgubilo več kot 250 ljudi, eden izmed razlogov, ki so ga navedli, pa je bil vstop Slovenije v Evropsko skupnost ter v zvezi s tem spremenjeni pogoji gospodarjenja. Lastnika tovarne ne zanimajo delavci ampak kadilci, zato bodo prodajno mrežo ohranili, proizvodnjo pa preselili v drugo, bolj zanimivo državo, verjetno s cenejšo delovno silo.

Zakaj omenjam ta primer? Tobačna industrija ima pri nas zelo dolgo tradicijo, sega v drugo polovico 19. stoletja, tobak sam se pojavlja celo v slovenski literaturi. Tobačna tovarna je bila ena najstarejših in dolga desetletja ena največjih tovarn v Ljubljani. Njeno vodstvo se je zavedalo, da je potrebno tradicijo ohranjati ter jo ponuditi tudi zanamcem, zato so skupaj z mestnim muzejem v proizvodnem kompleksu postavili izjemno

zanimivo muzejsko zbirko. Ta sledi zgodovinskemu razvoju od Kolumbovega odkritja tobaka v Ameriki pred več kot pol tisočletja do glavnega dela postavitve, ki prikazuje pomen in vlogo Tobačne tovarne in njenih delavcev v industrijskem in kulturnem življenju Ljubljane in Slovenije.

Ali bo s prekinitvijo proizvodnje in industrijske tradicije ter tehnološkega znanja ukinjen tudi muzej? Ali bodo ogroženi objekti tovarne, ki so bili zgrajeni v tipičnem industrijskem arhitekturnem slogu druge polovice 19. stoletja in imajo izjemno spomeniško vrednost? Se dovolj zavedamo industrijske in tehnološke dediščine?

Nepremičninske agencije se že zanimajo za nakup tega nadvse dragocenega kompleksa, praktično v središču glavnega mesta naše države. Tako muzejska zbirka kot arhitekturna dediščina sta na podlagi zakona o varstvu kulturne dediščine razglašeni za spomenik ter zaščiteni s posebnim mestnim odlokom. Konserva-

torska in muzeološka stroka že imata odgovore na ta vprašanja. Idealno bi bilo, če bi muzejska zbirka ostala v avtentičnem okolju stare tobačne tovarne. Ta primer bo temeljni preizkusni kamen tako za lokalno skupnost kot za državo. Ob njem se bo pokazal naš odnos do kulturne dediščine in nacionalne identitete, pa tudi odnos tujega lastnika in kapitala do naše dediščine.

Kultura in kulturna dediščina sta temelj slovenske nacionalne identitete. Kot smo zapisali v Nacionalnem programu za kulturo, ki smo ga prejšnji mesec sprejeli v Državnem zboru, se je morala slovenska kultura razvijati v razmerah, ki ji niso bile zmeraj naklonjene, in se je bilo treba bojevati za obstoj. Postala je pomembno gibalno slovenskega zgodovinskega razvoja, ob tem pa tudi prostor svobodnega izražanja ustvarjalne raznolikosti. V vsej slovenski zgodovini je bila kultura tisto, kar s tem pojmom opredeljujejo sodobni teoretiki: povezovalna samostojna sila v družbi, ustvarjalna in dinamična, raznolika, izzivalna in kritična. Za slovensko kulturo je poglavito tudi, da se v njej razvija

slovenski jezik, najpomembnejši element, po katerem se slovenski narod razlikuje od drugače govorečih sosedov. Prav zaradi tega bo zanimiva usoda predloga zakona o javni rabi slovenščine, ki že nekaj tednov čaka na parlamentarno proceduro.

Konec prejšnjega tisočletja se je naša družba soočila s procesom globalizacije, ki je povzročil vzpon in razvoj gospodarskih in kulturnih ter številnih drugih povezav na svetovni ravni. Kolikor nam je razvoj modernih tehnologij olajšal vsakdanje življenje, pa po drugi strani uničuje tisoče oddaljenih kultur. Tradicionalne kulture izginjajo, nadomešča jih, kot je zapisala dr. Marjeta Mikuž, pojav globalne kulture kot rezultat razvoja na mednarodnih trgih in korporacijah, razvoja komunikacij in medijske tehnologije ter njihovega svetovnega sistema produkcije in porabe. Ta proces se loči od kulturnega imperializma v tem, da je zasnovan veliko bolj celovito in je manj organiziran in predvidljiv v svojih posledicah. Njegov rezultat je nov, to je

globalni kulturni prostor, kar destabilizira utečene oblike nacionalne kulture in identitete in jih nadomešča z globalno-lokalno dimenzijo.

Hkrati to spreminja način življenja ljudi in njihove poglede na vrednote, kar s sociološkega vidika lahko povzroča tudi velike napetosti z nič kaj "kulturnimi" učinki. Tega v procesu globalizacije ne bi smeli sprejemanje in sprejemanje, skupaj s kulturno dediščino, namenjeno prijaznejšim odnosom med ljudmi in večji kakovosti življenja.

Ob tem zavedanju je po mojem mnenju treba najprej pripadati nacionalni skupnosti, da bi lahko postali državljani sveta. Zato je nujna naša odgovornost do nacionalnega izročila ter skrb za ohranjanje in razvoj kulturne dediščine, saj kulturnega bogastva nismo dobili v dar od prednikov, ampak smo si ga izposodili od vnukov.

Izpostaviti moram še en vidik, ki je zelo zaskrbljujoč. Vprašanje odnosa do kulturne dediščine se je v preteklosti posebej izostrilo v raznih kriznih situacijah, v katerih se je znašlo človeštvo. Zato ni naključje, da se je zamisel o vzpostavitvi mednarodnega gibanja za zaščito kulturnih znamenitosti na globalni ravni pojavila ravno po končani prvi svetovni vojni. V najnovejšem času so nam ostali pred očmi predvsem rušenje znamenitega mostu iz turškega obdobja v Mostarju, obstreljevanje starega Dubrovnika ter sistematično uničevanje predislamske in budistične kulturne dediščine v Afganistanu.

Danes se moramo pridružiti prizadevanjem Varnostnega sveta OZN in podpreti predsedniško izjavo, s katero so ostro obsodili medetnično nasilje na Kosovu, v katerem je pred kratkim umrlo več kot 30 ljudi, in od pokrajinskih oblasti zahtevali, naj zagotovijo vladavino prava, varnost vsem etničnim skupinam in kaznujejo storilce zločinov. Pred izbruhi nasilja pa

tudi tokrat niso varni ne verski ne kulturni objekti in spomeniki, kar je obsodil tudi generalni sekretar Združenih narodov Kofi Annan.

Na tem mestu se pridružujem ostrim obsodbam vsakršnega nasilja nad ljudmi, imovino ter kulturno dediščino.

Ne samo tehnološki napredek in brezobzirni industrijski razvoj, kakorkoli se paradoksalno sliši, danes so velika grožnja za kulturno dediščino tudi vojaški spopadi in vojne ter teroristične akcije. Še veliko dela je za UNESCO – organizacijo Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo, katerega generalna konferenca je leta 1972 v Parizu sprejela "Sporazum o zaščiti svetovne kulturne in naravne dediščine", ki ga je do danes ratificiralo že 177 držav sveta. Tudi nacionalni parlamenti, katerih zastopniki smo, morajo prevzeti svoj del odgovornosti do prihodnosti.

Idrijski rudnik živega srebra v arhivskih dokumentih državnega centralnega rudarskega arhiva v Banski Štiavnici

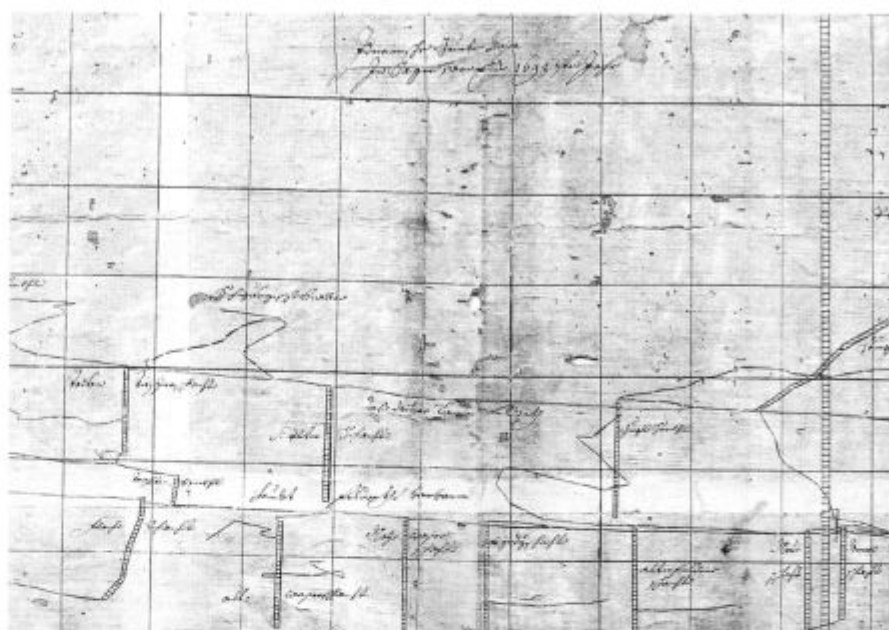
Elena
SÍKOROVÁ

DOKUMENTE, KI PRIČAJO O OBSTOJU IN DELOVANJU IDRIJSKEGA RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA, KI SO GA ODKRILI V 15. STOLETJU, NAJDEMO V ŠTIAVNIŠKEM DRŽAVNEM CENTRALNEM RUDARSKEM ARHIVU PREDVSEM V FONDU ŠTIAVNIŠKEGA VRHOVNEGA KOMORNOGROFOVSKEGA URADA (HKG), NEKAJ PA TUDI V FONDH KREMNIŠKEGA RUDARSKEGA URADA (BŮK) IN RUDARSKEGA URADA IZ BANSKE BYSTRICE (BKB).

Eden najstarejših dokumentov iz fonda HKG je prepis rudarskega pravilnika za Idrijo iz leta 1590, ki vsebuje kar 60 členov. Nekateri dokumenti so poročila o ogledih idrijskega živosrebrnega rudnika. Podatki v pomožnih knjigah (indeksi in protokoli) tega fonda dokazujejo, da so vizitacije in ogledi idrijskega rudnika v 17. in 18. stoletju potekali tako rekoč redno, vendar so o njih ohranjena le redka poročila. Največkrat izvemo le to, da se je vizitacija zgodila in da so jo opravili rudarski strokovnjaki ter predstavniki spodnjemadžarskih rudarskih oblasti. Tako je bilo tudi januarja 1643. Idrijska uprava je 19. 1. 1643 dvorno komoro zaprosila, naj v Idrijo na načrtovani ogled rudnika pošlje upravnika štiavniske komore Martina Wenzla Steiffeneggerja in druge rudarske strokovnjake.¹ Poročila o tem ogledu med arhivskimi dokumenti ne najdemo. Ohranjeno pa je poročilo o ogledu rudnika dne 9. 1. 1712, ki opisuje tri drobilnice z izpiralnici rude v jarku za glavnim jaškom sv. Barbare, dve v zgornjem in eno v spodnjem delu. Omenjene so še druge drobilnice, med drugim dve pri vodnem jašku sv. Martina in tri pri jašku sv. Florijana.²

Zlasti zanimivo se mi zdi poročilo, ki so ga 2. 6. 1727 iz Idrije poslali predsedniku dvorne komore. Njegov pisec, gospod Schickmayer, dvorno komoro seznanja predvsem s kadrovskega odnosi in problemi, s kakršnimi se je takrat soočala Idrija. Posebej se je pogovoril z vsakim uradnikom, pregledal glavne računovodske listine, delno vizitiral rudnik in uradnikom „pisno naročil, naj storijo vse, kar menijo, da koristi cesarskemu interesu“. Še zlasti je kritiziral štiri uradnike zaradi pomanjkljive subordinacije, saj naj bi eden preveč ukazoval, drugi pa premalo poslušal. Manjka jim tudi „dobrega poznavanja montanistike in uradnikom potrebne previdnosti pri preprečevanju in izogibanju nekaterim stvarim“. Tudi „gospod upravnik je sprva bil v gosposki službi, nato je postal komisar in zatem upravnik gradu v Ljubljani in slednjič pred približno tremi leti in pol upravnik tukajšnjega rudnika, kar kaže, da v vsem tem času ni imel dovolj priložnosti, da bi se podkoval v rudarskih vedah“. Podobno je bilo tudi njegovo nezadovoljstvo z delom idrijskega rudniškega sodnika Fantona, sopodpisovalca Padobniga in jamskega pisarja Karla Pohaniza. Dobre pogoje za rudarsko delo je po

njegovem mnenju imel praktikant Wichtelitsch, o katerem piše, da „utegne iz tega človeka, kolikor bo imel dovolj možnosti za praktiranje in bo pod resnim nadzorom, s časom nastati zelo uporaben oficiant“. Višji rudarski inšpektor oz. rudniški direktor Ulrich Tschuckh je že od mladih let rasel v Idriji, „tako da mu ni mogoče očitati nepoznavanja načel rudarjenja, še manj pa nepoznavanja tukajšnjega rudnika. Poleg tega se precej dobro spozna tudi na zemljemerstvo, vendar pravi, da zaradi svoje starosti ne more več prav pogosto v jamo. Meni, da ve vse, kar bi lahko vedeli drugi, kar naj bi mu dajalo nekakšen monopol, in da bi morali zato v zadevah rudarstva drugi uradniki plesati tako, kot on žvižga“. O njem pravijo, „da se popoldan pogosto napije, da ubogim ljudem samovoljno povišuje delovno normo in da si je na ta način nagrabil že kar lepo premoženje“. Določene pridržke ima pisec poročila tudi od treh rudarskih inšpektorjev. Zadnji del svojega poročila Schickmayer namenja žgalniškimi poizkusom barona Richtenfelsa. Meni namreč, da Richtenfels odstopa od prvega poizkusa in „se noče držati že začetega, saj misli, da bo lahko s tem novim poizkusom pokazal kaj več in zato prejel tudi večjo nagrado“. Sledi Schickmayerjev opis postopka „priprave precipitata, sublimata in cinobra in ekstrakcije zlata in srebra na podlagi amalgamacij ex capite mortuo, in sicer s takšnim

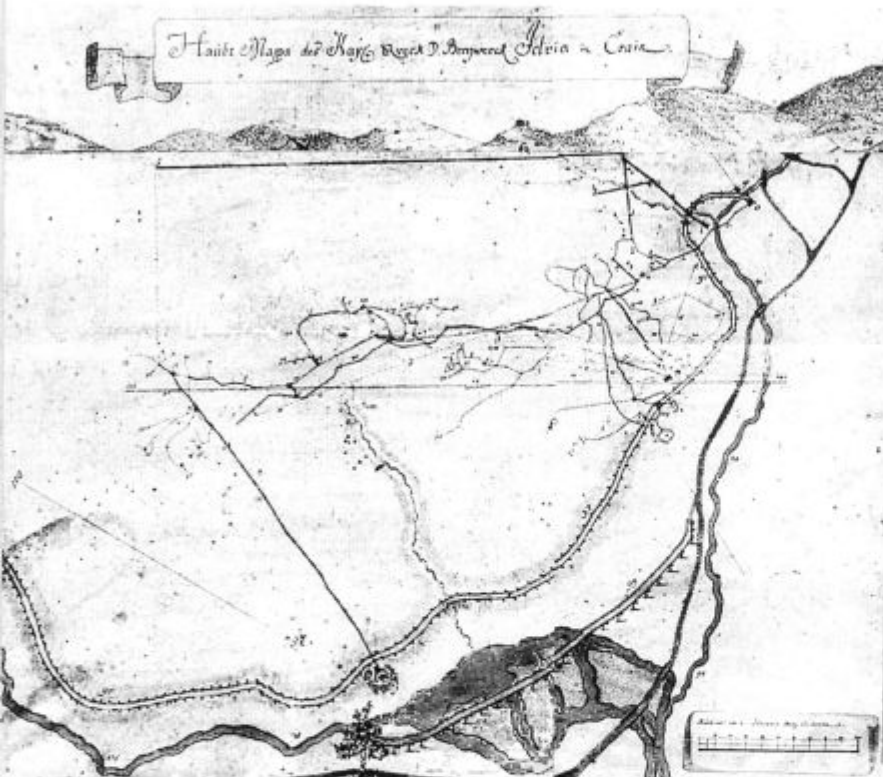

Karta idrijskega rudnika iz leta 1698

način žganja, s katerim se nadeja vsakokrat dobiti več živega srebra kot z dosedanjim običajnim načinom žganja.“ Vendar pa korist po Schickmayerjevem mnenju ni tako velika in zato bi bilo najbolje prenehati s takšnim delom. Poleg tega mora žgalniški mojster Sagini v Idriji znova delati to, kar je že pred tem počel v Benetkah. Schickmayer dvomi tudi v baronove namene pri tem poizkusu, saj zapiše, „da bo preteklo še veliko vode, preden bo lahko gospod baron von Richtenfels dokazal, da ima prav s svojim početjem“. Podobno nezadovolj-

stvo z baronovim poizkusom in delom izrazijo v svojem poročilu uradniki uprave idrijskega rudnika.³ V prvi polovici 18. stoletja je nastalo več vizitacijskih poročil, ki so bila povezana z delom barona von Richtenfelsa in njegovimi poizkusi žganja živega srebra in ki jim posvečam več pozornosti v drugem delu tega prispevka.

V arhivskih dokumentih večkrat naletimo na podatke in omembe, ki pričajo o tem, da so bili iz spodnjemadžarskih (danes slovaških) rudarskih mest v Idrijo napoteni

Glavna karta cesarskega rudnika živega srebra v Idriji iz leta 1750 z natančno legendo, ki jo je kopiral Angerstein

nekateri rudarski strokovnjaki, ki naj bi tu pomagali pri razvijanju rudarjenja, in da so, obratno, tudi idrijski rudarji prihajali v spodnjemadžarske rudnike. Aprila 1729 je dvorna komora na Dunaju vrhovnega komornega grofa zaprosila, naj iz madžarskih rudarskih mest v Idrijo za dalj časa pošlje človeka z bogatimi izkušnjami

na področju rudarstva, ki bo s tamkajšnjimi uradniki temeljito razmislil in hkrati raziskal, ali ne bi bilo primerneje odpreti obetavnejšega rudnika v Resselbergu, kjer so tudi opazne sledi rude. Znano je namreč bilo, da „so rovi v pomembnem rudniku živega srebra v Idriji že od vsega začetka grajeni v nasprotju z vsemi rudarskimi

pravili in neutrjeni ..., da se torej lahko k večji varnosti tega nevarnega rudnika pripomore le z izgradnjo ... novega jaška in novih rogov“.⁴ Ta rudarski izvedenec naj bi dvorni komori predložil svoje poročilo in šele po njeni odločitvi in odredbi naj bi se v Idrijo iz spodnjemadžarskih rudarskih mest poslalo dobrega tesarja, rudarskega inšpektorja in nekaj sposobnih drobilniških mojstrov. Avgusta istega leta je dvorna komora vrhovnemu komornemu grofu Sternbachu naložila, naj v Idrijo pošlje rudarska strokovnjaka, rudarskega nadzornika pri Štiavniški komori Ferdinanda Spiegla in kremniškega ekspektanta Adama Leibwurza, ki bosta poskrbela za načrtovano izgradnjo novega jaška za zavarovanje tamkajšnjega rudnika živega srebra.⁵ Novembra 1785 je kremniška uprava vrhovnemu komornogrofovskemu uradu v Štiavnici posredovala imena rudarjev, ki so se prostovoljno odločili, da odidejo v Idrijo, in sicer skupaj z navedbo njihovega stanu in opravljanega dela oz. kvalifikacij. To so bili Joseph Medved, Michal Pohlender in Konrad Stoller.⁶ Februarja 1817 je vrhovni komornogrofovski urad kremniški upravi ukazal, naj za delovno mesto tesarja v Idriji skladno z dvornim dekretom določi plačo v višini 400 goldinarjev, brezplačno namestitev skupaj z vrtom in štiri klastre in osem čevljev kurjave. Za to službo naj bi se „izbralo človeka s praktičnimi izkušnjami in znanjem s področja mehanike,

hidravlike in gradbeništva ter znanjem kranjskega, slovenskega ali slovanskega jezika.⁷ Naj omenim vsaj en primer, ko so rudarji iz Idrije prišli delati v Štياvnicu. Septembra 1748 je dvorni kolegij direkcije za kovanje denarja in rudarstvo vrhovnemu komornogrofovskemu uradu ukazal refundacijo izdatkov, ki jih je imel cesarsko-kraljevi višji rudarski urad v Idriji z različnimi rudniškimi delavci, ki so bili iz Idrije poklicani v Štياvnicu. Hkrati naj bi vrhovni komornogrofovski urad sestavil poročilo, kateri idrijski rudarji naj se „v spodnjemažarskih rudarskih mestih obdržijo za stalno in za koliko časa naj se obdržijo ostali, trenutno potrebni delavci, kakšna naj bo plača vsakega izmed njih in kakšna preživnina v denarju in naturalijah za njihove žene v Idriji“. Iz priloženih specifikacij izdatkov in zahtev, ki jih je višji rudarski urad iz Idrije predložil v refundacijo štياvniški blagajni, je razvidno, da sta v Štياvnicu delala dva idrijska tesarja (Hans Weith in Antoni Scheroviz), dva jamska tesarja (Hans Kautschitsch in Thomas Tschukh) in dva zidarja (Martin Hlevischer/Hlenischer in Franz Albrecht).⁸

Večina dokumentov se ukvarja s poizkusi žganja cinobra, sublimata, precipitata in živega srebra ter topljenjem in amalgamiranjem srebra in zlata iz kršca ali capite mortuo, ki so jih v prvi polovici 18. stoletja z namenom uvedbe boljšega gospodarjenja v idrijskem rudniku živega srebra izvajali baron von Richtenfels ter mojstra Sagini in Kogler. Leta 1722 je dvorna komora odobrila Richtenfelsovo „uvedbo večje gospodarnosti v idrijski rudnik živega srebra z novim načinom žganja živega srebra in cinobra“. Baron von Richtenfels naj bi poizkus opravil na lastne stroške, pod natančno določenimi pogoji in skrbnim nadzorom rudniških uradnikov. Natančno poročilo o tem naj bi podala komisija, ki jo je imenovala dvorna komora. Kot je razvidno iz poročila, je baron von Richtenfels svoje poizkuse izvajal skupaj z zlatarjem in laborantom Josephom Koglerjem, ki ga je pripeljal z Dunaja, in žgalniškim mojstrom Giovannijem Sagnijem, ki je pozneje pripotoval iz Benetk. Podrobno je opisan celotni postopek, ki je potekal v treh pečeh

in trajal vse od oktobra 1725 do junija 1726. Prva peč je služila pridobivanju sublimata, druga taljenju cinobra, tretja pa taljenju precipitata in destilaciji. Vse potrebno za poizkuse, razen predmetov iz železa, ki so jih izdelali kar v Idriji, je Richtenfels naročil bodisi iz Ljubljane (lonci in podobno) ali pa iz Benetk (stekleno posodje za pridobivanje posameznih proizvodov). Skladno s sklepom dvorne komore bi moral baron von Richtenfels „prejetih 263 funtov živega srebra plačati po običajni ceni, hkrati pa se mu je naložilo proizvedeni sublimat, precipitat in cinober porabiti na čim boljši možni način“. Ker je temu nasprotoval in ni hotel plačati „materiala, potrebnega za poizkuse“, so mu do nadaljnjega ukaza zasegli srebrnino v protivrednosti „49 funtov in 83/4 lota sublimata, 231 funtov in 11/2 lota cinobra ter 3 funtov in 73/16 lota precipitata“. Dvorna komora je morala tudi odločiti, ali naj baron, tako kot je bilo poprej določeno, plača tudi stroške izdelave peči, orodja, retort in vsega drugega materiala, potrebnega za poizkus, vključno z rudo.⁹ Po sklepih dvorne komore z dne 5. 2., 19. 2. in 11. 3. 1727 se je baronu von Richtenfelsu dovolilo nov poizkus, le da tokrat na državne stroške, kajti dvorna komora je menila, da „pravzaprav še ni mogoče ugotoviti koristi novega načina žganja in pridobivanja živega srebra, cinobra, sublimata in precipitata“. V ta poizkus bi moral Richtenfels seveda vključiti tudi rudniške uradnike, zlasti mladega Wichtelitscha, ki je veljal za izkušenega na področju žgalništva. Novi postopek žganja rude naj bi potekal brez dodatka antimona, saj naj bi živo srebro, pridobljeno v postopku z uporabo antimona, ne bilo tako kakovostno kot tisto, pridobljeno v postopku z uporabo apna. Pri tem naj bi se oba proizvoda shranjevalo ločeno, da bi se lahko pozneje natančno preučila njuna kakovost. Baron von Richtenfels bi moral poleg tega svojim mojstrskim pomočnikom izplačati ne le zahtevani ostanek plače za nazaj, temveč tudi dogovorjeno prihodnjo mesečno plačo. Poleg tega naj bi se „novega načina žganja živega srebra, cinobra, sublimata in precipitata in ekstrakcije zlata in srebra na podlagi amalgamacij ex capite mortuo poučevalo tudi nekatere idrijske rudarske in žgalniške pripra-

vnike, za katere se je menilo, da so najprimernejši za takšno delo". Hkrati naj bi se poročalo, „če in koliko se izplača proces taljenja, ki ga je leta 1709 navajal Georg Erasmo Schickmayer, oziroma kakšne so ovire in kolikšna je zaloga kršca, ki ga je treba dobro shraniti in en njegov del poslati dvorni komori". Baron von Richtenfels je v nekaterih primerih ugovarjal tem, v 6 točk združenim ukazom in se branil pred obtožbami in očitki, povezanimi s prvim poizkusom.¹⁰ 5. 3. 1727 je dvorna komora vrhovnemu komornemu grofu Sternbachu ukazala, naj odpotuje v Idrijo, „v rudarskih mestih izbere za to primerne ljudi in jih vzame s seboj“ ter skupaj s še enim žgalniškim mojstrom iz Transilvanije opravi vizitacijo. Izbrani rudarski izvedenci so morali najprej v Transilvanijo, kjer naj bi se temeljito seznanili s postopkom žganja živega srebra in bi lahko, če bi bilo potrebno, zahtevali še nekaj cinobra ali drugih žgalniških pripomočkov in jih vzeli s seboj v Idrijo.¹¹ Poleg tega naj bi Sternbach uresničil vse, kar je tem rudnikom „priporočil in zaukazal, vendar pa ne že tudi izvršil“ cesarski svetnik Schickmayer ob svoji vizitaciji leta 1708.¹² Po izvedbi poizkusa so uradniki idrijske rudniške uprave „dvorni komori skupaj z glavnim poročilom poslali tudi vse natančne izračune, povezane z opravljenim poizkusom“. Hkrati so pisno zaprosili barona von Richtenfelsa, naj predloži natančne podatke, kdaj je sklenil delovno razmerje s sodelujočimi mojstri ter koliko jim je plačal on sam in koliko država. Iz njihovega poročila dvorni komori je mogoče razbrati, da se je že razmišljalo o separaciji živega srebra, pridobljenega z antimonom, pri čemer se je še posebej poudarilo 90 funtov 81/2 lota živega srebra, pridobljenega na ta način z Richtenfelsovim poizkusom, opravljenim v predhodnem letu. Nič kaj pozitivno pa se o delu barona ne izrazi njegov „cenjeni zlatar Kogler“, čigar besede so citirane v poročilu Sternbachove komisije. Pravi namreč, „da baron von Richtenfels poizkuša z različnimi spremembami preizkusiti stvari, o katerih lahko včasih berem v knjigah, in se pri tem dela, kot bi bil temeljito seznanjen z vedami, ki obravnavajo takšne stvari“. V poročilu lahko tudi preberemo, da je za vse pravzaprav še naj-

bolj zaslužen laborant Sagini, saj naj bi baron o tem ne imel kaj dosti znanja, ampak se je po Koglerjevem mnenju o marsičem podučil šele med samim poizkusom. Baron von Richtenfels naj bi poizkušal uresničiti ideje, ki jih je predstavil že gospod svetnik Schickmayer, katerih izpeljava pa se je zdela povsem negotova.¹³ Richtenfelsovo delo v Idriji je kritizirano tudi v Sternbachovemu poročilu predsedniku dvorne komore z dne 16. 6. 1727, ki pa opozarja, da je njegovo znanje o rudarjenju v Idriji, ki ga je pridobil med svojim bivanjem v tem kraju, vendarle zelo veliko in je treba paziti, da ga kot tujec ne bi zlorabil. V tem poročilu je velika pozornost posvečena kadrovskim problemom in poslovanju idrijskega rudnika živega srebra.¹⁴ V cesarskem sklepu z dne 18. 6. 1727 Karel VI. dvorni komori sporoča, da je prejel caput mortuum in vzorec cinobra iz poizkusa barona von Richtenfelsa. V nadaljevanju priporoča ukrepe proti nediskretnemu obnašanju barona v Idriji in „za ponovno vzpostavitev ugleda vrhovnega komornega grofa ter potrebnega spoštovanja in ugleda drugih podrejenih uradnikov“. Cesar poda tudi svoje stališče glede baronovega neprimerne obnašanja v Idriji (Richtenfels naj bi med drugim uradnikom in uslužbencem grozil, da jim bo dal odsekati roko in nogo, če bodo na Dunaj brez njegove vednosti poslali glavno poročilo rudniške uprave ali kakršno koli zasebno oz. posebno poročilo o njegovih poizkusih). Hkrati izrazi svoje zadovoljstvo z ukazom dvorne komore, ki uradnikom rudniške uprave in še zlasti Wichtelitschu ni naložila le dobrih odnosov z Richtenfelsov in sodelovanja pri njegovem drugem poizkusu žganja živega srebra, temveč tudi, da se morajo naučiti tega novega postopka žganja.

Cesar predstavi še svojo odločitev, da se caput mortuum preizkusi tudi na Dunaju ter natančno preuči kakovost poslanega cinobra in rezultati iz Idrije. Vrhovnemu komornemu grofu in idrijskemu komisarju baronu von Sternbachu pošlje poročilo beneškega konzula Tomasa de Terronija, ki opisuje kakovost in porabo cinobra, precipitata in sublimata. Temu so iz Idrije poslali v oceno po 2 funta od vsake vrste.

Dvorna komora je to poročilo prejela že 22. 3. 1727. Iz njega je mogoče sklepati, da se je zaradi neznatne prodaje tega blaga v Benetkah ustavilo njegovo pridobivanje in uvažanje v Benetke. Stanje je bilo brzkone podobno tudi v drugih mestih, kar naj bi potrdil Giovanni Sagini, ki se je takrat mudil v Idriji. Ker pa Saginijeve informacije vendarle niso bile povsem prepričljive, je bila sprejeta odločitev, da se poizkusi barona von Richtenfelsa pospešijo in se o njihovih rezultatih sestavi podrobno poročilo ter preučijo morebitne koristi za državni proračun. Pokazala naj se bi ne le večja gospodarnost pri pridobivanju, temveč tudi dejanska in vsakoletna poraba teh proizvodov, saj po majhnem vzorcu cinobra in sublimata, pridobljenem še v letih 1724 in 1726, sploh še ni bilo nikakršnega povpraševanja (nenazadnje tudi zaradi velike oddaljenosti „morskega pristanišča in nemogočih poti prek kamnitega hribovja, zaradi česar dvorna komora predlaga morsk pristanišče v Trstu“). Po prejemu Sternbachovega poročila se je moral cesar odločiti o vrednosti Richtenfelsovih predlogov.¹⁵ Če v dokumentih, ohranjenih v štavniškem državnem centralnem rudarskem arhivu, kronološko sledimo problematiki barona von Richtenfelsa, moramo seveda upoštevati tudi dokumente, v katerih se poizkuša braniti pred obtožbami in očitki. Tako se v svojem pismu z dne 29. 6. 1727, naslovljenem na dvorno komoro, pritožuje nad mojstrom Saginijem zaradi slabo izdelanih peči, zaradi česar naj bi državni proračun utrpel veliko škodo. Pri tem opiše vse njihove pomanjkljivosti in izgubo, ki jo je državni proračun utrpel s postopkom žganja v njih. Hkrati prosi, da bi se mu poizkus amalgamiranja dovolilo opraviti na Dunaju v prisotnosti oseb, ki se spoznajo na te stvari in bi jih za to določila Njegova visokost, in bi se mu za njegovo boljšo sistenco dodelilo adjutum.¹⁶ Oktobra 1727 je idrijska rudniška uprava dunajski dvorni komori poslala svoje zelo izčrpno glavno poročilo o Richtenfelsovem drugem zaključenem poizkusu. Poleg primerjave narejenega s tistim, kar je bilo predlagano v omenjenih poročilih dvorne komore, se to poročilo še zlasti ukvarja z odgovorom na naslednjih sedem točk:

Cesarski sklep z dne 18. 6. 1727

- „1 Kateri pripravniki so bili imenovani in so sodelovali pri izvedbi tega drugega poizkusa?
- 2 Kako je potekal poizkus s sublimatom, precipitatom in cinobrom?
- 3 Kakšna je bila bilanca oz. rezultat teh poizkusov?
- 4 Kaj je ukazal cesarski komisar in vrhovni komorni grof gospod Joseph Andre Wenzel plemeniti Sternbach v spodnjemadžarskih rudarskih mestih?
- 5 Kakšen je bil rezultat poizkusa žganja živega srebra z dodatkom čistega apna?
- 6 Kakšen je bil rezultat poizkusa žganja živega srebra z regulo antimonii in hkrati dodanim apnom?
- 7 Kakšno rekompensacijo je od obljubljenega prejel gospod baron von Richtenfels?“

Kar zadeva prvo točko, so pri vseh postopkih sodelovali Hans Palliska, ki je že leta 1726 sodeloval pri vseh Richtenfelsovih poizkusih in postopkih, Franz Sagini, Andre Mräkh, Marco Loper, Andre Stehhl in Urban Waschitsch. To so bili mladi ljudje in vsi razen zadnjega so znali tudi pisati. Delali so vsa dela, ki jim jih je bilo kot še neizkušenim pač mogoče zaupati. Druga točka podrobno opisuje poizkus s sublimatom, precipitatom in cinobrom. Po neuspešnem zaključku poizkusa s cinobrom, za kar naj bi bile vzrok talilne ali sublimacijske peči oz. steklene posode in sam mojster, je cesarski komisar Sternbach ukazal, naj se o opravljenih poizkusih izdelajo ustrezne bilance. Po četrti točki je cesarski komisar Sternbach med drugim ukazal tudi, da se „brez gospoda barona von Richtenfelsa in s sodelovanjem Koglerja in Palliske na Richtenfelsov način izvede amalgamacijski poizkus in o tem sestavi natančno poročilo“. Od tega naknadnega poizkusa so neoprani caput mortuum iz dveh retort postavili v zabojček in poslali na Dunaj predsedniku dvorne komore. Če primerjamo rezultate Richtenfelsovega poizkusa žganja živega srebra s čistim apnom na eni strani z žganjem z regulo antimonii in hkrati dodanim apnom na drugi, lahko ugotovimo, da se je iz 23 retort čistega apna pridobilo $45 \frac{3}{4}$ funta in iz 27 retort regule antimonii $46 \frac{1}{2}$ funtov živega srebra. Pri uradnem naknadnem poizkusu se je v prvem primeru dobilo

48 funtov in 8 lotov živega srebra. Če primerjamo poizkuse žganja živega srebra v tem in predhodnem letu, vidimo, da so razlike še večje. Kar zadeva obljubljeno rekompensacijo baronu von Richtenfelsu, je na podlagi poročila ni mogoče izračunati, saj ni jasno, koliko od dobljenih proizvodov je bilo proizvedenih in prodanih v enem letu in po kakšni ceni je bilo mogoče kupiti ves potreben material. Pri tem je treba upoštevati tudi negotovost glede „rezultata poizkusa ekstrakcije zlata in srebra ex capite mortuo na Dunaju in neoporečnosti živega srebra, pridobljenega iz regule antimonii“. ¹⁷ Mnenje cesarsko-kraljevega komisarja von Sternbacha o drugem poizkusu barona von Richtenfelsa je zelo negativno tudi v njegovem poročilu, ki ga je 27. 10. 1727 poslal predsedniku dvorne komore. ¹⁸ Podobno negativno so baron von Richtenfels in njegovi poizkusi označeni v fragmentu nekega dopisa (brez navedbe naslovnika in pošiljatelja), ki ga najdemo v fondu vrhovnega komornogrofovskega urada. ¹⁹ Leta 1728 je vrhovni komorni grof iz Idrije dobil tri vrste capitis mortui, da bi lahko naročil izvedbo poizkusov, ki jih je predlagal v svojem poročilu iz Idrije. Hkrati je v Idrijo poslal dva sposobna strokovnjaka, ki naj bi tu poskrbela za rudarjenje in s tem povezano poslovanje. ²⁰

V Državnem centralnem rudarskem arhivu v Banski Štiavnici lahko najdemo tudi posamezne dokumente, ki pričajo o dobavah tehničnih naprav oz. rezervnih delov zanje iz spodnjemadžarskih rudarskih mest v Idrijo. ²¹ Še pogostejši pa so dokumenti, ki zadevajo kadrovske probleme idrijskega rudnika. ²² Omeniti velja še pogodbe o oskrbovanju idrijskih rudarjev z žitom v letih 1722–1725 in pozneje, ki so bile sklenjene med dvorno komoro in trgovskim agentom Hansom Burghardom Phillipitschem oz. poznejšim gospodom Sebastianom von Staigersfeldtom (v imenu Vojvodine Kranjske), ²³ povzetek obračuna dobave žita Idriji v letih 1723 in 1724 ter s tem povezanega dobička oz. izgube za državni proračun, tedenski zapisnik idrijskega rudnika živega srebra iz junija 1725, ki obravnava takratne kadrovske in poslovne probleme-

,²⁴ ter precej redka potrdila o izdelavi, prevzemu in izdaji določenega blaga.²⁵ Zanimive so tudi tri karte, ki sem jih našla v fondu Štiavniškega vrhovnega kamornogrofovskega urada in prikazujejo gradnjo rogov v idrijskem rudniku živega srebra. Gre namreč za "glavno karto cesarskega rudnika živega srebra v Idriji" iz leta 1750 z natančno legendo, ki jo je kopiral Angerstein, in za dve drugi „karti idrijskega rudnika“ iz leta 1698 in 1706.²⁶

Za zaključek naj pripomnim, da sem pri raziskavah, povezanih z idrijskim rudnikom živega srebra, našla tudi na dokumente, ki se nanašajo na dejavnost ljubljanskega solarskega urada in utegnejo biti pomemben vir za raziskovanje te panoge znotraj slovenskega rudarstva.²⁷

Prevedel Alfred LESKOVEC

Opombe

- 1 *Centralni državni arhiv za rudarstvo v Banskí Štiavnici /ŠÚBA/, fond Štiavniškega vrhovnega kamornogrofovskega urada /HKG/, Sklep z dne 18.4.1643.*
- 2 *ŠÚBA, HKG, Odlok z dne 9. 1. 1712.*
- 3 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 2.6.1727.*
- 4 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 6.4.1729.*
- 5 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 6.8.1729.*
- 6 *ŠÚBA, Kremniški rudarski urada /BÚK/, Inv. št. 401/466.*
- 7 *ŠÚBA, BÚK, Inv. št. 434/343.*
- 8 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 3.9.1748, 26.11.1748.*
- 9 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 17.9.1726.*
- 10 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 31.3.1727.*
- 11 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 5. 3. 1727.*
- 12 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 15. 4. 1727.*
- 13 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 9. 6. 1727.*
- 14 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 16. 6. 1727.*
- 15 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 18.6.1727.*
- 16 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 29.6.1727.*
- 17 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 6.10.1727.*
- 18 *ŠÚBA, HKG, Poročilo z dne 27.10.1727.*
- 19 *ŠÚBA, HKG, Inv. št. 2634, nedatirano.*
- 20 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 14.2.1728.*
- 21 *ŠÚBA, HKG, Sklep z dne 13.3.1747.*
- 22 *ŠÚBA, HKG, Inv. št. 2634 - 26.6.1727, 27.6.1727, 30.6.1727, nedatirano; HKG, Sklep z dne 24.3.1748, 22.6.1748.*
- 23 *ŠÚBA, HKG, Inv. št. 2634 - 31.12.1721, 1727; Poročilo z dne 2.6.1727.*
- 24 *ŠÚBA, HKG, Inv. št. 2634 - 1.6.-21.6.1725.*
- 25 *ŠÚBA, HKG, Inv. št. 2634.*
- 26 *ŠÚBA, HKG IV, Inv. št. 9964, 9965, 9966.*
- 27 *ŠÚBA, HKG, Ord, Sejni zapisnik z leta 1766, str. 92.*

Poroka duha in uma

Klemen
PUST

Poizkus zapisa ob retrospektivni razstavi Rafaela Podobnika "Sevanje duhovnosti"

PRIČUJOČI ESEJ JE NASTAL Z NAMENOM OSEBNE REINTERPRETACIJE UMETNIŠKEGA ISKATELJSTVA RAFAELA PODOBNIKA, Z NAMENOM RAZVRŠČANJA OBSTOJEČIH POMENSKIH VZORCEV V ŠIRŠO POMENSKO STRUKTURIRANO MREŽO NJEGOVEGA OSEBNEGA IN INTIMNO ZAZNAMOVANEGA, PROTI ABSOLUTNEMU SEGajočEGA IMAGINARIJA. VZPODBUDA IN OPOMIN ZA RAZMIŠLJANJE O TEJ ZA NAS, KI ŽIVIMO NA PODROČJU IDRIJSKEGA IN CERKLJANSKEGA, NEPOSREDNO AKTUALNI TEMATIKI JE NJEGOVA RETROSPEKTIVNA RAZSTAVA Z NASLOVOM "SEVANJE DUHOVNOSTI", V PROSTORIH GORIŠKEGA MUZEJA, NA GRADU KROMBERK. SAMO GRAJSKO POSLOPJE JE ZELO IMPRESIVNO OZADJE TEJ MONUMENTALNI PREDSTAVITVI ZASLUŽNEGA USTVARJALCA, SAJ IZVIRA IZ 13. STOLETJA, KO SO GA POSTAVILI GOSPODJE DORNBERGI, V 17. STOLETJU SO GA V RENESANČNI DVOREC PREZIDALI GROFJE CORONINIJI, NATO PA JE BIL ŠE NEKAJKRAT PREZIDAN.¹ NA OGLED JE BILA RAZSTAVA POSTAVLJENA OD 13. DECEMBRA 2002 PA VSE DO 2. FEBRUARJA 2003 V SODELOVANJU Z MESTNIM MUZEJEM IDRIJA OZIROMA CERKLJANSKIM MUZEJEM, ARHITEKTURNIM MUZEJEM V LJUBLJANI OZIROMA TAMKAJŠNJO JAKOPIČEVO GALERIJO TER CENTROM VIZUALNIH UMJETNOSTI BATANA, PHOTO ART GALLERY ROVINJ - ROVIGNO. KOT KUSTOS RAZSTAVE SE JE S STROKOVNO NEOPOREČNO POSTAVITVIJO IZKAZAL MATJAŽ BRECELJ, KAR JE ZA "NEPOSREDNO" V IZRAZNEM MEDIJU DELUJOČEGA STROKOVNJAKA PREJKONE PRIČAKOVANA ODLIČNOST. SEVEDA JE BIL V TESNI NAVEZI Z AVTORJEM, ZATO JE OSNOVNI IZRAZ AVTENTIČEN, POLN AMBIENTALNOSTI IN POD VEČPOMENSKO TANČICO SKRITIH NAMIGOV. OB TEJ PRILIKI JE ŽE V LETU 2002 IZŠEL TEMELJIT, KONCIZEN IN S SLIKOVNIM GRADIVOM BOGATO PODPRT KATALOG IZPOD PERESA ZNANEGA IDRIJSKEGA POLIHISTORJA, TAKO NA PODROČJU UMETNOSTNIH VED KOT TUDI MNOGIH DRUGIH, PROF. JANEZA KAVČIČA, PODOBNIKOVEGA "NAJLJUBŠEGA LIKOVNEGA KRITIKA"², S PREVODI TEKSTOV V ANGLEŠČINO, ITALIJANŠČINO IN NEMŠČINO.

Katalog sicer prinaša precej zanimivosti. V začetnem delu, v katerem je prevladujoč oris življenjske in ustvarjalne poti obravnavanega umetnika, je moč najti kompozitum prirejenih in razširjenih tekstov, ki so bili že objavljeni, ter popolnoma sveže, še neobjavljene zapise. Po uvodni, splošnejši obravnavi se v nadaljevanju srečamo z natančno razdelanimi analizami v cikle razdeljenih fotografij. Na razstavi je predstavljenih 24 ciklov, dodati pa je potrebno, da so bili nekateri od njih združeni. Tako sta spleta (kontingenta manjšega obsega) Drevesa in Macesi uvrščena v cikla Krajina po petdesetih oziroma Popotne beležke. Obrusnice so na drugi strani v celoti pridružene ciklu Osebe, drugi pa so diferencirani v neke vrste podcikle, kar predvsem velja za najobsežnejši korpus del, Tretja moč, ki

se deli na Osebe, Stvari, Zaznamovane kamne in že omenjeno Krajino po petdesetih. Ni odveč opozoriti na nezaključenost, celo ontološko razprtost vencev in ciklov, zaključen naj bi bil zgolj cikel Živosrebrne rude, kar je razumljivo, saj je bil narejen po naročilu Mestnega muzeja Idrija oziroma na pobudo umetnikovega dobrega prijatelja prof. dr. Jožeta Čarja. V vseh ozirih torej srečujemo fleksibilno, za zunanje dražljaje občutljivo, subjektivistično, a obenem univerzalno paradigmo Podobnikove kanalizacije lastne občutljivosti v umetniške stvaritve, pri čemer seveda mislimo na dosledno, resnicoljubno, ustvarjalno pošteno komunikacijo s prejemnikom estetskega ter vedno tudi pomenskega sporočila.³ Katalog se nadaljuje s kataloškim delom v strogem pomenu besede, sledi namreč

cvetober 40 reprodukcij barvnih fotografij, ki so za Podobnika najznačilnejše. Sicer je mimo tega po katalogu posejanih še 28 črno-belih fotografij, bodisi primarno dokumentarnih ali v pomenu nosilk umetniško preobraženega sporočila, čeprav je to delitev brez globljih podstat in pravzaprav tudi avtorju predstavlja zgolj površno gledanje na Stvar.⁴ Zadnji del prinaša njegov obširen življenjepiš, seznam osebnih razstav, pomembnejših nagrad, udeležb na likovnih kolonijah, publicistike s področja fotografije, važnejše objavljene fotografije, bibliografijo o njegovem delu, pomensko pa se izteče s seznamom razstavljenih del. Tu lahko pozoren bralec, ki je obiskal tudi razstavo, zapazi določene nepravilnosti. Nekatere fotografije, omenjene v katalogu, se na razstavi niso pojavile, druge pa so na njej sodelovale, a jih katalog ne omenja. Tako je na primer s fotografijami Udarnik iz cikla Gimnazijsko obdobje, Častilca sonca iz cikla Osebe ter Živosrebrna solarizacija iz cikla Živosrebrne rude pa še bi lahko

naštevati. Gre seveda za zgolj malenkostno pomanjkljivost, tu omenjeno bolj zaradi želje navdušenega "ogledovalca" po popolni transparentci vseh dosežkov Rafaela Podobnika v osebnem svetu posameznika, kar je tako ali tako zgolj utopija.

Po hitrem pregledu organizacijsko-metodološkega vidika razstave in predstavitvi kataloga se sedaj podrobneje posvetimo liku avtorja in njegovim delom. Rodil se je v vasi Straža pri Cerknem 10. oktobra leta 1942, v času najhujših preizkušenj slovenskega naroda, kar je na njem pustilo trajen pečat. Zavest boja za svobodo, še več, boja proti uničenju z žilavo nepopustljivostjo sicer lirično občutljivih ljudi je brezprizivno del njegovega človeškega bistva.⁵ Osnovno šolo in nižjo gimnazijo je obiskoval v Cerknem. Nato je odšel v Idrijo, na Gimnazijo Jurija Vege in tam leta 1961 tudi maturiral. V tem obdobju se je že začel ukvarjati s fotografskim izražanjem in leta 1958 posnel svojo prvo črno-belo

Mati s korčki
(1993)

fotografijo, poimenovano Idrijska ulica. Torej je tokratna retrospektivna razstava slavila njegovo šestdesetletnico in 45 let njegovega ustvarjanja, sicer nepoklicnega, toda do zadnjega diha zavezanega Umetnosti. S tem je izpolnjen razvojni lok prezentacije njegovih dognanj, začel že februarja leta 1967 z razstavama v Cerknem in Idriji, na katerih je razstavljal črno-beli cikel Domači motivi (danes so ta dela večinoma vključena v cikel Gimnazijsko obdobje). V nadaljnjih letih je pri nas redno razstavljal, skoraj vsako drugo leto. Število vseh osebnih "domačih" razstav se je povzpelo že kar na 16 skupaj z letošnjim gostovanjem izbora iz njegove retrospektivne razstave v Cerkljanskem muzeju. Fotografiji se posveča v vsakem trenutku svojega prostega časa, kolikor malo ga že je. Tak položaj mu je redno onemogočal popolno priznanje s strani uradne fotografske in kritiške srenje, ki je ljubosumno čuvala svoje "fevde" kot nekakšen rajski vrt pred vdori nepoklicanih, že a priori izobčenih posameznikov in skupin z jasno izraženo ljubeznijo do avtorske kreacije, vendar brez pri nas prepotrebnih sektaških povezav.⁶ Vsa polena vržena pod njegove noge so dosegla prav nasprotni učinek, poleg praktičnega ukvarjanja s fotografijo in občasno tudi fotografsko grafiko se udejstvuje še kot fotografski mentor, kritik in teoretik. Leta 1967 je končal študij na Stomatološkem oddelku Medicinske fakultete v Ljubljani in se končno leta 1969 zaposlil v Zdravstvenem domu Nova Gorica, Obratna ambulanta Iskra v Šempetru pri Gorici. Med drugim je leta 1976 opravil specialistični izpit iz čeljustne in zobne ortopedije ter akademsko specializacijo leta 1982. Jasno je torej razvidna njegova večkrat izkazana znanstvena odličnost, katera ga dodatno potrjuje kot izredno uspešnega, vsestranskega strokovnjaka širokih obzorij, saj uspešno združuje delo v korist zdravja človeškega telesa s skrbjo za duševno rast Človeka. Ob tem je nujno potrebno omeniti njegove svetovno odmevne dosežke na področju hidrogeoloških raziskav zaganjalk in komparativnih študij prek modelov le-teh. S to temo se je avtor ukvarjal v svojem predavanju na Muzejskih večerih v sezoni 1986–1987 in objavil nekaj odmevnih člankov v ustrezni publi-

cistiki.⁷ Razvoj fotografske umetnosti na Slovenskem je v največji meri povezan s Podobnikovim neumornim delovanjem skozi celotno njegovo življenje, saj je slovenski predstavnik v evropskem fotografskem gibanju Podoba brez meja. Leta 1989 mu je Fotozveza Jugoslavije podelila naziv Mojster fotografije. Obenem mu je Mednarodna zveza za fotografsko umetnost (FIAP) leta 1993 podelila fotografski naziv umetnik in leta 1996 še naziv odličnik (EFIAP), uspehe je okronal leta 1997 kot odlični razstavljaec Podobe brez meja (ED ISF). Morda njegov najpomembnejši tovrstni dosežek je ustanovitev Fotografske zveze Slovenije (FZS) leta 1991, katere predsednik je bil vse do leta 1996, ter njen vstop pod okrilje Mednarodne fotografske zveze (FIAP) leta 1992 oziroma uradno 1993.

Fotografije Rafaela Podobnika bi seveda lahko razglasili za umetniške, čeprav sam vztraja pri nazivu "izrazna fotografija" in je uvedel strokovni termin "izrazni fotograf". Kakorkoli že, eruptivna ustvarjalnost, nakazana že v njegovih najzgodnejših delih, se z leti ni skrhalo, temveč predstavlja skupaj z mnogoletnimi neprecenljivimi izkušnjami plodno in vznemirljivo gojišče neortodoksnih idej, podprtih z eksaktnimi izpolnitvami. Njegova iskanja Absolutnega bi lahko primerjali z delovanjem slavne ameriške artistke in teoretičarke Susan Sontag. Njen izrek "Tako kot fotografije omogočajo ljudem imaginarno posedovanje preteklosti, ki je neresnična, jim tudi pomagajo, da zavzamejo prostor, v katerem se počutijo nesigurne"⁸ je že legendaren, toda vse prej kot izključujoč. Podobnik sam opozarja na nesmiselnost ljudskega sprejemanja fotografije kot najbolj realistične vseh umetnosti in nasprotno karakterizira aktualnost vsakega posnetka v umetnikovi obdelavi za avtentično, čeprav se poslužuje tega ali onega tehničnega postopka oziroma takega ali drugega konceptualnega navdiha.⁹ Pri njem imata glavno vlogo motiv in tematika z njuno izraznostjo vred, kateri podreja kompozicijo, scenografijo in kostumografijo. Vsak umetnik naj bi bedel nad vsako stopnjo nastajanja končne podobe neke umetniške celote. Vitalnega pomena je laboratorijsko

delo pri razvijanju pozitivov. Pri tem se je treba zelo pazljivo posluževati različnih tehnološko-metodoloških postopkov, da se ne bi osnovna misel sporočila izgubila – če se izrazimo nekoliko literarno. Računalniška, digitalna tehnologija tako nudi neomejene možnosti, inherentno nevarnost pa pomeni izginjanje posebnosti, enkratnosti umetniškega potenciala. Zato Podobnik takih posegov ne podpira, jih pa dopušča, v kolikor je popolnoma jasno, kdo je avtor posameznih del oziroma kakšno je organsko bistvo upodobljenega. Sam postavlja avtorsko temnično delo nad vse druge komponente ustvarjanja fotografske izjave. Uporablja barvne filtre na bliskavicah, nepredvidljive dvojne posnetke, doosvetlitev težišča motiva in posledično zatemnitev ozadja, tehniko več posnetkov na istem filmu ter nenavadne postavitve, kjer lahko celotno kompozicijsko zasnovo artifično, sekundarno rekreira, da bi motiv bolj učinkovito izpostavil. Zelo blizu mu je grafično poustvarjanje celote posnetkov – odprava vmesnih tonov med črno in belo barvo, solarizacija, predelava v sitotiske.

Najizrazitejša posebnost Podobnikove originalne kreativnosti so kvadratni format posnetkov, svetlobne gradacije ter predvsem barvna iskanja. Fotografijo dojema kot svetlopis, zato išče stvari, ki so zmožne svetlobnega zapisa. Barva je, ob ljubezni do narave in človeške (predvsem ženske) figure, alfa in omega njegovega umetniškega univerzuma. To ga zbližuje s – predvsem sodobnim – slikarstvom, kar mu je bilo, dokaj nerazumljivo, očitano kot huda pomanjkljivost. Sijoč "colorito" vzpostavlja stik z zunanjim, objektivnim svetom predmetne realnosti, saj je čisto likovnost največkrat nemogoče doseči. Evocira pestrost in sočnost vsakdanjega življenja skozi izostreno optiko tankovestno občutljivega posameznika. Vzpostavi se vez s koreninami, preteklostjo, živo prisotno v medobstajanju skozi sedanost do prihodnosti. Na barvni lestvici najbolj sproščeno posega po primarnih barvah. Intenzivna ekspanzija rdeče, tople, zemeljske barve se druži s svojim omiljenim polom, sončno rumeno, ter sodeluje z globoko modro, parira jim hladna, hipnotična zelena. Podobnik najbolj ceni tehnično uspel in

*Nasmeh
(2002)*

izrazno prepričljiv posnetek, v katerega harmoničnem sožitju z avtorjevo idejo "prisluskujemo nekdanjemu in sedanjemu življenju ... Prepuščamo se spominom, domišljiji in željam".¹⁰ V njegovem delu lahko vsak najde nekaj zase, magični pejzaži fragmentov, ovitih v mistično, koprenasto osvetljeno ozadje, ali pa direktna konfrontacija *chiaroscuro*, kontrasta svetlobe in senc, učinkujeta kot orientalno gledališče senc. Tudi na videz nepovezani elementi kompozicije imajo svoje točno določeno mesto v funkciji kompatibilne celote. Dokumentarnost posnetka je nekaj, kar je povsem relativno, Podobnikova glavna preokupacija je zvestoba aspiraciji vsakokratne subjektivne vizije. Tako je mag. Damir Globočnik cikel *Opleski primerjal s slikarstvom informela*¹¹, podobne vzporednice pa bi lahko vlekli tudi pri ostalih upodobitvah, vibrirajočih v igrivih kombinacijah fauvističnih in dadaističnih konotacij. Z referencialnim pregledom skozi vse zbrano gradivo lahko zanesljivo potrdimo še en spekter vsestranskosti njegove ustvarjalnosti. To je etnološka, domoznanska nota, posebej v ljubeče predstavljenih krajinah ali starih domačijah. Ni naključje, da sta skupaj s priznanim idrijskim umetnikom, slikarjem Rafkom Terpinom, s katerim ga družijo iskreno prijateljstvo ter sorodna idejno-nazorska orientiranost, že kar nekajkrat skupaj razstavljala, med drugim tudi z identičnimi motivi v različnih tehnikah. Podobnik je dandanes "zdomec". Čeprav se v Novi Gorici počuti domače, je iz njegovih fotografij, na primer v monografiji *Osojna Primorska*, čutiti določeno domotožno ljubezen do teh senčastih "govcev", iz katerih je izšel in jim vedno ostal zvest.

Sprehodimo se torej skozi samo postavitve razstave. Kot sem že omenil, se razprostira kar v dveh nadstropjih znamenitega dvorca Kromberk. V prvem nadstropju so poleg hodnika s fotografijami zasedene še štiri oziroma pet sob, če štejemo še razdelek z "Gimnazijskim obdobjem", v drugem nadstropju pa so razstavi namenjene tri sobe ter ravno tako tudi hodnik. Začnimo na začetku. Hodnik prvega nadstropja vsebuje nekatere Podobnikove avtoportrete,

ki predstavljajo učinkovit izsek iz njegovega ustvarjanja in življenja. Najstarejši, "Avtoportret E61", je iz leta 1961, v črno-beli tehniki, prikazuje pa mladostnega avtorja, polnega življenjske energije, stoječega v hišni notranjščini s fotografskim aparatom v roki, pred hišnimi durmi, ene so odprte, druge zaprte. Ideje prehajanja, življenjskega toka, bivanja in minevanja so lakonično in učinkovito zajete v tkivo upodobitve, vendarle celota učinkuje sveže ter spontano, kar je nasploh glavna značilnost Podobnikovega zgodnjega obdobja, posebej seveda cikla, imenovanega *Gimnazijsko obdobje*. Sledi "Avtoportret E83" iz leta 1983, pri katerem se avtor predstavi kot neke vrste sledilec kulta Sejalca, izobilje in plodnost se družita z odtekanjem v večnost. To lahko razumemo eksistencialno v kontekstu bakhovske ljubezni do življenja, veselja, plemenitega uživanja, kar edino ostane na situ življenja, ko se čas dokončno izteče. "Avtoportret B96" iz leta 1996 dokončno formulira Podobnikov avtorski credo, povezuje mit Umetnika kot demiurga, neke vrste "deus ex machina", ki vleče nitke svojih stvaritev, ožarjen z demonično avro kreatorске potence v poganskem zamaknjenju, z njegovo priljubljeno in totalno, primarno zavezujočo zvestobo rojstni "deželi" z melanholično oluščeni zidovi starožitnih domačij. Zaokrožitev tematike prinaša "Fotografova streznitev" iz leta 1987, katere aluzije ustvarjajo brv do likov matere, ki jim Podobnik posveča še posebno veliko pozornost. Kronološko prva fotografija je "Njen svet" (1972), že skoraj etnološko zvest posnetek, obogaten s prefinjeno psihološko empatijo. Nadvse ganljiva je tudi "Mati s korčki" iz 1993. Mehka megličasta svetloba v pravcatem leonardovskem *sfumato* pred nas postavlja podobo materinske nežnosti, brezprizivne ljubezni, sijoče iz s trdimi bridkostmi preizkušane obraza drobne ženice. Krono Podobnikovega hommage materi predstavlja "Mamina vrnitev" (2001) iz cikla "Fotografove sanje", kjer je upodobljena Podobnikova, takrat že težko bolna mama. Kot je značilno za celotni cikel, imamo tudi tu fotografije v fotografiji, razmeščene tokrat na vertikale, torej viseče v zraku, razpete med nebom in zemljo. Na njih je podoba avtorja, ki

obkroža figuro matere in še nekatere druge, originalno pripadajoče drugim ciklom, na primer "Povoženim živalim" ali pa "Srečanjem z naravo" – življenjsko delo, življenje njenega sina. Edina fotografija, postavljena na tla ravno pred sedečo materjo, je prikaz kamnitega sklepnika (oz. sklepnega kamna) s cerkvenega, obojanega stropa, na katerem kraljuje podoba božanstva, najsibo Marije, Kristusa ali pa iz mitologije pogansko konotiranega sveta, saj bi jo lahko častili tudi kot sončno boginjo/boga, Darovalko/Darovalca življenja. Prav tako je možna interpretacija svete Trojice, skupaj s fotografijo avtorja in figuro matere. Mati tvori vozlišče kompozicije, objeta je z bujno naravo, zemeljskimi plodovi in gozdnimi sadeži – nekateri so sveži, drugi nagniti, ovijalkami, vinsko trto v obliki gotskega baldahina, sedeča pred zidovi domačije, blagrovana z obljubo dolgoživosti in posvečenosti rodu v simboli Jesejeve korenike ter omniprezentne evharistije.

Ta upodobitev učinkuje že kar žanrsko, baročno z vsem prekipevajočim obiljem, in sicer omiljenim, a rahlo žalobno učinkujočim *chiaroscuro*m.

V prvi sobi naletimo na cikel "Srečanja z naravo", začel že v času gimnazijskega študija leta 1961 s fotografijo "Kraljica gora" (ta je na razstavi del cikla "Gimnazijsko obdobje"). Pričujoči cikel je bil predstavljen v monografiji Osojna Primorska, kjer je dopolnjen s kontingentom del pod naslovom "Primorska krajina in njene starožitnosti" in še dvema cikloma: "Utrinki na veliki čas" ter "Zapuščene domačije". Hitro zaslutimo, za kaj gre – za simbolično avtorjevo vrnitev domov, od koder v srcu nikdar ni zares odšel. Značilna je krajinska motivika v "mikro" kot tudi nekaterih širše zastavljenih izsekih iz materialnega, čeprav mistično nadahnjenega sveta. Ob presežni moči Narave "se mimogrede od-povemo potrebi in poskusu "literarnega" opisovanja

*Kraški samorog
(1992)*

motivov ter se spontano in sproščeno prepustimo neposrednemu doživljanju", kot zapiše verjetno najboljši poznavalec Podobnikovega dela, Janez Kavčič.¹² Naj omenim še fotografijo "Aragonitni ježek" iz 1988, hiperrealistično upodobitev svetovno znane posebnosti iz Ravenske jame, ki deluje nenavadno animirano, skorajda živo, in "Muhasto pomlad", lirični drobec metafizične kontemplacije, kjer se v sneg ujeti zvončki prelevijo v znanilce življenjskih resnic. Zanimiva sta tudi "Macesna" (1963), zaznamovana z romantično razviharjenim občutjem vztrajanja pod udarci usode. V katalogu zasledimo še fotografijo "Brez prestanka" (1971), ki je na razstavi nismo imeli priložnosti videti: rečni tok se v kaskadah preliva kot tekoči čas, zaznamovan s tradicijo zen budističnih razmišljanj. Sledijo "Paški znaki", cikel, nastajajoč v letih 1994 in 1995 na otoku Pagu, tokrat pa je bil prvič predstavljen javnosti. Prinaša tri fotografije (izbor za razstavo) naravnih grafitov: zanimivih kombinacij peščenjakov in apnenca, predrugačenih v monumentalne forme ribjih očes, čudežnih morskih bitij in simbolov bivajočega. Cikel "Eksperimenti" je še posebno zanimiv, saj je Podobnik z njim prestopil v slikarsko in grafično razumljeno poigravanje s formalnimi obrzci likovnega ustvarjanja. Uporabljal je solarizacijo polžje hišice in zanikanje vmesnih tonov med črno in belo barvo, posebej obdelane fotografije razpokanega blata ter fotografije sedimentnih živosrebrovih rud, nastalih leta 1976. Čista abstrakcija, ki ji je zapadel, predstavlja v sodobnem ustvarjanju novum in korelira s sočasnimi dogajanjem v slikarstvu. Izstopajo tri fotografije: "Izmikanje A, B in C", vse nastale 1974, formata 40 × 30 cm. Bistvo le-teh je zajeto v raziskovanju optičnih pojavov in posledično pomena oziroma vpliva iluzije vidnih pojavov ter njihove rekonstitucije prek naše človeške, deležne zavesti o dejanski naravi zaznavanja. V večini sob stoji vsaj ena vitrina, v kateri so zbrane nekatere najpomembnejše Podobnikove objave bodisi tekstov bodisi fotografij. V prvi sobi sta dve vitrini. Prva vsebuje kamnine najrazličnejših oblik, ki so ujele avtorjevo pozornost (to je ena njegovih stalnih obsesij), druga

pa koledarje z njegovimi fotografijami, opazni sta upodobitvi doline Idrijece ter aragonitnega ježka.

Druga soba se začne s ciklom "Popotne beležke", nastajajočim že 14. leto, od leta 1989. Osnovni impulzi za ta dela prihajajo iz obiskov mediteranskih otokov in mest, poudarek pa je na nefiguralnih, krajinsko zaznamovanih predstavitev. Čarobne eksplozije barv in neprestan boj svetlobe in senc, kot jih lahko občudujemo na fotografiji "Rosno jutro" (1999), se družijo z motivi samotnih koticov, meditativno nadahnjenih oaz z epidermo blage indiference, zaznavnih na "Opuščenem vinogradu" (1998) oziroma "Toskanskem kolovozu" (2001) – študiji mehkega, žametnega vzdušja sončnega dneva. "Iskani trenutki", ki nastajajo že od leta 1990, so cikel večinoma na psihološkem portretiranju zastavljenih fotografij, na katerih posebej izstopa velika avtorjeva sposobnost empatije. Šegavo iskreni momenti vzpostavljajo pristno navezanost na upodobljene subjekte, vsakdanje ljudi, kot v slučaju nežno zasanjane "Klarinetistke" (2002), ali rubensovsko bohotne "Gospe z jagodami" (2000) pa tudi slavne osebnosti, najbolj pomenljivo v podobi "Partizanske zdravnice Pavle z vnukinjo" (2002), posneti na križišču, kjer se začne pot "domov" v bolnišnico, poimenovano po njej. Nadvse zanimiv koncept je Podobnik udejanjil v ciklu "Fotografi" s fotografijami o fotografiji in fotografih. Nastajati je začel leta 1993, na 22. kongresu Mednarodne zveze za fotografsko umetnost (FIAP) na Nizozemskem, ko je bila Fotografska zveza Slovenije pod predsedstvom Rafaela Podobnika polnopravno sprejeta v to organizacijo. Upodobljene so moške in ženske osebe vseh možnih ras in profilov s fotoaparati v rokah, lahko frontalno, s širokim nasmeškom in večinoma pred arhitekturnimi nastavki. Take vrste sta "Pred stojnico" (2001) z "levantinsko motiviko" in še posebej zanimiv "Nasmeh" (2002), prikaz mlade, nadebudne fotografkinje, stoječe pred živomodro fasado z rešetko. Druga varianta so fotografi na delu, pri iskanju najboljših pozicije za pritisk na sprožilec, navadno v skrbno scenografiranem okolju kamnolomov, kot na primer "V kamnolomu"

(2001 – objavljena le v katalogu, ne pa tudi na razstavi), kjer po besedah Janeza Kavčiča "spominjajo fotografi na častilce prastare boginje Afrodite, ki jo pooseblja stasita novodobna lepota"¹³. Sledi izredno pomemben in zanimiv cikel, naslovljen "Gimnazijsko obdobje", nastajajoč med Podobnikovim šolanjem na idrijski Gimnaziji Jurija Vege. Prvi posnetek tega cikla je bil tudi njegov prvi posnetek sploh – že omenjena "Idrijska ulica" iz leta 1958. Gre za pogled v smeri od Nikove (lokacija večini Idrijčanov znana kot 3x3) proti Švici. Posnetek je nastal nekega zimskega popoldneva in prinaša svež pogled na ta znani del mesta skozi metamorfoze različne gostote sončnih žarkov v odsevu na fasadah značilne in znamenite idrijske arhitekture, danes že sekundarno zastranjene ter vsaj delno za vedno uničene. Celotna črno-bela serija fotografij pravzaprav zasleduje nekatere osnovne premise in idejna ozadja.

Zelo markantna so raziskovanja človeške figure, ki v spomin priključijo zgodnejše ustvarjanje dveh z Idrijo tesno povezanih umetnikov, Nikolaja Pirnata in Božidarja Jakca. Ironična nota nadvse originalnih karakterjev na trenutke zazveni kot karikaturna abreviacija. Prisotni so izraziti socialnokritični elementi, že v tem zgodnjem obdobju preseneča odlična psihološka poglobljenost motivov. Tu lahko izpostavimo upodobitve "Pastir" (1961), "Na zdravje" (1960) in "Pismo" (1961). Ob tem so izpovedne fotografije, na katerih se dajo razbrati določene aluzije na sočasne in zgodnejše umetnostne tokove, združene z mladostno razposajenostjo in nekonformizmom. "Igralec" (1961) je tako pravcata brechtovska figura v duhu "Nove stvarnosti". Še bolj zanimiv je "Športni dan" (1960), nepretenciozno, že kar dadaistično učinkujoč preblisk iz preteklosti, saj gre za "zbir funkcionalno nesorodnih predmetov

Uđrti strop
(1993)

z bizarnim skupnim učinkom¹⁴, ki je dandanes neizogibno pridobil plemenito nostalgčno vrednost. Edini upodobljenec je tu avtorjev gimnazijski sošolec in dober prijatelj Ivan Zajc, v pozni Rodinovega "Misleca", a tokrat z dežnikom v roki – čeprav dežja ni. To prijetno in kreativno ozračje veje tudi s fotografije, posnete ob vходу v Ravensko jamo (1961), na kateri sta Podobnik in Jože Čar skupaj s Petrom Rupnikom. Cikel sestavljajo še podobe udarnikov in brigadirjev (1960), veduta Idrije v "Nikovi" (1960) in "Kraljica gora" (1961), dokaz avtorjevega zanimanja za botaniko in nadaljevanje mogočne tradicije znanstvene odličnosti idrijskih polihistorjev. To sobo zaključuje cikel "Naplavine", nastajajoč med letoma 1988 in 1995. Že ime pove, da gre za naplavljen material na bregovih morja ter raznih rek, med njimi Idrjice in Soče. Podobnik ga je neobremenjeno in sproščeno aranžiral po svoji predstavi v nadrealistične sestave s svojo zgodbo, neodvisno od njihove predhodne vloge, formalna izvedba ga povezuje s Stupico in Makucem. Poseben vtis naredita "Mednožje" (1998) in "Poklon pašteti" (1988), zanimiva je tudi "Prikazen" (1991) s postmodernistično interpretacijo mitov in bajk. "Sočina ravnodušnost" (1992) predstavlja odsev velikega v malem, z razvejano temno modro "delto" iz prinešenega materiala, na rahlo svetlejšem odtenu Soče.

S tretjo sobo se začenja najboljšeje cikel, imenovan "Tretja moč", ki je razdeljen na štiri manjše cikle: "Osebe", "Stvari", "Zaznamovani kamni" in "Krajina po petdesetih" (na ogled v drugem nadstropju, zato ga bomo obravnavali pozneje). Poimenovan je po Pepu iz Dolenje Hude južne v Srednjem Lokovcu in je po besedah Janeza Kavčiča "sinonim za čudežne sile, ki naj bi jih – po verovanju naših prednikov – prasila Nikrmana podelila izbranim krajem in kamnom"¹⁵. Nastajati je začel z opremljanjem knjige Pavleta Medveščka *Skrivnost in svetost kamna* (1992). Večina del tega cikla je bila uporabljena za opremo knjige *Obrusnice* (1998), pri kateri sta Medvešek in Podobnik zopet sodelovala. Mešajo se realistični in sanjski motivi ter elementi, legende predvsem slovanskega

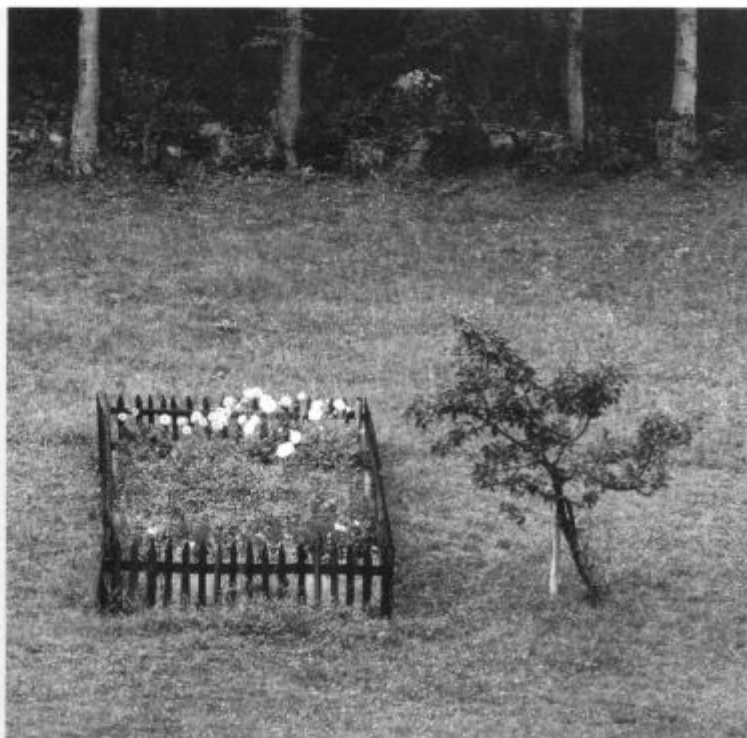
izvora oplajajo deskriptivno resničnost. Tehnično so fotografije kompleksnega značaja, za ustvarjanje mitičnega vzdušja je avtor posegel po različnih trikih, pomagal si je z barvnimi filtri na bliskavicah ali dvojnimi posnetki in še marsičim. Cikel "Zaznamovani kamni" je glede na ambientalno postavitve prvi v vrsti. Vdolbljene luknje izgledajo kot skrivnostna očesca, napolnjena z barvno vsebino, s katero žarijo v magičnem obredu medicije med našim svetom in neko drugo dimenzijo duhov. Izpostavil bi "Kraškega samoroga" (1992), iz kamnin izoblikovano pravljico podobo z rdečim očescem, ki bi lahko predstavljala nosoroga, dinosavra ali morda koničasta pokrivala iz Kapadokije, kjer so doma nekateri najznačilnejši procesi kamninske erozije na svetu. Podobno bi lahko trdili o "Obredu" (1994) – zelenkasta (ta in rdeča barva sta za Podobnika sploh najznačilnejši!) kamnita tvorba, spominjajoča na živalsko lobanjo, skozi "očesno duplino" katere sije ugašajoče sonce. Sledi cikel "Stvari", prepojen z igrivo simboliko brez napetega moraliziranja, s skritim sporočilom večnega. Fotomontaža "Tajna korone" (2000) evocira kozmične procese v povezavi s prazgodovinskimi kulturi (skarabeji!) in povezavo med astronomijo in astrologijo. "Dih preteklosti" (1992) prikazuje kraško hišo, pred njo pa stoji značilni pil z večno lučko v vlogi opominjalca na tradicije, saj je nebo že skoraj popolnoma temno in kdo ve, ali bo kdaj jutri. "Pomladna bolečina" (1995) je opomin na živost gozda, antropomorfnost razumljena korenina kliče iz obredov plodnosti. Krog zorenja in propadanja je vsebovan tudi v "Oropani bučki" (1997). "Poklon Lojzetu Spacalu" (1999), znanemu slovenskemu umetniku, je bolj specifičen, tipična primorska cerkev in kamnite, obarvane "lobanje" povzdignejo upodobitev v kanonizirano srečanje z estetikom Drugega. Cikel "Osebe" je sestavljen večinoma iz različnih umetniško dodelanih aktov z zanimivim idejnim ozadjem. Žensko telo se prelevi v sredstvo intencionalno usmerjenega zgoščevanja umetniške prezence. "Častilca sonca" (2001) sta na žalost na razstavi manjkala, tako si ju lahko ogledamo zgolj v katalogu. Med kamnitimi skladi v močnem soncu, pred ozadjem nebeško modrega

neba, opazimo figuri moškega in ženske. Ti skupaj tvorita nov lik, ki spomni na predstavitev Vitruvijevih idealnih proporcev, tako popularnih skozi celotno nadaljnjo zgodovino misli, umetnosti in arhitekture, posebej znan je njihov odmev pri renesančnih mojstrih, motiv je povzel celo Leonardo. Celoto si lahko zamislimo kot sinkretizem moških in ženskih lastnosti v popolni harmoniji kozmičnih sfer, skratka ubrano z dognanji pitagorejstva, orfizma in hermetičnih učenj. Iz tega izhaja med drugim naziranje o univerzalnem človeku (Uomo universale) kot popolnoma samouresničenem individuumu. "Klatež in Omanovo platno" (1992) je zanimiva komparacija platna Valentina Omana – na katerem v palimpsestni obliki sodobnega nefiguralnega slikarstva lahko prepoznamo ravno to, namreč rahlo zabrisano figuro – in žive predloge, človeka v podobnih barvnih in oblikovnih razmerjih, kar odpira vprašanja o naravi umetnine in stvarnosti

v duhu modernizma. "Pisana klet" (1997) povezuje dionizično veselje do življenja s kultom Ženske, tu sta ponovno značilni močna rdeča in intenzivna zelena kot parafrazirana osnovna gradnika prepleta Erosa in Tanatosa, z značilnostmi manihejskega dualizma. "Sočina rdečelaska" (1998) je zapeljiva sirena, novodobna slovenska verzija legende o Lorelei. Vprašanja identitete, tradicije, domovinskega prostora (kakršnegakoli že), tako pomembna za Podobnika, ponovno rekonstituira "Trnovska predica" (1997). Najzanimivejša v tem ciklu je fotografija "Udrti strop" (1993), na kateri vidimo zapuščeno izbo z luknjo v stropu in zapolnjeno z zelenimi toni (zelena je ponavadi "negativna", rdeča pa "pozitivna"), pod njo pa je podoba starejše ženice v prelivu, izginjajoče v nič ali močnejše večnost?

Naslednjo sobo začenja cikel "Živosrebrne rude", prvič postavljen na ogled javnosti. Nastal je leta 1991 na

*Vojskarski vrt
(1996)*

pobudo prof. dr. Jožeta Čarja za potrebe geološke zbirke Mestnega muzeja Idrija. Posebnosti plasti in struktur transponirajo končno podobo iz striktno geoloških vzorcev v artistično zaznamovane artefakte. Tako je na primer barvna lestvica "Dvopolnega valovanja" (1991) skoraj identična tisti na slikah Ferdinanda Hodlerja. Sledi cikel "Sestavljanke", nastajajoč od leta 2000, prav tako prvič razstavljen. Gre za neke vrste kombinirana tihožitja, sestavljena iz najrazličnejših predmetov, v bizarnih surrealistično učinkujočih kompozicijah. Ponovno lahko opazujemo sopostavljanje gnilega (mrtvega) in svežega (živega), kar je avtorjeva standardna tematika. Možna je primerjava z ustvarjanjem nekaterih španskih nadrealistov, tako barvno kot v sestavi kompozicije. Tu mislim predvsem na Dalija in Miroja. Postavitev v prvem nadstropju se izteče s ciklom "Povožene živali", ki je nastajal v dveh ločenih obdobjih, z začetkom v letih od 1974 do 1976. Črno-beli del cikla se dalje deli na dve seriji, povožene mačke spadajo v serijo "Mačje zgodbe", ostale povožene živali pa v serijo "Asfalt". Prizori razpoklih lobanjic in značilnih izstopljenih očesnih zrkel učinkujejo kot Tisnikarjeve temačno hladne "freske" minljivosti in krhkosti življenja na tnalu Usode. Fotografije imajo črno obrobo kot kakšne nagrobne upodobitve, izstopajo še (na črno-belih fotografijah) bele črte na cestiščih in nerazločna vrteča se kolesa, ki so mehanizem, pripravljen, da zdrobi vsako živo bitje.

Na hodniku drugega nadstropja najprej naletimo na cikel "Sitoliski". Ti grafični poizkusi so nastajali konec sedemdesetih let na osnovi fotografskih predlog. Korelirajo s sočasnim razvojem na področju oblikovanja (predvsem tipografija in oblikovanje plakatov) in grafike. Živahna barvitost ustvarja močne kontraste večinoma neobičajnih kombinacij odtenkov, kot na primer pri "Mojem soncu" (1979) ali "Življenjskemu krogu" (1979).

V prvi sobi drugega nadstropja najprej opazimo cikel "Utrinki na veliki čas", nastal leta 1980 v času znanih preprirov in nelagodja. Sestoji iz fotografij raznih

grafitov, napisov, ohranjenih iz druge svetovne vojne. Po vsebini so to seveda izrazi pristnega odpora proti okupatorju, ki je bil še posebej izražen prav na Primorskem. Zob časa se vidi na vseh upodobitvah, kar predstavlja tiho izginevanje pomnikov nekega minulega časa, še vedno aktualnega tudi za nas. "Čehovini 1980" (1980) z velikim napisom Tito je zmagal, razžrtim od vlage in udarcev so najboljša ilustracija tega melanholičnega minevanja v tokokrogu življenja, saj so tovrstne tematike in motivi za Podobnika značilni za njegov opus v celoti. "Kostanjevica na Krasu 1980" (1980) napisu Jugoslavija dodaja še podobo Tita in s tem sintetično podaja osnovno usmeritev takratnih upov v boljše čase ter predvsem v nov svet svobode in miru. Izstopajoča je "Prošnja" (1980), z okorno roko napisano sporočilo, pritrjeno na hišni prag s preperelim "kleklnom". Izpove nam vso ljubezen in pogum teh ljudi na prepihu Zgodovine, pri čemer podoba krepko presega katerokoli besedo – to pa je največji dosežek iskanj upodabljače umetnosti. Prav poseben pomen in vrednost nosi cikel "Zapuščene domačije", sestavljen tako iz črno-belih kot tudi barvnih fotografij. Prvi posnetek "Ob Idrijci" je nastal leta 1968, a celota brezprizivno še nadalje ostaja nezaključena. Podobnik je prekriziral celotno Primorsko v iskanju markantnih poslopij in krajinskih posebnosti. To ga družijo s prijateljem in artističnim sodelavcem Rafkom Terpinom. Njuni motivi so lahko identični, čeprav z drugo tehniko, kot v primeru "Mušč, Zakojca" (1974), saj je Terpin na svoji razstavi "V rovtarskih govcih" tudi upošteval to lokacijo. "Postelja, Logar, Gorenja Trebuša" (1977) je za ta cikel tipična. Podoba notranjščine, v katero skozi okensko odprtino lijejo sončni žarki in ustvarjajo transponirano pokrajino svetlobe in senc. V kotu je postavljena postelja, potisnjena ob umazane stene, na dnu pred njo je odprta železna past za podgane – reminiscenca in opomin. "Zibelka, Obid na Robeh, Zakojca" (1977) je podobna, obkrožena s čevljarskimi kopiti in nakracanimi velikimi številkami 4 na zidnih tapetah, saj je zibelka kljub vsemu še vedno ohranjena. Vsaka teh fotografij torej nosi s

sabo sporočilo, ki je lahko tudi humorno. "Odsluženi čevlji, Logar, Gorenja Trebuša" (1977) so na podstrešju kot krdelo prezebljih vran. Z zgodovino slikarstva se spogleduje še "Bogkov kot, Logar, Gorenja Trebuša" (1977). Očitne so aluzije na proslulo sliko "Doma" Jožefa Petkovška, s to razliko, da tu sedaj ni več ljudi za mizo, ostaja le izba, prazna, absurdna, vendar na svoj način vabeča. "Petrolejka, Obid na Robeh, Zakojca" (1977) v ospredje postavlja centralni motiv z izrazito ostrino, ozadje je zamegljeno, svetloba pada skozi lino in podarja novo vsebino, novo življenje ugaslim ognjiščem in to je luč optimizma, sijoča v prihodnost. V tej prvi sobi sta poleg tega dve vitrini z različnimi publikacijami, pri katerih je s svojimi fotografijami sodeloval Rafael Podobnik, katerega dejavnost je usmerjena sicer tudi v pisanje člankov in razprav v časopisih, katalogih razstav, knjigah in še kje. V prvi vitrini je razpostavljena periodika, na prvem mestu Idrijski razgledi, sledijo revije Zdravstveni vestnik, Proteus, Isis, Mozaik in druge. V drugi vitrini so na ogled postavljene knjige, med njimi Idrijska obzorja (izdana ob 500-letnici rudnika), Na Brda gledam avtorja Alojza

Gradnika, Spomini na partizanski čas Franca Hvale - Petra in Slapovi v Sloveniji Antona Ramovša.

V drugi sobi drugega nadstropja nas pozdravijo "Fotografave sanje", cikel, ki je začel nastajati leta 2000 in je bil tokrat prvič na ogled javnosti. Tu avtor uporablja princip "fotografije v fotografiji", saj so na prizorišču (navadno po tleh) razmeščene fotografije, skrbno urejene v vrste in nize. Med njimi so razporejene figure, posamično ali v kompozicionalnih razmerjih, svoje dodajo še elementi krajin. Pričujoči cikel je do sedaj zadnji in predstavlja sintezo Podobnikovega ustvarjanja ter njegovo zavezo za prihodnost. Iz teh del žari optimizem, iskrena vera v človeški rod in nenazadnje zadovoljstvo nad prehojeno potjo. "Fotografave sanje" (2000) so tako najadekvatnejši izraz tega koncepta: v jesenskem poznem dnevu vidimo s suhim listjem pokrito pot, ki pelje k podobi družinske sreče pred svetlikajočim se delom neba v daljavi. Zanimiva je tudi "Čudna paša" (2002), sanjski arhetipski prizor z arabiziranimi okenskimi odprtini in lipicanci. Cikel "Opleski" je začel nastajati v drugi polovici devetde-

*Viseči most na Idrijci
(1987)*

setih let na raznoraznih poškodovanih, oluščeni površinah, zidovih in stenah. Različni fantastični efekti nam pričarajo neobstoječe, bizarno učinkujoče podobe, ki jih naša imaginacija vleče iz nezavednega, s tem se ustvarja komunikacija z "višjimi sferami", znanimi že našim šamanističnim prednikom. Cikel "Krajina po petdesetih" spada v večji (nad)cikel "Tretja moč", ki je bil že predstavljen. Tu gre sedaj za estetizirane, aranžirane in reorganizirane, naravnost stilizirane vpogled v motive narave oziroma krajine, pri čemer celota neizogibno vsebuje izrazit duhovni presežek. Menjujejo se tihotni zimski motivi vztrajanja kot pri "Otlški smreki" (1995) ter prežarčeni kolorit bujne rasti, viden na "Kraški griži" (1997). Zelo zanimiva sta motiva "Vojskarskega vrta" (1996) z učinkovito kombinacijo barvnega toniranja in likovnoformalnih vzorcev ter "Solkanska apnenica" (1999) s skorajda že apokaliptičnimi nadihi. V tej sobi sta še dve vitrini. V prvi so razni katalogi s Podobnikovimi fotografijami (tudi francoski so vmes), med katerimi izstopa katalog Slovenija odprta za umetnost. Druga vitrina vsebuje razne Podobnikove nagrade in priznanja, tudi tista, ki jih podeljuje Photographic Society of America. Zraven sta še dva fotoaparata, s katerima je avtor ustvaril svoje življenjsko delo, Minolta 7000 AF in Praktica IV F.

Tretja soba nam nudi vpogled v cikel "Barve", do sedaj najbolj koloritu in slikarstvu zavezano celoto z reminiscencami na vzore iz zgodovine umetnosti. Tako so kritiki omenjali sorodnost abstrakciji, pop-artu in fauvizmu, predvsem pa poudarjali voluminozost upodobljenih barv. Cikel je nastal leta 1990, ko je avtor sodeloval na likovni koloniji Vipavski križ, kar ga je vodilo v izmenjevanje pogledov z umetniki različnih umetnostnih zvrsti. Vzpostavljajo se različna čustvena razpoloženja, od razviharjene "Ognjevite palete" (1990) do subtilno prelivnega "Repka" (1990), končni podton je igrivo optimističen. Cikel "Les" je začel nastajati leta 1982 s posnetkoma "Jelša" in "Kraška vrata". Podobnik ga razume kot živo materijo z različnimi transformacijami na svoji poti k razgradnji ter ponovni regeneraciji v organizmu drugačne oblike, vendar

istega bistva. Že "Stari" so les častili kot sedež in glasnika božjih sil, obenem pa so ga najbolj poznali, saj so z njim živeli in umirali v sorodnih ciklusih Materne Zemlje. "Narasla Idrijska" (1990) ponazori surovo in hkrati presunljivo lepo moč Narave, skrbine prelomljenih debel so nazorno postavljene v prvi plan, monumentalna sila vode pa dere v ozadju kot vitalistični princip življenja in kozmične usode. "Krvaveči rudnik" (1987) ima zopet večplastno ozadje. Fantomsko izoblikovane žareče rdeče "rovaste" strukture skrivajo v svoji praznini belkasto srebrne artefakte, zaklade v odhajanju, pri čemer je pomenljivo leto nastanka te fotografije. Barvi cinabarita in živega srebra simbolično odzvanjata v sicer minljivi, a skozi presnavljanje v Drugega večnostni princip. Cikel "Okna" je nastajal od leta 1990. Podobnik se s to tematiko ponovno stika s slikarstvom, in sicer z opusom, predvsem z "istrskimi" podobami, enega največjih slovenskih slikarjev visokega modernizma Emerikom Bernardom, ki ravno v zadnjem času doživlja zaslužno priznanje. Pri obeh "slika postane prostor psihičnih vizij in manualnih ritmov; prostor razširjanja kromatične strukture k robu in prek njega; micelična razrast segmentov, ki pa so vendar vedno zgledno urejeni, uravnoveženi in optično "pravilno" urejeni"¹⁶. Okenske odprtine so lahko odprte ali zaprte, lahko so prosojne ali zgoščene zgolj v povrhnjico pokrova, kjer smo priča čisto slikarskemu barvnemu oblikovanju, na primer na "Dvoličnem oknu" (2000). Motiv prehajanja, odpiranja paradigme prostora je v nadrealnem duhu ponazorjen pri "Nasičenosti" (1989). Tu se pogled skozi okno odpira v globino zunanjsčine in ne v notranjost, kot bi pričakovali v logičnem sosledju stvari. Popolno cezuro predstavlja "Zazidano okno" (1992). Na hrapavi sivkasti steni z belim ometom zaprt vpogled v in iz notranjega volumna sestavlja reanalizo simmeljanskih raziskav pomena oken in vrat kot konstitutivnih gradnikov človekovega odnosa do prostora. Poleg "Tretje moči" je temeljni kamen Podobnikovega opusa še cikel "Med Alpami in Jadranom", ki je začel nastajati v začetku osemdesetih let. Nekatera dela iz le-tega so že bila uporabljena pri monografiji Osojna Primorska, obenem pa se

s podobno tematiko že ukvarja cikel "Krajina po petdesetih". Tudi v večini ostalih ciklov je motiv krajine močno prisoten. Omenjeni cikel preveva poseben, Podobnikov "poetični realizem", kakor so ga poimenovali umetnostni poznavalci. Oznaka je kar ustrezna, saj avtor vse motive skrbno odbere in jih po svoje interpretira prek likovno-formalnih, oblikovno-kompozicijskih vzorcev, s čimer skuša zadobiti posebno psihološko pretanjeno estetsko vzdušje v smislu graditve napetosti sporočila, izhajajočega sicer iz motiva samega. Tudi tu je očitna barvna "obdelava", imanentna celotnemu Podobnikovemu delu. Znotraj slikovnega nosilca so prisotni različni segmenti letnih časov, od katerih je najpogostejši jesenski, in prelivanje svetlobe in senc skozi dan oziroma v različnih vremenskih pogojih. Likovni kritiki so osnovno premiso tovrstnega ustvarjanja, ki je za Podobnika nasploh zelo značilna, izrazili z dualizmom "osojnih" (graparskih, gorskih) in "sončnih" (mediteranskih, kraških) motivov. Ti se lahko skupaj pojavijo celo na isti fotografiji, kot pri "Mojem macesnu" (1989) ali "Dveh bregovih", (1990) ali partikularno, kot pri "Nepokošeni senožeti" (1983). Poseben pomen v estetskem in filozofskem smislu ima delo "Viseči most na Idrijci" (1987). V naletavajočem snegu se osrednji motiv zdi ovit v določeno mistično, skorajda panteistično avro. Tovrstno obujanje "genius loci" pa gre še korak dlje v oblikovno-morfološki nadgradnji, saj ne uide primerjava z znamenitimi "japanističnimi" lesorezi in nasploh orientalnno tradicijo podajanja "svete narave". V zadnji sobi zopet naletimo na dve vitrini. V prvi so predstavljene Podobnikove monografije Osojna Primorska, Obrusnice, Vodno bogastvo Visokega Krasa, Skrivnost in svetost kamna, Sveta gora pri Gorici in druge. V drugi vitrini lahko vidimo dodatne kataloge in zloženke razstav, na katerih je Podobnik sodeloval, med njimi iz Muzeja Franja v Cerknem oktobra 1987.

Naj za konec navedem besede samega avtorja, Rafaela Podobnika, ki predstavljajo nekakšen credo vsega njegovega ustvarjanja: "Nekaj mora biti, kar vse čase ostaja nespremenjeno in smo nekje založili. Če pa

nas pozdravi čakajoča mati ali srečamo sivolasega hudomušneža, ju zapletem v našo igro. Prepuščamo se spominom, domišljiji in željam. Postajamo svečeniki skrivnosti, dvoumnosti in čarovnij. Če zmorete sanjati z odprtimi očmi, se nam pridružite in presenečeni boste, kako nesmisli osrečujejo. Če pa vztrajate v stvarnosti, vsaj ne zahtevajte razumske razlage, ki zmeraj vse pokvari"¹⁷.

Opombe

- Jednata in natančna prva informacija na to temo v delu Ivana Jukiča: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem, Radovljica 1995, str. 159.*
- Idrijski razgledi (v nadaljevanju IR), 1997/2, str. 54. Zelo zanimiv intervju, ki ga je z Rafaelom Podobnikom opravila Ivica Kavčič, prinaša vpogled v genezo Podobnikovih naziranj o življenju in svetu okrog njega.*
- Prin. Podobnikov članek Razmišljanja o fotografiji v IR, XXXIV, 1989/1-2, str. 120.*
- Ibid.*
- IR, 1997/2, str. 52.*
- O tem spregovori Podobnik v članku Fotografova tožba v IR, XLIV, 1999/2, str. 68.*
- Vsebinsko predavanje na Muzejskih večerih je Podobnik objavil v obliki obsežnejšega članka o zaganjalkah in njihovih modelih v IR 1987/2. Dopolatne podatke o tem nudijo članki prof. dr. Jožeta Čarja, na primer: O krasu Črnovrške planote in zaganjalkah v IR, XXXIV, 1989/1-2.*
- Susan Sontag: Eseji o fotografiji, Beograd 1982, str. 21.*
- IR, 1989/1-2.*
- Rafael Podobnik v Besedi fotografa, v: Pavel Medvešček in Rafael Podobnik: Obrusnice, Nova Gorica 1998, str. 179.*
- IR, XLV, 2000/2, str. 103.*
- Rafael Podobnik: Osojna Primorska, Nova Gorica 1997, str. 11.*
- Rafael Podobnik: Sevanje duhovnosti, katalog razstave, Goriški muzej, Nova Gorica 2002, str. 22.*
- Primož Lampič: Fotografija in stil, Ljubljana 2000, str. 179.*
- Rafael Podobnik: Tretja moč, katalog razstave, 1998, str. 2.*
- Andrej Medved: Figurativno slikarstvo od Preglja do Marušiča, Obalne galerije, Piran 2001, str. 42.*
- Rafael Podobnik, Pavel Medvešček: Obrusnice, Nova Gorica 1998, str. 179.*

Rafael Podobnik

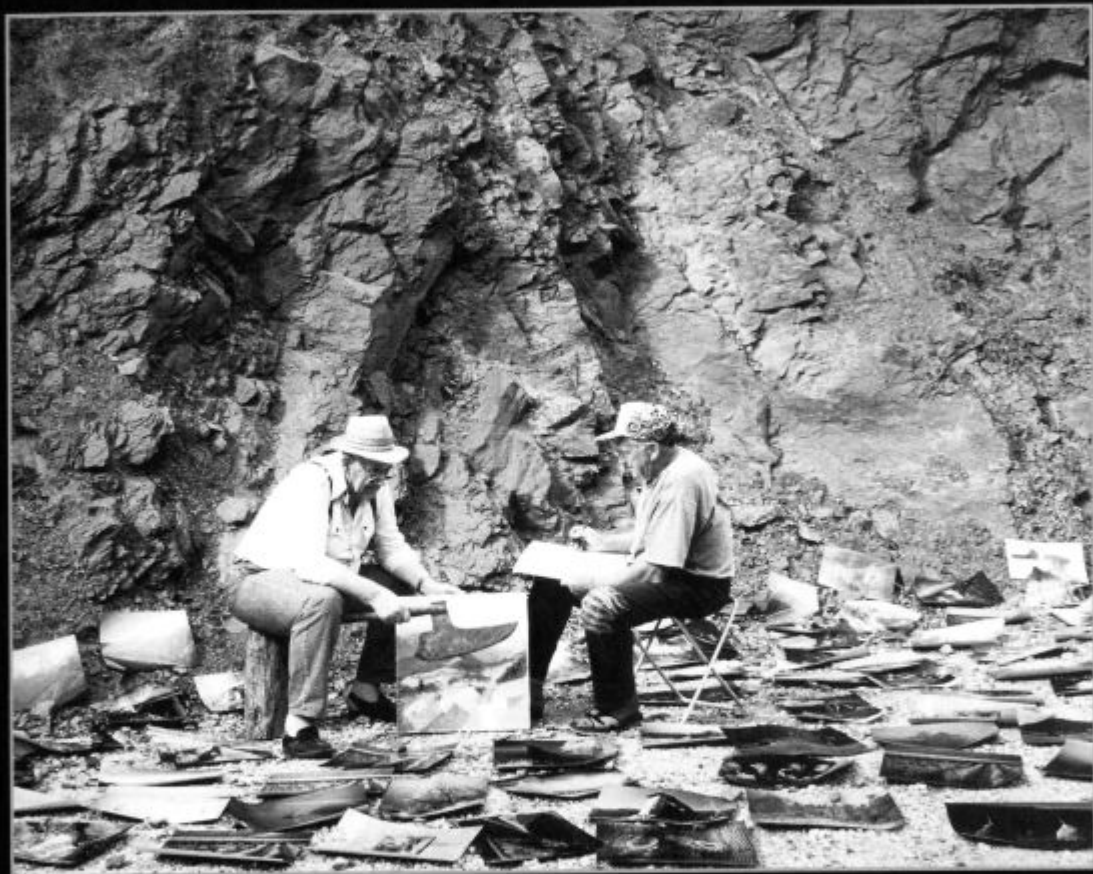
Cikel fotografij *Fotografove sanje*

Mamina vrnitev 2

Čudna paša 2

Zarjavela camarajka

Fotografove sanje

Lovčevo jutro

Kraljevi vrt 2

Pomladni vinograd

Preizkus moškosti

Očetov tovor

Porušeni farovž

Zapiski cerkljanskega šolnika

Rafael
TERPIN

Foto: Janko Prelovec, fototeka MMU

Resno, prosim

Zapisano pred nekaj leti, torej bolj proti koncu moje pedagoške kariere. V eni od lukenj. Ta luknja, si mislim, že ni bila v prazno pokurjena. (20. 11. 2002)

Cepci se ne znajo ahtati, zato njihovih potomcev ne bo nikoli zmanjkalo.

Določena oseba iz naše družbe po silno starih običajih še zmeraj časti drevesa. Posebej jablano.

Tisti, ki bolj malo živijo po učilnicah, toliko raje živijo na prepihu.

Geslo "ŠOLA ODPRTIH VRAT" je doma po pisarnah.

Parola na pisarniškem vhodu "ZAPIRAJ VRATA" je namenjena živčno uravnoteženim osebam.

Najbolj miren kotiček na šoli je prostor pred moškim straniščem. Če bi tja začele zahajati vse moje kolegice, bi mir pobralo.

Lunine mene se krasno odražajo na otrocih, še bolj pa na učiteljicah. Pretok besed grozovito naraste.

Prva jutranja kava je za zdravje, druga za pomiritev, tretja za potrebo.

Razmnoževalni stroj običajno ne dela. Metoda ga večkrat zelo glasno obletava.

Bolj so učiteljice glasne kot mlade piške, manj gre ravnanski Mariji v slast aviacija.

Kanomlja je namenjena bolj drobnim silhuetam. Ljudje, ki damo nekaj nase, bi se v njej uklemali.

Pravijo, da je Kanomlja dolga kot Dunaj. Ti Dunaj ti!

Če koga kdaj pokličejo k telefonu, ga zanesljivo med malico.

Najbolj brezbarvni so ponavadi dežurni učitelji.

Malica dežurnega učitelja je najbolj nesrečna stvar na svetu: kar taka, kot jo je Vesna dala, zgrmi dol v žekno.

Vsi ravnatelji na tem božjem svetu srčno ljubijo svoje učitelje.

Pedorence so dostikrat graforence. Seveda, pri uporabi grafoskopa prostora ni potrebno zatemniti (= pol klientele bi zaspalo).

Ankete so priljubljeno sredstvo, da se učitelje na graforenci nekoliko zbudi.

Šolsko vodstvo se na splošno kar trudi, da bi svoje učitelje zamotilo.

Na šoli je tako: če nimaš popolne izobrazbe, si pa TAVŽNTKINSTLER.

Milan pravi, da je njegov avto po prvi spomladanski odjugi fuč. Tako se zgodi tistim z neredno prehrano.

Tisti, ki smo se pri IZBIRNIH VSEBINAH mučili z Indijo, pričakujemo za naslednjo temo Masore ali pa Gorenjo Kanomljo.

Z razredne stopnje vedno prejemamo majhne tolovajčke. Do konca osemletke vsi uspešno zrastejo v tolovaje.

Cerkno je resnični fenomen. Bolj ko gremo v kapitalizem, bolj nas otroci tikajo.

Časi so vmesni: tovariš je že umrl, gospod se še ni rodil.

Sonce je na športni dan tako redko kot pohvala učitelju.

Do konca osemletke se lahko vsak šolar spridi, tako huda je puberteta. Do penzija se lahko vsak učitelj spridi, tako huda je ta služba.

Hudo je za otroka, če je eden od staršev učitelj, še huje, če sta oba.

Če tujec vpraša učitelja, kakšen poklic le-ta opravlja, je najbolje, če odgovori, da dela na Eti.

S trapami se ubadajo učitelji, ta brihtni se učijo sami. Če bi torej starši nehali proizvajati trapone, bi učitelji ostali brez dela.

Kaj se neki žlota uči pri zgodovini – zdaj, ko smo nekoliko pozabili na tradicije NOB-ja?

Ker smo po Darwinu pred leti prilezli iz vode, na cerkljanski OŠ še zmeraj radi raziskujemo močvirje.

Cerkljanščina je najboljši slovenski jezik. Tisti v Cegovnici je še nekoliko boljši od onega na Ralnah.

Dobiti jih po grbi – je dobro opravljena delovna akcija.

Svojega bližnjega je treba ljubiti. Kje sem že to slišal? Dajte no, v zbornici že ne.

Pri razlaganju snovi učitelj rad vstane. Všeč mu je namreč, da je kateder pod njim.

Učitelju se ni treba bati črne luknje, zadostujejo mu namreč vsakodnevne luknje.

Točen učitelj ima same sitnosti. Vsak dan mora čakati kolege, ki niso točni.

Pohišstvo vedno zamenjajo najprej v tisti učilnici, ki je najbolj uničena.

V šihu zapisane misli nekdanjega cerkljanskega šolnika

Če bi ljudje vse vedeli in znali, bi ne potrebovali šol in potem bi se otročad hudo dolgočasila.

Brez voznih redov bi bilo trčenj na pretek, a brez voznškega reda se je včasih prelepo kam zapeljati.

Lepota je doma vsepovsod, le opazimo jo bolj redko.

Na dobri poti ni nobeno srečanje grenko.

Postati misleče bitje je precej odgovoren posel.

Gledati v prazno je pravzaprav težko, saj je očem vedno kaj v napoto.

V srcu udomačena revščina je hujša od one v žepu.

Za tihim, bledim obrazom se včasih skriva silno vesela duša.

Zaradi ljubeznivosti do rožice ob poti se ni še nihče ponižal.

Prevzetnost in odljudnost hodita skupaj, držec se pod roko, a sta na svoji poti navadno osamljeni.

Spotakniti se in zgrmeti po tleh je vsakdanja stvar, težje se je pobrati.

Vedno mi je dala mnogo misliti vsakdanja resnica, da zebe pač premalo oblečenega.

Kdor hoče sebe poslušati, mora prej utihniti.

Kadar bi samemu sebi rad kaj dopovedal, dvigni dva prsta in tako vljudno poprosi za dovoljenje.

Videti svojo podobo v ogledalu je mogoče, vse ostalo je norost.

Biti razsoden v hudih trenutkih je večna želja zdravo mislečega človeštva.

SmeH je pol zdravja in prava odrešitev,
če nismo z njim koga prizadeli.

Če bi znali vsi zmaji frčati, bi pticam v zraku
zmanjkalo prostora.

Brez zmajev bi bilo življenje obupno pusto.

Prav boleče pretresen od čudes
poznojesenskega dne sem PRI JUŠKU
naročil pašto.

Od razumnosti do človeškosti je še dolga pot.

Lepota je v nas samih, le premnogokrat
jo pred drugimi ljubosumno skrivamo.

Žvečiti med uro je za večino šolarjev
predvsem junaško dejanje.

Žalostno je, da oni, ki misli, da vse ve,
nikoli ne bo izvedel, kako malo ve!

Včasih bi človek prej ujel vrabca kakor
svojo misel. Taki so ti vrabci!

Prazen čeber ima močan glas
– poln pa vsebino.

Strah je le misel, ki hodi spredaj.

Po človekoljubnosti nas prekaša mnogo
zemeljskih bitij.

Suši v poplavi besed se ni vredno smejati.

Skozi drobne očke se vsakodnevno
odpirajo neznanski svetovi.

Tudi največje stvari so sestavljene iz drobiža.

Kdor se le namerava nekam odpraviti,
nikoli nikamor ne pride.

Ko sedeš v travo, se približaš
zemlji in nad teboj se naenkrat široko
preširoko razpre nebo.

Marsikdo dojame prijaznost šele tedaj,
ko jo začne pogrešati.

Ker lahko nad zamujenim le skomignemo,
bodo mnogim glave pocepale z ramen.

Kaj je huje: storiti nekaj slabega ali ne
narediti nekaj dobrega? Ne vem. Kdo pa ve?

Tuja neumnost boli, lastna nič.

Dom je kratka besedica, vendar je njena
slast neizmerna.

Vse pogrešano najdemo ob čisti reki.

Voda v potoku je kakor življenje – vedno nova,
zmeraj čedna.

Čudeži se še dogajajo,
le čuditi se ne znamo več.

Kadar se človek najde doma,
se najde tudi v širnem svetu.

Spomin na prijazne trenutke je nekaj
najdragocenejšega, kar sploh lahko nosimo
s seboj skozi življenje.

Skozi sončen dan je primerno
nositi sončno glavo.

Sončen dan je škoda uživati skozi črna očala.

Mladost je mlada ptička, ki še ne ve,
na katero vejo bi se usedla.

Če bi po zraku letale ptice skupaj z zmaji,
bi vsi ljudje zijali v zmaje.

Pred televizorjem zapravljen dan
je za vse večne čase izgubljen.

Včasih so na desni same leve stvari.

Lepega dne so se zbrali Gasarji, Podgorci, Ravnani, Bakažajfarji, Muhce, Bliskarji, Drobničarji in drugi občani; sedli so in začeli razpravljati o mednacionalnih odnosih.

Danes večino materialov premeljejo na številnih sejah, pa ni čudno, da mlini po grapah propadajo.

Za mojo dušo je daleč najbolj odpočit opravek, kadar sedim kje na kakšnem robu in zijam čez griče in doline.

Po dvanajsti postane šola arest.
Še posebno spomladi.

V poplavi besed umirajo misli.

Kdor ljubi pedagoške konference,
ni najbolj priseben.

Hladno, z vetrčkom zabeljeno pomladno jutro močno ogreje človeško dušo.

Sredi odmrlih kmečkih svetov se rojevajo nove, divje pokrajine.

Sreča je čudna ptica:
bolje ji je iti naproti, kot le čakati jo
v kakšnem odmaknjenem kotu.

Tišina je božji dar. Škoda, da o njej odločajo ljudje v naši bližini.

Mladost je kakor sonce:
sveti, greje in dela neumnosti.

Vsak človek nosi sonce v sebi.
Le nekatera od njih so bolj zaspane sorte.

Z nogami do tal, s srcem doma,
s pametjo po svetu.

Litanije

Zbor kolektiva, OŠ Cerklno, 24. 3. 1992.

Spodaj zapisano je resda nastalo bolj za šalo kot zares. A zdaj, po desetih letih, se zdi, da je ohranjeno besedilo vendar eden boljših zapisnikov s tiste zgodovinske seje. (20. 11. 2002)

Oj, statut po SLO raztreseni,
 Oj, 25 od 50 obkljukanih,
 Oj, ta večni špancier po točkah,
 Oj, a se bo dalo vse požreti,
 Oj, to prekletstvo v sodnem registru,
 Oj, te fundamentalne določbe,
 Oj, te naše podružnice po vaseh posejane,
 Oj, to nikakršno pridobivanje dobička,
 Oj, to izvajanje vseh slikovitih del!
 Oj, a smo pravna oseba?
 Oj, a res odgovarjamo za svoje obveznosti?
 Oj, a ravnatelj nas pa zastopa?
 Oj, ta nova ravnateljeva pooblastila,
 Oj, ti oče vseh očetov, mati vseh mater
 Oj, ti pečat v milimetrih,
 Oj, ti drugi organi in nove spremembe,
 Oj, ti organi organi neopredeljeni
 Oj, ta pomočnica organsko med nami!

Oj, Vida lokalna iz ZG prisotna,
 Oj, ravnateljica berljiva prehlajena in hladna,

Oj, RT vsega do vrha nažrti,
 Oj, Ančka iz zbornice umaknjena,
 Oj, tabla s Baslom pokracana,
 Oj, kavica popupcana,
 Oj, Marta moja večno sklepčna,
 Oj, Andreja zgled resnosti in zbranosti,
 Oj, Vinko resignirani,
 Oj, Ksenija v klorofilu vegetirana,
 Oj, Emil zelo domač v tabakjeri,
 Oj, Rado skozi Mladino potujoči,

Oj, Milena sladko nasmeškana ob 13. 30,
 Oj, Ančka podgorska v moje nove "špigle" režeča,
 Oj, Mladina od Radota k Vidi ZG izginjajoča,
 Oj, Emil v centru statutnega dogajanja,
 Oj, Marija ravnanska brez nabrušene žage,
 Oj, Anita dobrodušno mimobežna,
 Oj, Marta želinska v režancu opažena,
 Oj, Rado in njegova temnejša ura,
 Oj, Vesna Vesna v snežno belem,
 Oj, Dragica v domoznansko literaturo zapičena,

Oj, Slavica malomarno v sedež vržena,
 Oj, ta druga Vida – zmeraj zravnano močna,
 Oj, Vojka ta hip presrečna med nami,

Oj, Toda prestrašena v črnem režancu,
 Oj, Toda: Kam bo dela stol, kam zvezek,
 Oj, Radotova glavca na hladno mizo djana,
 Oj, Izidora neznansko srčno zbrana,
 Oj, Roman tudi danes grešno pogrešani,
 Oj, Emil z mislijo po širnem svetu!

Ajej, mi pa kar brez delavskega sveta!
 Ajej, a bo dosti notranji svet šole brez kompetenc?
 Ajej, kaj pa slavne strokovne inštitucije?
 Ajej, Marta F. tudi vzdiguje sklepčnost.
 Ajej, a ustanovimo novaški kolegij?
 Ajej, Vida Zg meni da nas čaka kažin.
 Ajej, a zbora kolektiva sploh ni več?
 Ajej, kva pa puol dilama ta?
 Ajej, hudu, samoupravljanje je šlo!

Ajej, ves cinober je že splaknilo!
 Ajej, Tito je šel v črno temo!
 Ajej, hudo!
 Ajej, a se komu kaj kolca po starih časih?
 Ajej, kje je kakšen pameten smisel?
 Ajej, pravi Rado, ta ura stoji!
 Kaj bo ta razprava požegnala?
 Kaj, pravi Bog, žegnal bom jaz!
 Kaj, če zunaj pere, plajha, lije, ščije!
 Kaj, če bo pralo do konca tedna?
 Kaj, če ima Andreja anonimne pripombe?
 Kaj bo z njimi?
 Kaj bi se sekirali, do konca tedna bo tako
 drugi vesoljni potop!
 O, Gilgameši, na plan!
 O, še bo dan!

Saga o ženski, kronika o času

Denis
PONIŽ

USODA JE HOTELA, DA JE NEDELJKA PIRJEVEC DOŽIVELA NATIS SVOJEGA DRUGEGA ROMANA, SAGE O KOVČKU, KO JE ŽE BILA V BOLNICI IN JE ČAKALA NA OPERACIJO. NI PA JI BILO DANO, DA BI DOŽIVELA VSE NEDELJENE POHVALE, KI JIH JE NA RAČUN TEGA ROMANA ŽE IZREKLA SLOVENSKA LITERARNA KRITIKA, A TUDI MNOGI BRALCI, KI SO V ROMANU ODKRILI POSEBEN, OČARLJIV IN PRESUNLJIV NAČIN PISANJA, PODAJANJA AVTOBIOGRAFSKIH IN "OBJEKTIVNIH", ZGODOVINSKIH DOGODKOV. ROMAN SAGA O KOVČKU JE NEKAKŠEN OBRAČUN Z LASTNO PREHOJENO POTJO, A TUDI Z ZGODOVINSKIMI ČASI, OBLIKUJOČIMI PODOBO DVAJSETEGA STOLETJA; OBRAČUN, KI JE Z ODKRITOSTJO IN NOTRANJO URAVNOVEŠENOSTJO OSTAL NAM, DA GA RAZUMEMO IN OCENIMO GLEDE NA VSE, KAR VEMO O TEJ SVETOVVLJANSKI ŽENSKI IN UMETNICI.

Nedeljka Pirjevec, rojena Kacin, z Reke pri Cerknem, po rodu iz Idrijskih Krnic, iz pokrajine, bogate z globačami, potoki, strmimi rebri, osamljenimi, v skrivnostna zatišja postavljenimi kmetijami, seniki, z ljudmi, ki malo govorijo, a veliko vedo in svoje skrivnosti hranijo zase, je s svojima romanoma zapisala plejado podob in resnic o usodi dekleta, ki se je iz tega idiličnega sveta odpravilo v povsem drugačno, velikomestno okolje. A zapisala je tudi nešteto pozabljenih spominskih utrinkov, s katerimi se je za zmeraj, kot radi pravimo, zapisala v srce te pokrajine in v duše njenih ljudi. Povezala je dva svetova in več časov, v skupno podobo svojega romana je ujela usode vsaj treh rodov svoje družine in še mnogo drugih ljudi, ki so oblikovali te čase.

Nedeljka Pirjevec, 2002

V začetku oktobra 2003 sem predstavil njeno knjigo, ki je izšla v zbirki Samorog pri Novi reviji, v cerkljanski knjižnici, pred mnogo pozornimi poslušalci, posebej pred številnimi Nedeljkinimi bližnjimi in daljnimi sorodniki, pa prijateljicami, ki so ji, na način, ki izvira prav iz nravi cerkljanskih ljudi, neposredno, toplo in prizadeto sporočali, kako so jo imeli radi in kako ponosni so bili nanjo. Po dolgem času sem imel tremo. Ne zato, ker ne bi vedel, kaj moram povedati, temveč zato, ker se mi je zazdelo, da moje besede ne bodo mogle zaobjeti vsega, kar je pisateljica postavila v strukturo svoje romaneskne pripovedi. Bil je večer s pisateljico, za vedno odsotno, ki pa je bila, skozi pripovedi in spomine njenih sodobnikov, prijateljev in sorodnikov, prisotna. Bila je z nami, čeprav samo v tistem neskončno krhkem in prosojnem tkivu, ki ga imenujemo umetniška beseda. Večer v Cerknem je v sebi skrival nekaj, kar je bilo več kot samo literarno sporočilo, estetsko oblikovan zapis pisateljice, do zadnjih poganjkov predane svetu, v katerem se ji je oblikovalo življenje in so ji tekla prva otroška in mladeniška leta. Bil je večer izkušnje, ki je tudi podpisnemu razkrila del tistega, kar je strnjeno v njeno pripoved. Bil je večer z Nedeljkinino knjigo, tudi večer posebne zbranosti, skozi katero so prodirale spominske podobe njenih sodobnic in sodobnikov, se srečevale z njenimi, zapisanimi v tkivo romana. Saga v kovčku je tisti večer zažarela v posebni svetlobi v naš čas priklicane preteklosti, ki se je pretakala skozi sedanjost tako, da je pripovedovala tudi nam, ki lahko na to preteklost zremo le s časovne oddaljenosti in skozi resnico, oblikovano v sami romaneskni pripovedi.

Dekle, ki je odrasčalo v tesnobnih letih pred drugo svetovno vojno, v primežu italijanske okupacije in kulturnega genocida, dekle, ki je skrbelo za svoje mlajše sestre in hkrati sodelovalo v uporih proti okupatorju, dekle, ki je pri dvanajstih letih na mitingih zanosno recitiralo Gregorčičevo odo Soči, članica igralske skupine IX. korpusa se je zapisala v prva poglavja romana. In nato v nadaljevanje, ki opisuje pot v

povojno Ljubljano, kjer je kot gojenka prve generacije doštudirala igro na prav takrat ustanovljeni Akademiji za igralsko umetnost, nato pa nastopila pot igralk, ki so ji dekreti kulturnih referatov usmerjali pot v skoraj vsa slovenska gledališča. Saga o kovčku se končuje tam, kjer se začenja njena skupna pot z Miho Remcem, njen prvi roman *Zaznamovana* govori o letih, ki jih je preživela kot žena Dušana Pirjevca Ahaca, legendarnega partizanskega komisarja in kasnejšega profesorja literature. Oba romana se dogajata kot popis poti, na kateri se je oblikovala podoba ženske, ki se je z vsem srcem zapisala umetnosti. Ne le igralski, primarni, najbolj spontani, notranje razdajajoči se, marveč tudi prevajalski, posebej v stiku s skrivnostnim in zagonetnim Pirandellom. V zadnjih letih življenja pa se je predala tudi pisateljskemu poklicu, zavezala se je literarni besedi, v kateri je zažarela naenkrat, suvereno in kot zrela pisateljska osebnost.

Marsikaj je pojilo črnilo, s katerim je napisala svoja romana *Zaznamovana* in *Saga o kovčku*. Ne le spomini, svetli in manj svetli, prešerni in trdi, kakor je bil čas, ki nemalokrat ni znal ločiti zrnja od plev, v njenem romanu so še druge plasti pripovedi in izpovedi. V *Sagi o kovčku* najdemo nešteto mest in namigov na to, kako težko in s kakšnimi mukami se je uveljavila samo zato, ker je bila ženska. Kako je pogumno delila usodo z Ahacem, ko ga je preganjala in proskribirala vsa "pravovernna" slovenska pisunska srenja in še mnogi najeti tekstopisci iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Pisala je o lastnih telesnih mukah, ki jih je morala prenašati med zdravljenjem trdovratne bolezni. Pisala je tudi o poniglavosti, primitivizmu in nevoščljivosti, ki je vladala v provinci, kjer se je razdajala s svojo igralsko umetnostjo, ona, ki bi zaslužila zaradi svoje lepote in svojega neizmerne talenta najboljše odsrke deske, kar jih je premogla tedanja Slovenija. In še o marsičem je pisala, v slogu, ki razkriva njeno posebno rahločutnost, posebno, koncentrirano zavezanost avtentičnemu spominjanju, zaradi katerega je njena romaneskna pripoved tako čista, jasna in filmsko neposredna.

A svojih dveh romanov ni napisala z ogorčenjem in obtožbami, ki bi jih zaslužili mnogi, od katerih je bila odvisna njena usoda in usoda njene družine. Ni pisala v pravičniški držji, ki rojeva moralistične traktate ali jokavo opravičevanje lastnih napak. Pisala je z nekakšno otroško kljubovalnostjo, ves čas negotova, ali je to, kar počenja, smiselno, ves čas skoraj plaho odprta v popisujočo se preteklost, v kateri je vzpostavila tako zapleteno in hkrati tako presunljivo razmerje do svojega otroštva in svoje mladosti. Pisala je iz globoke in tihe radosti, v kateri se ji je znova odprlo življenje v domačih krajih, pisala je z mislijo na tiste, ki jih ni bilo več, a tudi z mislijo na žive. Prav o živih sva se, ko sem bral rokopis, veliko pogovarjala. Občutljiva, kot je bila, se je zelo bala, da jih s svojimi spomini in svojo pripovedjo ne bi prizadela, razžalila. A vendar je hotela tudi povedati vse tako, kot je bilo, brez lažnega patosa in brez literarnih fug, ki bi zabrisale bistvo na račun lepe pripovedi in svetlih podob.

Zato je njen roman tako presenetljiv, tako drugačen: za razliko od večine romanesknega pisanja, ki se danes pojavlja na Slovenskem in ki je obupno nenadarjeno, prisiljeno in umetno, njena pripoved v resnici teče kot avtentično, kronikalno zapisovanje zgodovinskega toka, v katerem se je znašla pisateljica s svojo družino, znanci in prijatelji. Nedeljka Pirjevec v Sagi o kovčku ne konstruira namišljenega ali želenega sveta, ne izmišlja si podob, ki bi burile bralčevo domišljijo, a tudi ne skriva trpkosti, gluhot in nasilja, ki so oblikovali posebej čas med drugo svetovno vojno. Njene oči in

njen opis ostajajo otroško čisti, a tudi otroško nepri-zanesljivi: črta, ki teče med dobrim in zlim, je jasno razberljiva.

Z zadoščenjem premišlujem o tem, kako mi je usoda dovolila, da sem bil med prvimi bralci njenega rokopisa in da sem lahko o tem rokopisu, ko se je spreminjal v knjigo, tudi napisal nekaj misli. Danes mi je žal samo za to, da nisem poskušal izvedeti več, s pisateljico in prijateljico vzpostaviti bolj zavezujočega odnosa. Tako bi lahko napisal spremno besedo k Sagi bolj neposredno in bolj iz samega bistva njenega romanesknega pisanja izvirajoči diskurz o Sagi bi se drugače približal jedru njenega pisanja. Bila je kritična bralka tega, kar sem napisal. Lističa, ki sta ostala v njeni zapuščini in ki ju je prebrala njena sestra Milica Kacin Wohinz na tiskovni konferenci ob izidu knjige junija v Ljubljani (sama se predstavitve zaradi boleznj ni mogla udeležiti), pričata, da je bolj od vsega ljubila resnico. In ker se ji je zdelo, da je ni povsem razjasnila, in ker se je bala, da bodo ljudje napak razumeli, kar je napisala, je v nekaj besedah skušala ponovno označiti bistvo svojega pisanja: popisati dogodke tako, kot so jih nekdanje videli njene oči. Z vso lepoto in grdobijo, z vso veličastnostjo in revnostjo, z vsemi drobnimi značilnostmi, ki oblikujejo podobo nekega časa.

In vendar sem vesel. Ne samo zaradi tega, ker lahko napišem, da sem bil prijatelj tako izjemne ženske, kot je bila Nedeljka Pirjevec. Tudi zato, ker upam, da se je skozi tisto, kar sem skušal povedati o njenem romanu, najino prijateljstvo utrdilo na poseben način.

Dominika Kacin – Nedeljka Pirjevec

Milica
KACIN WOHzINZ

NAMESTO PODATKOV O NEDELJKINEM ŽIVLJENJU POSREDUJEM VOŠČILO, KOT SEM GA ZAPISALA ZA NJEN SEDEMDESETI ROJSTNI DAN, 9. JANUARJA 2002, KI GA JE PRAZNOVALA V KROGU 36-ČLANSKE DRUŽINE.

Draga Minka, Daminka, Dominka, Nedeljka Kacin, Nedeljka Remec, Dominika pa tudi Nedeljka Pirjevec. V Leksikonu Luca Menašaja je na strani 760 zapisano: "sl. gled. igralka, prevajalka, publicistka, sestra Milice/Kacin Wohinz; 2. žena Dušana/Pirjevca, knj. Zaznamovana (1992)."¹ Precej več, seveda, preberemo v drugih leksikonih.

Ves teden sem se sama pred seboj izgovarjala, da mi ni treba govoriti, ker leporečja in hvalospevov ne zmorem, zgodovinarske besede pa so hladne in dolgočasne. Pa bom vseeno segla nazaj v januar 1932, ko je v prvem nadstropju velike in hladne gostilniške hiše, ob reki Idrijci zavekala Dominika – Domenica – rekli smo ji Minka. Bila je peta punčka Dominika in Emilije: za Irmo, Marijo, Zlatko – Giovanni (Zlatka – Novomeščanka – nas je zapustila v začetku decembra leta 1994) in za Milico – Emilio. Mama je ni prav dolgo pestovala in razvajala, saj je morala jemati v naročje nove in nove otročke. Dominika se je iz maminega naročja umaknila Jožici – Giuseppini (komaj sedemletno je pozimi 1942. leta pobrala davica), Jožica se je umaknila Stanki – Elisabetti, Stanka Štefanu, Štefan pa Cvetki – Floriani. Po zgodovinarsko to zveni tako: od decembra 1925 do aprila 1941, to je v slabih šestnajstih letih, se je Kacinovim rodilo 9 otrok. Skoraj vsi smo imeli dvojna imena. Na svet smo namreč prišli v Italiji, v vasici Recca San Giovanni, vendar je italijanska zakonodaja svojim državljanom prepovedala "smešna" ali neprimerna krstna imena, ki so bila v našem primorskem primeru slovanska. Naša Domenica ni bila prav nič zadovoljna s svojo slovan-

sko Minko. Še posebej se ji je zamerilo, ko je prebirala čez jugoslovansko-italijansko mejo pretihotapljeno knjižico Gospod Kozamurnik, v kateri je nastopala dekla Minka. Ta je bila namreč zelo smešna, imela je tako dolg nos, da ji je nekoč vanj ugriznila ščuka. Bog-nedaj, da bi jo me, male zlobnice, primerjale z našo Minko, pa tudi ščuke ni bilo v Idrijci in Minkin nosek je bil le toliko velik, kolikor je bil smrkav.

Zato sva Minka in Milica, ki so naju imeli za dvojčici – "gemelle", ker sva bili narazen komaj petnajst mesecev, za najine igre izbirali najbolj eksotična imena, saj sva na Reki do vojne živeli pretežno v svetu fantazije. Vedno si je Minka izbrala lepšo, bolj bleščečo vlogo. Dolga leta je bila Myrra ali Diana iz Gordonovih stripov (jaz samo Dale), nato, že v Cerknem, je bila vodna vila in, medtem ko si je prijateljica Severina zagotovila mesto gozdne vile, je meni preostala le nekakšna skalnata ali hribovska vila. Že res, da sem bila jaz lena, ona pa delovna in ubogljiva; že res, da sem nanjo prelagala delo, ki ga je mama meni nalagala: "Pojdi po drva Minka.", "Pomij posodo Minka.", "Odnosi pepel Minka." itd. Res pa je tudi, da Minka ni bila nikakršna pepelka, vedno si je našla prvo in najbolj ugledno mesto, kakršno si je tudi zaslužila. V otroškem pevskem zboru je s cerkvenega kora z zvonkim sopranom solirala ganljive "Rožno navdahnjene šopke hortenzij", na izletih pa tudi razne "Montanare". Nastopala je samozavestno, med vojno, komaj 12-letna, kar v isti vrsti s poklicnimi igralci znamenite igralske skupine partizanskega IX. korpusa, v kateri je sicer slovela naša Irma. Nedeljkina zanosna recitacija Gregorčičeve Soči, kakršno smo po-

slušali s partizanskih odrov po Primorski, po osvoboditvi celo v Trstu, je bila neprekosljiva.

Sicer pa Nedeljka ni blestela samo po gledaliških odrih. Bila je tudi neke vrste "skojevski" heroj, ko je po dva dni pešočila iz Cerkna čez Banjško planoto v okupirani Kanal. Tam, pri teti Karlini, ki je od nemških oblasti iztisnila "aprovizacijske karte" za sestrično družino v osvobojenem Cerknem, nabasala nahrbtnik s koruzno moko in makaroni in ga po isti poti peš odnesla nazaj, da so Kacinovi otroci za večerjo dobili močnik. Ali pa ko so padale na Cerkno bombe, nekako tako kot sedaj (januar 2000) na Afganistan, in je drobena, šibka Nedeljka v strahu, da bo hiša zadeta, zvelkla bratca Štefana na plano in ga skrila pod drevo na veliko mamino grozo, ki je nas ostale tlačila v klet.

Tedaj, med vojno, je bila Minka že Nedeljka. Partizanska osvoboditev je namreč prinesla svobodo tudi krstnim imenom in nič lažjega in bolj domoljubnega ni bilo, kot prevesti italijansko Domenico v slovensko Nedeljo. In ta Nedelja si je po vojni nadevala nova in nova imena, ki so postopala po gledaliških odrih v Postojni, Mariboru, Kranju, na Ptuj, tudi v narodnem gledališču v Ljubljani in Trstu ter na televizijskih ekranih. Enkrat je bila Shakespearova Porcija, drugič Jessica, Herbertova Patt, vmes Cankarjeva Jacinta, nato Jagica Babič, bolj znana kot Jaga Baba, in še marsikaj. Sto imen, dokler se ni spet preimenovala v Dominiko, tokrat Dominiko Pirjevec.

Medtem je nehala plesati po gledaliških odrih, (izdal jo je desni kolk); posvetila se je drugim umetnikom: Moraviji, Pirandellu, Stelliniju, Leviju, Alighieriju, Tolstoju, Dostojevskemu, pa tudi zgodovinskim besedilom, kot je dnevnik italijanskega kurata v okupirani ljubljanski provinci Pietra Brignolija Maša za moje ustreljene in še komu, da jih je v izvrstnem jeziku približala slovenskim bralcem. V ozadju pa, prav na tihem, je kot Nedeljčica ali Ankica igrala muzo pomembnemu filozofu, svojemu Ahacu. Samo ona ve,

kdaj in zakaj se je po tragični izgubi svoje zadnje vloge iz Dominike nepričakovano izluščila nova umetnica – pisateljica. O tem bodo pisali literarni zgodovinarji, ostali pa bomo vse o njej izvedeli iz njenih romanov. Iz že zdavnaj razprodane *Zaznamovane*, dela, ki ga je kresnikova nagrada leta 1993 morda zaradi drobnega formata preskočila v korist kilogram težkega Mikel-novega Velikega voza. Še bolj jo bomo prepoznali v novem romanu *Kovček*, v sagi o Kacinovi rodbini, ki ima korenine v Idrijskih Krnicah in v Morskem pri Kanalu, zibelko pa ob živosrebrni Idrijci, tam kot Pregelj, Bevk, Kosmač, Vuga, Felc. V sagi o kovčku je opisano Nedeljkiino življenje in preteklost družine, s katero se je selila z Reke v Cerkno, iz Cerkna v Kanal, iz Kanala v Beograd, iz Beograda v Ljubljano. Ona, osamljena, pa je s svojim kovčkom še posebej tavalata pa sem – s trebuhom za kruhom – po južni in gorenjski železnici – fičkov še ni bilo.²

Hvaležni smo Ti, da si nas skupinsko umetniško ovekovečila. Zato Ti skupinsko – kolektivno bi rekli v našem starem žargonu – izražamo priznanje in Te odklikujemo z zlato medaljo. Posebej pa Ti želimo, da bi nas še dolgo opevala in opravljala, tudi iz časov obetavne tranzicije in po-tranzicije, opisovala tako, kot znaš samo Ti.³

Tiskovne konference ob izidu svoje knjige *Saga o kovčku* v Ljubljani 15. maja 2003 se Nedeljka ni mogla več udeležiti, pač pa se je nanjo že mnogo prej pripravila, saj je vedno imela tremo pred nastopi, navzlic veliki samozavesti. Na dveh iztrganih lističih, skoraj izgubljenih med goro papirjev na njeni klubski mizici, je zapustila s kemičnim svinčnikom, komaj čitljivo zapisane iztočnice:

"H tiskovni:

Kako je prišlo do pisanja : izgubljeni sveženj – bi rekel Rudi Šeligo. Sveženj, ki ga je za en kovček in je bil izgubljen skoraj 20 let.

V Ljubljani sredi petdesetih: Kacinovi, z leve sedijo: Milica, mama Emilija, oče Dominik, Cvetka; stojijo: Irma, Marija, Štefan, Nedeljka, Zlatka, Stanka

Igralska skupina IX. partizanskega korpusa. Stojijo z leve: Joco, Nedeljka, Polde, Irma, Milica; na desni s harmoniko Zdravko, s kitaro Levček

V tretji osebi : v upanju, da bo lahko povedala kaj več o drugih ljudeh. Izkazalo se je, da ni mogoče povedati nič o drugih ljudeh – in da lahko (ne kaznovano) pišem samo o sebi.

Raznarodovalni pritiski : kmetije so propadale – ljudje so morali oditi, v notranjost, zelo pogosto v Jug. Z juga so pošiljali v naše kraje napol izobražene učitelje (ki so bili v stranki) pa tudi prihodnje državne uradnike, ki so prišli sprva kot oglarji : oblečeni v oglarške vreče.

/Za Denisa : mama ni bila “drugačnega svetovnega nazora”. Pred vojno zelo verna (oče dosti manj). Potem jo spremenijo partizani, ki izpolnijo njena “slovenska” hrepenjenja./

Potreba po razkritju še enega mojih življenj – mislim, da jih ima vsak človek več – se pravi: prtljaga, ki jo vsak nosi, ali z drugo besedo: breme.

Nisem gledala na to, ali bo to razodetje še koga zanimalo, ali ne, pisala sem za moje ljudi na Cerkljanskem – o očetu in mami – za mojo družino, ki danes šteje samo od očeta D. in matere Emilije navzdol 36 ljudi. Širše sorodstvo po očetu, pa okrog najmanj 60 in po materi ...

Opobe

- 1 Luc Menaše, Svetovni bibliografski leksikon. Ljudje in dela v 27 277 geslih, Ljubljana : Mišelač, str. 760.
- 2 Saga o kovčka je izšla maja 2003 v založbi Nova revija, zbirka Samorog.
- 3 Nedeljka nas je zapustila v četrtek 3. julija 2003, zvečer, v bolnišnici Golnik. Viščilo sem prebrala na žalni seji Društva slovenskih pisateljev v Ljubljani 10. julija, kjer je vsakdo povedal o Nedeljki, kar mu je ležalo na sreč.

Moja draga Nedeljka!

(zame ne rajna, ne pokojna)*

Severina
BERGER

V MAJU LETA 1993 SI MI POSLALA SVOJO PRVO KNJIGO ZAZNAMOVANA, S KATERO SI POŽELA VELIKO HVALE, IZVRSTNIH KRITIK IN VZDIGNILA TUDI MALO "FURORE" ... TAKRAT SI OMENILA, DA ŽE PIŠEŠ DRUGO KNJIGO, ZELO OBSEŽNO IN BO "HUJŠA" KOT PRVA ... TAKO DA ME JE MALO ZASKRBELO ... JANUARJA 2002 PIŠEŠ, DA SI KNJIGO ODDALA ZALOŽBI IN UPAŠ, DA BO IZŠLA ŠE ISTO LETO, KAR SE NI ZGODILO. KO JE KNJIGA IZŠLA Z NASLOVOM SAGA O KOVČKU, SI NAS ZAPUSTILA. NISI IMELA VEČ MOČI, DA BI JO DRŽALA V ROKAH, IN MI, KI SMO JO DOBILI V POKLON, SE TI ZANJO NE MOREMO VEČ ZAHVALITI IN TI OSEBNO ČESTITATI.

Imaš prav Nedeljka – "Kovček s sago" je tako težak, tako boleč, tako ganljiv, ker si vanj naložila toliko težkega kamenja in toliko travm, kakršne nas vse tlačijo, vse nekdanje po sili "odrasle otroke". Tvoj kovček odpiram, vlečem, ob njem jokam, ga zapiram, se odpočijem, ko včasih nimam več poguma, da bi ga še naprej vlekla.

Prepričana sem, da je bil ta "kovček" tudi zate stokrat pretežek, kot takrat, ko si ga vlekla čez Damjanov rob. Oropal Ti je življenjsko energijo, prezgodaj, draga Dominika – moja Minka.

Tvoja otroška leta na Reki so v knjigi še vedra in lepa. Ob prihodu v Cerkno je ostal na Reki koš sanj, ne le žaga, tnalno za cepljenje drv, leseni škafi za kislo zelje! Smrt male sestrice, ki je vso družino močno prizadela, Italijani, kvesturini in Nemci so Ti zaprli očeta invalida iz prve svetovne vojne, kateremu si v knjigi postavila večer spomenik. Mamo Emilijo – cerkljansko "Mutter Courage" – si po svoje postavila "sul piedistallo". Vse sestre, bratca, Cerkljane, italijanske učitelje, partizane si nam predočila skozi svojo izkušnjo; za sestro Mili – Greto Garbo – najino hudo konkurenco, seveda, nisi štedila komplimentov. Naj Te pomirim: kot odrasla šinjora si bila Ti "una vera bellezza".

Vsa težka doživetja med drugo svetovno vojno so Te hitro spremenila v odraslo mladenko in četudi si vse grozote potisnila v zadnji kotiček svoje duše, je iz "kovčka" razvidno, da dejansko ničesar nisi pozabila – (tudi jaz ne!). Vse, kar sva skupaj preživljali v Cerknem, vse o svoji družini, nemških napadih, bombardiranju, strahu, vse to in še več si literarno, z zavijanja vrednim besednim zakladom in znanstveno natančnostjo, in vendar za nas ne-literate razumljivo, spravila v kovček. Knjigo berem po požirkih, saj me skoraj vedno zlomi "šentiment".

Kako lepo opisuješ Svobodo – povojni čas, četudi smo še dolgo časa cenili suhe hruške in polento s "falš šugom", moker črn kruh, ki je po dveh urah v šolski torbi metamorfiral v beton ... Pišeš o svoji veliki družini, ki se je preselila iz Primorske v prestolnico. Vse štiri sestre so se vrnile žive iz partizanov na študij – Ti si končala igralsko akademijo, vendar Ti je zdravje znova in znova prečrvalo načrte in cilje. Ni Ti bilo usojeno držati sreče v roki. Pest je bila premajhna in prešibka, srce pa preveliko za Tvoj ozki prsni koš. Vso Kalvarijo Tvojega "išiasa", agonijo Tvojega ljubljenega in slavnega moža, izgubo sestre, staršev, prijateljev, izgubo idealov in idolov, vse je v Sagi o Kovčku in v Zaznamovani tako slikovito in mojstrsko opisano,

* Pismo Nedeljkiine sioolke in najbližje prijateljice iz Cerkna Severine Kosmač, poročene Berger iz Oberpfammerna na Bavarskem.

da ne morem verjeti, da si vse to ustvarila Ti: Kacinova Nedeljka, tista cerkljanska Minka, moja "amica", sošolka, prijateljica.

Čestitam Ti iz srca! Zame si slovenski Thomas Mann in družina Florjančič je slovenski "Buddenbrook". Saj vem, da bi mi odgovorila: "Ma daj daj, punca, bremzaj, bremzaj."

Oprosti duša zlata, saj me poznaš: kot mislim, tako pišem.

Imam te rada,
Severina

Oktober 2003

*Ljubljana (1959–1964):
Donna Conception
v Trevesovi igri Don Juanovo pismo,
z Jurijem Sověkom.*

*Nedeljka z Dušanom Pirjevcem -
Ahacem (1966–1977).*

Zahvala

DRAGI ROJAKI,
SORODNIKI,
SOŠOLCI, PRIJATELJI!

Vsem, ki ste se udeležili ali kako drugače sodelovali pri žalnih in kulturnih srečanjih, posvečenih moji sestri Nedeljki Pirjevec roj. Kacin, se v imenu vseh preostalih članov družine iz srca zahvaljujem za sočustvovanje, za tolažilne in tople besede, za rože in sveče, za pozornost njenemu delu, ki ga je z veliko prizadevnostjo oblikovala sedem let, a ga je objavljenega, žal, dočakala na smrtni postelji. Posebej se zahvaljujem gospe Anici Božič, ravnateljici idrijske mestne knjižnice – Bevkove knjižnice v Cerknem, in njenim sodelavcem za lep literarni večer, ki ga je priredila v cerkljanskem muzeju 16. oktobra 2003,

Milica
KACIN WOHINZ

kjer smo se Kacinovi z Reke po več desetletjih srečali s starimi in mlajšimi sovaščani. Zahvaljujem se literatu Denisu Ponižu za predstavitev Nedeljkiine knjige, sošolcu in prijatelju Tomažu Pavšiču za sočuten nekrolog v Idrijskih novicah. Zahvala tudi uredništvu Idrijskih razgledov, gospe Ivani Leskovec, za objavo teh v Cerknem predstavljenih in s čustvovanjem sprejetih prispevkov, ki naj pripomorejo k spoznavanju in vrednotenju cerkljanske ustvarjalnosti, vpete v splošno slovensko in evropsko kulturno ustvarjalnost, v katero se uvršča tudi moja sestra Dominika Kacin – Nedeljka Pirjevec.

*Ptuj (1958–1959):
Belinda v drami
Molčeča usta
Elene Harris.*

Zaznamovana

Nedeljka PIRJEVEC

ODLOMEK IZ ROMANA ZAZNAMOVANA (ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR: ZNAMENJA, 1992, STR. 14-19), KI GOVORI O CERKNEM, JE ZGOVOREN ZGODOVINSKI VIR IN ZA CERKLJANE GANLJIV SPOMIN. ROMAN JE BIL HITRO RAZPRODAN. ZALOŽBA NOVA REVIIJA GA JE NAMERAVALA PONATISNITI SKUPAJ S SAGO O KOVČKU, VENDAR JI NI USPELO. ROMAN JE BIL ZELO USPEŠEN, NOMINIRAN TUDI ZA KRESNIKOVO NAGRADO 1993.

V vrsti po dve se premikamo iz zamreženega šolskega dvorišča, kjer ponavadi igramo košarko ali pa telovadimo. Skozi mrežo gledam navzdol na cesto, kjer že koraka četa fantov, nerazpoznavnih v zelenih hlačah, črnih srajcah in črnih čepicah z majhnim pločevinastim emblemom. Rafko nosi zastavo tako, da ima kovinski drog zataknen v usnjeni tok, ki mu visi s širokega pasu, zgoraj, pred obrazom pa jo zadržuje z mezincem desne roke v koleščku, ki je pritrjen na drog, vse po predpisih. Potem korakamo na zbor mimo karabinjerske kasarne, ki se mi zdi najlepša hiša v mestu; stara avstroogrška palača, katere kletne prostore, v teh je bil pozneje zaprt moj oče, je še pred prvo svetovno vojno preuredil moj ded. Pri voglu palače zavijemo na levo in gremo še malo navzgor ob potoku, potem pa se na trgu pred županstvom razporedimo pred spomenik z bronastim orlom na visokem kvadratu iz belega kraškega kamna, na katerega je pritrjena tudi butarica s sekiro, kralj in duce skupaj, kakor v pesmi. Tu še zmeraj nekaj časa korakamo na mestu, dokler osovražena sicilijanska učiteljica v črni uniformi ne reče "Alt!". Vojaška godba, ki jo hodimo vsako nedeljo poslušat na trg pred cerkvijo, zaključí koračnico in začne igrati fašistično himno. Samo na nas, deklicah, je nekaj beline, ker nosimo bele srajčke k črnim krilom, vse drugo v prvi vrsti je črno in le nekaj zelenega tam, kjer stojijo vojaški dostojanstveniki. Občinstvo je razporejeno v strog kvadrat okrog našega manjšega, trg je nabito poln in ljudje stojijo od desne stranice kvadrata v podaljšku čez mostič in še malo naprej po cesti med Robanovim vrtom in gostilno, saj je moralo danes na "radunato" priti vse mesto.

Fašistični maršal vpije z visokega odra bojevite besede o številnih zmagah fašistične vojske, tako da se šolarji začnemo nestrpno prestopati. Napol obrnem glavo, ker mi Neja, ki stoji za mano, nekaj šepeta. Poglej nazaj, reče, tam stoji naš ata, tam, čisto na koncu, pred gostilno. In res stoji oče na repu vrste, ki se je stisnila k steni gostilne, vidim ga skozi vrt, nekam sključen je, kakor da gleda v tla, kakor da ga je sram. Z levico se opira na palico, desnico drži togo ob sebi, klobuk mu zakriva pol obraza.

Popoldne zvem, da je moral oče prvič po dvajsetih letih fašizma obleči črno srajco, ki jo je skrtil pod rjav suknjič in jo potem doma pri priči slekel, skrbno zavil v časopisni papir in jo vrgel v smeti. Slišim tudi, da je bilo zjutraj vse mesto polno letakov z napisi OE, in nekaj dni zatem očeta aretirajo. In ko po štirinajstih dneh zapornike v lisicah prekladajo na veliki policijski avto, spet stojimo v gruči pred kasarno in se drenjamo okrog tovarnjaka. Oče drži v rokah majhen kovček, ki mu ga je smela mati prinesiti nekaj dni prej. Zdaj je še bolj sključen, samo na hitro lahko pokima, policisti pa nas odrinejo. Preden se povzpne na kamion, preloži palico iz desne roke v roko s kovčkom in potem se s težavo potegne gor. Šele zdaj se zavem, da je oče najbrž del tistega skrivnostnega gibanja, ki je storilo, da je izginil njegov pisalni stroj pa še nekaj reči iz naše bivše trgovine, da so prišli glasovi o vojaškem spopadu v hribih in o italijanskih ranjencih iz te bitke, očaranih od lepote partizanke, ki jih je skušala obvezati. Bila je lepa kot angel, so povedali, in dobra kot kruh – "un angelo". Po tistem je nekaj italijanskih vojakov pre-

begnilo k partizanom, slišati je bilo tako, kot da so storili prav zaradi partizanke Anamarije.

Zima brez očeta je huda, odvisni smo od očetovih prijateljev, ki nam naskrivaj pomagajo z denarjem, pravzaprav prihaja denar iz neznanega vira, od organizacije. Ob večerih sedimo doma na kuhinjski mizi (na klopi je premrzlo) in pletemo debele volnene jope in nogavice za kmete, ki nam za izdelke prinašajo hrano. Starejši sestri imata internat v bližnjem mestu zastonj. Neja pa se mora že po štirinajstih dneh vrniti z liceja, ker mama ne more plačevati stroškov šolanja. Od nekod (od gospoda Šturma) pridejo tudi čevlji, volna in blago za obleke. Za Miklavža prinese lastnik trgovine s tehničnim blagom celo skladownico škatel z igračami, avtomobilčke, letala, vozičke, lesene kocke in sestavljanke, okvirčke za vezenje in tkanje, da se potem z Nejo učiva tudi tkati. Malo sva začudeni, predvsem pa odslej z občudovanjem gledava gospoda Pagona, ker je darilo najbrž prinesel naravnost od Osvobodilne fronte. Tega ne smem nikomur pripovedovati, niti Sabini ne. Za božične praznike ko prideta domov tudi Jolanda in Martina, zveva veliko reči, o katerih se ne moreva pogovarjati s svojimi sošolci. Prisluškujeva pri vseh vogalih in tako ujameva kakšno besedo o skrivnih dogodkih: kako je po hribih vse polno partizanov, kako sta dva fanta izginila in letos nista prišla na učiteljsiše, kako si licejke dopisujejo z interniranci iz Jugoslavije v Italiji in jim pošiljajo pakete, kako se zdaj bojijo Italijank, ki so večinoma fašistke – ne vse, tudi ne vsi profesorji – kako se je v internatu poglobil razkol izpred vojne. Sestra Joža, tretja po vrsti, zdaj pove nekaj novic, ki že dlje časa krožijo po mestu. Joža ima stike z nekaj starejšo uslužbenko v trgovini, kjer dela, od nje sliši marsikaj, toda o tem, z nami, mlajšimi, ne govori. Zdaj slišim tudi nekaj mračnih zgodb o padlih, ki jih ne poznam, in med drugim zvem, da so partizani odgnali župana letoviškega kraja nad našo vasjo, mojega krstnega botra, ki se potem ni več vrnil. Sliši se tako, kot da so ga ubili. Tudi Neja ne ve natančno, zakaj; gotovo je bil fašist, zločinec, reče. Beseda zlo-

činec me spomni na Barakarskega Pavleta, ki je včasih poleti koval pred našo drvarnico na vasi in so ga potem nekega dne odgnali policaji, ker je menda nekoga ubil. O tem moram razmišljati. Živo si predstavljam debelega gospodovalnega moža, ki sem se ga zmeraj malo bala, kako ga ženejo in kako od krogle zadet pada sredi gozda, vidim teči kri čez njegov obraz in za hip se zazrem v strašljivo votlino "divjih bab" med skalami visoko v hribu pod cerkvijo, ki se čez dolino spogleduje s cerkvijo naše vasi; v jami, čisto na koncu, čepi nekaj črnega, neznana pošast.

In potem gremo k polnočnici, ne morem prav moliti, ves čas sem nekje drugje, skušam si predstavljati, kako pride tak zločinec pravzaprav v pekel in kje so nebesa, in od tega se me loteva vrtoglavica, v kateri vse strmoglavlja v nekakšno brezno sredi noči. Vidim svetove, ki se lomijo v tej črni noči, eksplozije nad svodom cerkve ali daleč za razsvetljenim oltarjem. Ozrem se na levo k jaslicam, veliki leseni pastirci v modrih, belih in rjavih haljicah in v opankah z vezalkami, prepletenimi do kolen, stopajo ob svojih čredah k nemu samemu središču, k božjemu detetu, ki se je rodilo, da nas odreši. Toda misel noče biti vesela, ker ga vidim na veliki petek, ko bo mrtvi Jezus z velikim križem vred ležal na tleh in mu bomo po kolenih hodili poljubljat rano na nogi zraven žeblja, blede modro gladko površino mavca nad prsti, zlizano od poljubov, da si bomo potem hitro skrivoma obrisali usta. In v dvojniku mile kantilene v tričetrtinskem taktu " ... da v jaslicah na slamc' leži Mesija pričak'van", ki jo zdaj radostno intonira kor, se mi izpod možganske opne oglasi kletev starega Boga iz preroške adventne pesmi "Bog je bil zemljo' preklele!"

Poveljniška stavba vojaških kasarn v kotlini ob potoku malo zunaj mesta je že precej opustošena, ljudje se drenjajo skozi vhod in nosijo ven vse, kar morejo naložiti na ramena ali odvreči z majhnimi samotežnimi vozički. Najprej tečem v prvo nadstropje in si na hitro ogledam vrsto pisarn, v katerih so že vse luči potrgane

Cerkno 1942-43: Otroški pevski zbor. Druga vrsta, druga z desne Nedeljka, Vinka, Danica, Talči, Milica. Ob kaplanu Ladu Piščancu desno Severina in Kati, levo Ela

s stropov in so tla polna papirjev, map, predalov in prevrnjenih stolov. V osrednji sobi, ki gleda na cesto in je najbrž prav nad vhodom velike hiše, od katere se na obe strani razteza visoko obzidje okrog poslopij regimentne kasarne, je razdejanje najhujše, vendar se še vedno vidi razkošje poveljniškega prostora. Nihče se ni dotaknil velike knjižnice z lepimi, v usnje vezanimi zbirkami, veliki usnjeni naslanjači so še na mestu okrog klubske mize, pisalna miza pa je zasuta s papirji in od nje do odprtega kamina vodi cela steza listkov; ves prostor prekriva prah, ljudje pobirajo drobne predmete z omaric in trgajo s sten še zadnje slike. Ko smo zvedeli, da je treba iti v kasarno po hrano, je naša ulica zdrvela tja, vendar se mi še sanja ne, kje je kakšna hrana, bolj me zanima, kako so prebivali elegantni oficirji, ki smo jih poleti vsak večer ob šestih srečevali na promenadi od glavnega trga, preko prvega mostu in do fašističnega delavskega doma "Dopolavoro". Sva-kinja enega teh gospodov je nekaj časa stanovala v naši bližini pravzaprav v našem prvem mestnem stanova-

nju, pri svoji sestri in njenem kolonelu, in ker je imela sobo posebej, v pritličju, in jo je bilo strah, sva z Nejo tisto poletje izmenično spali pri njej. Vse v njeni sobi se mi je zdelo nenavadno lepo in dragoceno; kadar se je popoldne oblekla za promenado in si nataknila čevlje s tako visokimi petami, da je komaj stopicala, je bila neznansko majhna Sicilijanka (majhni so bili vsi trije, pravi palčki) podobna filmski igralki, vsa v svili in z zlatom v ušesih in okrog vratu. Bežen spomin na Teresino in na njena darilca me tako presune, da obstojim na pragu poveljniške sobe, potem pa se obrnem in odvihram v predverje. Od vhodnih vrat se zaslišijo kriki, v prostor planeta italijanski vojak in oficir; zagozdita se v množico tekajočih plenilcev, oficir izdere sabljo in si utre pot navzgor po stopnicah. Tako se ga ustrašim, da se spotaknem na zadnji stopnici in me kar odnese v najbližji kot, potem pa spod čela gledam, kako oficir teče navzgor in besno maha s sabljo – Proč, proč, banditi! – da se dela okrog njega prazen prostor in da ljudje, ki so še na stopnicah, počepnejo k steni. Ne vidim več, kako se konča vdor zapoznelega branilca italijanske vojske, ker se izmuznem na dvorišče in potem proti skladiščem. Tam se gnete gruča mojih sošolcev, ki mi naložijo na rame črne vojaške smuči, in potem odhitimo vsak s svojimi smučmi proti mestu. Smuči so težke in nerodne, da klekam pod njimi in zaostajam, ljudje, ki me prehitujejo, pa nosijo še težje tovore, omarice, ogledala, vreče, stole, mize, lestence. Doma se izkaže, da sva Neja in jaz prinesli smuči, Jolanda in Tinca, ki sta se dan prej vrnili iz internata, knjige, razkošno izdajo Carduccija, mama pa majhen usnjeni fotelj. Na srečo je bila sestra Joža, prava trgovka, toliko pametna, da je poiskala pravo skladišče in pograbila vrečo makaronov. Potem grejo starejše sestre še enkrat v kasarno, da bi prinesle kaj hrane, vendar so skladišča že prazna in se jim posreči dobiti le nekaj prgišč moke in malo makaronov. Od tega bomo živeli kakšen mesec, k makaronom bomo namesto zabele dobili na krožnik tudi kakšno jajce. Z Nejo jih hodiva kupovat v okoliške vasi, dokler ljudje še verjamejo v denar in dokler je še kaj jajc.

Včeraj zvečer smo stali pred karabinjersko kasarno v mestu in vpili "allala", da so se župan v majhnem črnem avtomobilu pa dacar in drugi mestni veljaki na odprtem kamiončku kar malo sklonili v pričakovanju strele iz zasede. Vso noč, pravijo, je odhajala vojska, drugi Italijani, ki verjetno s strahom pričakujejo Nemce, pa so zaklenjeni v svoje domove in bodo šli v naslednjih dneh, ko jim bo nova partizanska oblast dovolila, da se odselijo. Šli bodo peš, s culami in kovčki, čez hribe, moja sošolka Elena bo Neji in meni pred odhodom prinesla tri okrasne blazinice s širokim, močno nagubanim svilenim robom, ki jih bova potem hodili občudovat v dnevno sobo, posebno tisto z izvezenim Pulcinello, ki na gondoli in s kitaro prepeva serenado v mesečini beneške noči.

V mestu ni videti nobenega partizana, čeprav slišimo, da so prišli iz Zakriža štirje fantje v kmečkih oblekah, s triglavkami na glavi in s puškami. Pripeljali so se na smešno majhnem tovornjačku, stoje in z dvignjeno pestjo ob čelu. Od nekod so se vzele tudi papirnate zastavice in velika slovenska zastava že od zgodnjega jutra visi iz zvonika. Ni mogoče strpeti doma, nihče ne kuha kosila, spet se zberemo pri kraljevo-fašističnem spomeniku pred občinsko hišo in gledamo, kako podirajo bronastega orla: okrog vratu so mu privezali konopec in zdaj vlečejo, da bi ga spulili s podstavka. Potem odtrgajo še bronasto butarico, ki je pritrjena na beli kamniti blok pod orlom. Ker je vogal že odkrušen, se gornji del debele kamnite plošče nad fasciem odkrhne in razkrije luknjo sredi spomenika, kamor bova z Nejo ob nemških vdorih skrivali slovenske in rdeče papirnate zastavice, letake, snopiče partizanskega časopisa in velike rumene srpe s kladivi, izrezane iz svetlečega papirja, pripravljene za lepljenje na rdeče papirne pole.

Na trgu pred cerkvijo se zberejo prostovoljci za partizansko četo, pač to, česar ni pobrala italijanska vojska. Z njimi sta tudi moja sestra Jolanda in njena sošolka Marjana, ki imata že skoraj osemnajst let. Čez teden

*Dr. Denis Poniž in dr. Milica Kacin Wohinz
na literarnem večeru, ki ga je v spomin
na Nedeljko Pirjevec v Cerknem organizirala
Mestna knjižnica in čitalnica Idrija, oktober 2003*

dni, ko se novinci za silo naučijo streljati s puškami iz vojaškega skladišča, odkorakajo po dolini navzdol, tako da se mesto za nekaj časa sprazni. Trgovine so zaprte in bodo ostale tako zaprte do konca vojne. Mama preudarno odmerja dnevne obroke hrane, ima zaskrbljen obraz in globoko vdrte oči, s strahom pričakuje, kaj se bo zgodilo. Okrog Gorice, zvemo, se naši partizani bojujejo s prodirajočimi Nemci. Moj Bog, molim, naj Jolanda ostane živa, naj zadržijo Nemce, in daj nam danes naš vsakdanji kruh.

OBJAVLJENI PRISPEVEK JE DEL MAGISTRSKE NALOGE Z NASLOVOM »ZGODOVINA RODBINE LIPOLD (18.–20. ST.)« – ODDELEK ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI.

Idrijsko obdobje Marka Vincenca Lipolda (1867–1883)

Vida
BAJT

Iz njegovih dnevnikov in pisem

Rodbina Lipoldov je zelo zanimiva, saj se je skozi stoletja v njej rojevalo mnogo pomembnih, izobraženih, nadarjenih in narodno zavednih posameznikov. Že v začetku 18. stol. so bili Lipoldi svobodnjaki in iz njihove rodovine izhaja več mozirskih županov, kar nekaj duhovnikov, ljudski pesnik, ravnatelj glavne šole v Celju, deželna poslanca, državni poslanec v avstrijskem parlamentu, geolog, inženir montanistike, pravnik, sanitetni oficir, doktor medicine, univerzitetni profesor, itd. Najznamenitejši med njimi pa je prav gotovo prvi slovenski geolog in rudarski inženir Marko Vincenc Lipold. Službena pot ga je z Dunaja pripeljala v Idrijo, kjer je bil v letih od 1867 do 1883 direktor idrijskega rudnika. Tu je tudi umrl in bil pokopan na starem pokopališču pri sv. Križu.

Pokrajinski muzej v Celju hrani bogato arhivsko zapuščino Lipoldove rodbine. Dobil jo je leta 1982 na podlagi oporoke Ivanke Lipold (Ivankina mama je bila hči Jožefa Lipolda, ki mu je bil Marko Vincenc stric), ki je skrbno zbirala rodbinsko gradivo. Spisala je obsežno rokopisno kroniko in zbrala ogromno drugega gradiva, listin, pisem in drugih dokumentov, ki so danes strokovno urejeni po zaslugi prof. dr. Janeza Cvirna in v Pokrajinskem muzeju v Celju čakajo na radovedne raziskovalce.

Portret Marka Vincenca Lipolda v starosti 51 let. Izdelal ga je dunajski slikar Carl Scherak leta 1867, torej v letu, ko je Lipold prevzel vodenje idrijskega rudnika. Portret hrani Pokrajinski muzej v Celju.

Moja naloga je nastala na osnovi proučevanja kronike Ivanke Lipold, njenih prepisov dnevnikov Marka Vincenca Lipolda in njegove bogate korespondence. Vsebine vseh Lipoldovih dnevnikov in dela korespondence je Ivanka Lipold povzela v enajstih zvezkih malega formata. Gradivo je izjemno zanimivo in pri delu v Pokrajinskem muzeju v Celju sem po dogovoru z vodstvom muzeja kopirala vse najpomembnejše dokumente, ki so sedaj shranjeni v Mestnem muzeju Idrija.

Zapise objavljam take, kot jih je pripravila Ivanka Lipold. Vsebujejo direktne prevode ali kratke vsebinske povzetke dnevniških zapisov M. V. Lipolda, med katere je Lipoldova vključila odlomke ali povzetke iz njegovih pisem, tu in tam pa dodala tudi svoje kratke komentarje. Obdobja, za katera se dnevnik niso ohranili ali zapisov v dnevnikih ni, je Ivanka Lipold osvetlila z Lipoldovo korespondenco z družino in sorodniki. Nastal je zapleten tekst, v katerem ni mogoče ločiti posameznih virov. Zapisi so kratki, jedrnat, včasih obsegajo le nekaj besed, in beležijo dogodke, pomembne za določen dan ali več dni v mesecu.

Življenjska pot Marka Vincenca Lipolda do prihoda v Idrijo

Rodbina Lipold iz Mozirja v Savinjski dolini je bila ena najpomembnejših in uglednih rodbin v Mozirju in okolici že od 18. stol. dalje. Po ustnem izročilu izhaja iz Črne na Koroškem. Prvi Lipold, za katerega se v Mozirju ve, je bil Joannes Lipold, ki naj bi v Mozirju kupil posestvo. Umrl je leta 1692.

V tej rodbini je bil 19. 1. 1816 rojen znameniti Marko Vincenc Lipold.

Šolanje je Marko Vincenc Lipold začel v Mozirju. Leta 1833 je končal gimnazijo v Celju. Še istega leta se je vpisal na univerzo v Gradcu, kjer je študiral pravo. Do

leta 1838 je opravil vse predpisane izpite z odliko in zaključil pravni študij prav tako z odliko leta 1838/39 na Dunaju. Vendar se ni posvetil pravnemu poklicu. Odločil se je za študij rudarstva. Leta 1839 se je vpisal na akademijo v Banski Štiavnici (Schemnitz) na Slovaškem. Prakso je opravljal leta 1842 na območju solnograškega tirolskega montanistikuma v rudniku Hall, kjer je nato opravljal službo rudarskega praktikanta. Januarja 1844 so ga poklicali k rudarskemu sodišču v Steyr na Gornjeavstrijskem. Iz Steyerja so ga še istega leta poklicali v montanistični muzej na Dunaj, od tam pa so ga poslali na rudarsko sodišče v Pliberk. Iz Pliberka je septembra 1846 prišel v službo v dvorno komoro za rudarstvo na Dunaj. Naslednje leto je napredoval v "Schichtenmeistra" (izmenovodja) in nadaljeval službovanje v solnem rudniku Hall na Tirolskem.

Služba v Hallu mu je finančno omogočila, da sta se z izvoljenko Floro po sedmih letih ljubezni odločila za poroko. Ta se je zgodila 25. 9. 1847.

Konec leta 1849 je bil Marko Vincenc imenovan za začasnega, nato pa za drugega geologa Državnega geološkega zavoda na Dunaju in z družino se je tja tudi preselil.

Leta 1853 je na Dunaju predaval o idrijskemu rudniku. Na seji Državnega geološkega zavoda je pokazal nekaj kamnin, ki so jih našli na Jeličnem vrhu nad Ljubevčem. Določil je prve okamnine iz okolice Idrije, zato ga moremo imeti za prvega slovenskega paleontologa. Že tega leta se je zanimal za službo v Idriji, vendar je bila prošnja zavrnjena.

V januarju in juniju leta 1856 je bil v Idriji, septembra je v muzeju na Dunaju predaval o Idriji, v oktobru pa je bil že v Galiciji. Leta 1857 je na Dunaju predaval o nahajališčih rudnin na Kranjskem. Avgusta in septembra 1857 je bil spet v Idriji. Takrat je v njeni okolici v temnem peščenem skrilavcu prvi našel primerke ramenonožcev. O teh odkritjih je v januarju leta 1858

Šolsko spričevalo takrat 12-letnega M. V. Lipolda.
Izdala ga je cesarsko-kraljeva gimnazija
v Celju 1828.

poročal na Dunaju. Že marca je bil spet v Idriji, v maju na Madžarskem, v juniju na Goriškem, v juliju v Dalmaciji. Tega leta je veliko pisal o raziskovanjih na Dolenjskem in v Beli Krajini. Podobno so tekla vsa nadaljnja leta njegovega izjemno obsežnega terenskega dela.

V teh letih se je večala tudi družina in z njo vred skrbi. Prvi sin Konrad je bil rojen leta 1849, leta 1850 se je rodil sin Timotej, ki pa je kmalu umrl. Čez dve leti, torej leta 1852, se je rodil tretji sin Romuald, ki pa prav tako ni preživel otroških let, saj je umrl star tri leta. Leta 1853 se je rodila hčerka Ulrika, leta 1855 Desiderija, 1857. hčerka Antonija, najmlajša Brigita pa leta 1859.

Leta 1866 je M. V. Lipoldu umrla žena Flora (sin Konrad je bil tedaj star 17 let, hčerke pa od 7 do 13). Lipold je imel težave z najemanjem gospodinj, ki bi bile pripravljene skrbeti za tako veliko družino, zato se je čez leto in pol odločil za drugo poroko, in sicer z Rožo Webern. Dobil je službo v Idriji, kamor se je preselil skupaj z ženo in štirimi hčerami, sin Konrad pa je ostal na Dunaju.

Marko Vincenc Lipold je celo življenje redno in vestno pisal dnevnik. Prvih 40 zvezkov dnevniških zapisov do leta 1850 je izgubljenih, ohranilo se jih je 16. Med izgubljenimi je tudi en dnevnik iz idrijskega obdobja. Zadnji zapis v njem ima datum 15. 3. 1883. M. V. Lipold je umrl 22. 4. 1883.

Vsakdan M. V. Lipolda je bil izpolnjen do zadnje minute, poln dela, študija, raziskovanj, potovanj, skrbi za družino, sorodnike, neizmerno povezan z naravo. Bil je ljubitelj glasbe, pisal je tudi pesmice. Pravzaprav ga je zanimalo vse in v vsem je našel svoj užitek, počitek, veselje. S tem je premagoval težke trenutke v življenju, ki mu jih je nalagalo delo, družina, pa tudi politične razmere.

Njegova poslednja želja je zapisana v oporoki, ki jo je spisal v Idriji 4. 11. 1881. V njej je določil dediče in dodal: "Moja želja je, da bom pokopan v Idriji, da najdem

na idrijskem pokopališču svoj poslednji mir. Vse življenje sem bil rudar s srcem in dušo in bi rad počival med rudarji, med katerimi sem živel in deloval. Če umrem izven Idrije, prosim svojo ženo in otroke, da prepeljejo moje smrtne ostanke v Idrijo, če bo to le mogoče in če ne bodo stroški preveliki."

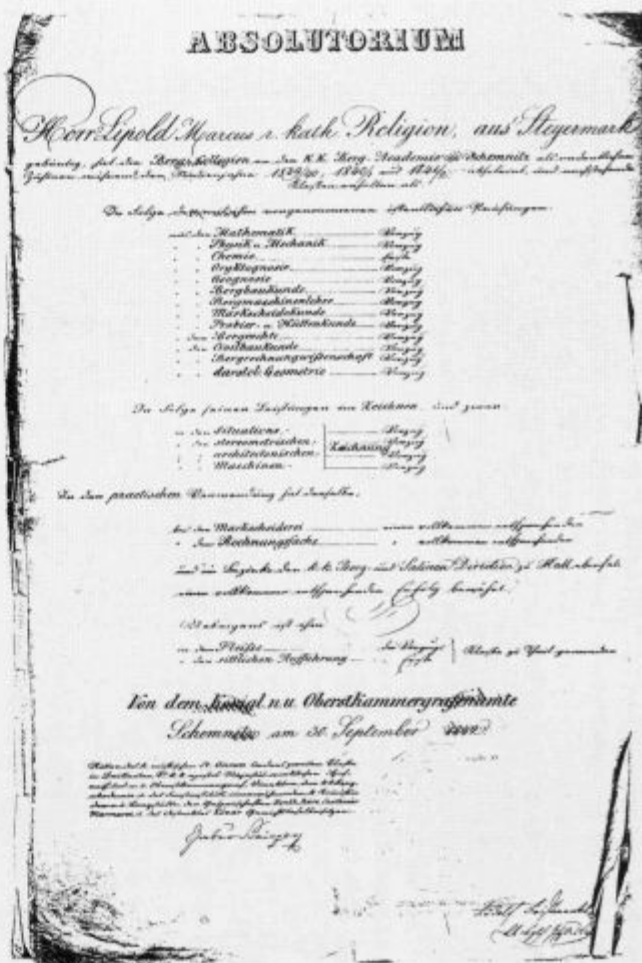
Rodovnik družine Lipold

Komentar k rodovniku

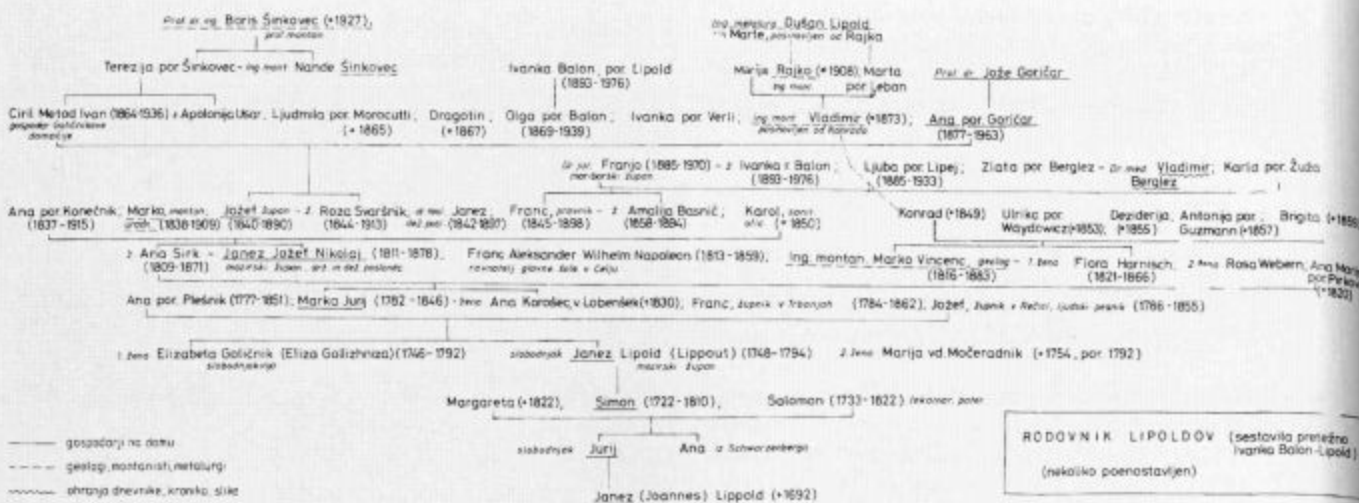
Najstarejši podatki o rodbini Lipold segajo v 17. stoletje. Njenemu prvemu znanemu gospodarju v Mozirju Janezu je sledil gospodar Jurij, ki je bil že svobodnjak. Za njim je domačijo prevzel sin Simon, drugi Jurijev sin Salomon pa je bil lekarnar v frančiškanskem samostanu v Nazarju, kjer je deloval kot priznan strokovnjak celih 58 let in umrl star 89 let. Ohranila sta se dva njegova recepta, en obliž se po njem imenuje "Salomonov obliž".

Naslednji gospodar na domu je bil Janez, ugleden mozirski župan, ki je močno povečal posestvo. Dva njegova sinova Franc in Jožef sta postala duhovnika. Slednji, imenovan tudi "Rečički stric", je bil izjemno plodovit ljudski pesnik. V rokopisu je ohranjenih 1150 slovenskih, 63 nemških, 3 latinske in 4 dvojezične pesmi. Med ljudmi je bil zelo priljubljen, širši javnosti pa je danes skoraj neznan.

Kot naslednji gospodar na domu je sledil Marko Jurij, oče Marka Vincenca. Posestvo je pred njegovim prevzemom pogorelo. Lipoldov oče je postavil novo hišo, hlev, mlin, stope, pozidal solno skladišče, pridobil pravico do ribolova, nadaljeval s prodajo tobaka za celo področje, imel žago in splavaril z lesom. Ukvarjal se je s sadjarstvom, čebelarstvom, rejo sviloprejk, bil je ugleden član Štajerske kmetijske družbe in za svoje delo v njej dobil medaljo. Marko Jurij je svoje sinove izsolal za ceno velikanskega odrekanja in trdega dela. Zato je od njih zahteval varčnost, natančnost ter trdo in pošteno delo

Lipoldovo zaključno študijsko spričevalo (absolutorium) z Rudarske akademije v Banski Štiavnici (Schemnitz) iz leta 1842.

Rodovnik družine Lipold.

in narodno zavednost (to bo bralcem razvidno tudi iz Lipoldovih zapisov v dnevniku).

Sin Marka Jurija, Janez, je postal gospodar na domu, bil pa je tudi deželni in državni poslanec.

Drugi sin, Franc Aleksander Wilhelm Napoleon, je bil ravnatelj glavne šole v Celju. Tretji sin, Marko Vincenc, pa je postal ugleden in pomemben geolog in montanist.

Naslednji Lipoldov rod iz časov slovenskega narodnega prebujenja je dal gospodarja Jožefa, ki je bil mozirski župan, pa tudi montanističnega uradnika, teologa, pravnika, sanitetnega oficirja in še koga.

Jožef je bil zadnji Lipold, ki je gospodaril na domu v Mozirju. Bil je narodno zaveden Slovenec in velik

rodoljub. Njegova hči Olga (poročena Balon) je bila mati Ivanke (poročene Lipold). Ivankin mož Franjo Lipold je bil ugleden pravnik ter znan in pomemben mariborski župan. Ivanke je skrbno zbirala in urejala rodbinsko gradivo.

Iz naslednjega rodu omenjam le Terezijo, ki se je poročila z Idriščanom Nandetom Šinkovcem. Njun sin je prof. dr. ing. Boris Šinkovec, danes upokojeni profesor rudarske fakultete v Zagrebu. Jožefova hči Ana, poročena Goričar, pa je bila mati znanega prof. dr. Jožeta Goričarja.

V komentarju so omenjeni le nekateri člani rodbine, ki najbolj izstopajo, vendar imajo tudi zanimive življenjske zgodbe. V magistrski nalogi so podrobneje predstavljeni.

Iz dnevnikov in pisem Marka Vincenca Lipolda

Pripravila Ivanka Lipold

1867

Januar

- Konrad¹ sprejel odpust od vojaščine.
- Karl Scherak nadaljeval s portretiranjem Marka.
- 19. 1. 51. rojstni dan – prvi brez Flore².
- 21. 1. Oddal prošnjo na centralni komite pariške razstave za imenovanje za poročevalca.
- 22. 1. Volitve v deželni zbor.
- 23. 1. Prispel brat Janez – postal štajerski deželni poslanec.
- 25. 1. Florin smrti dan – ves dan mislil nanjo.
- 26. 1. K žalni maši.
- 27. 1. Dan pogreba – zelo žalosten, opustili pot na pokopališče zaradi snežnega viharja.
- 28. 1. Odložil žalno obleko in poročni prstan – a ne žalosti v srcu!

Februar

- 10. 2. Nedelja, dopoldne in popoldne v muzeju.
- 21. 2. Pismo brata Janeza iz Gradca – tam je bil kot deželni poslanec.
- 25. 2. Janez pisal iz Gradca, da je imenovan v dunajski državni zbor.

Marec

- Pustna nedelja – od Scheraka prejel Florin in svoj portret.
- 20. 3. Obesil na steno oba portreta.
- Problemi s Konradom, ker je prodajal svoje stvari (suknjo, knjige, škornje), Marko zelo razburjen.

April

- Z dekleti preživel veliko časa in jih skoraj vsak večer učil francoščine. Konrad zbolel. Priprave na novo službeno potovanje.
- 28. 4. Objavljen razpis za Idrijo, pisal v Idrijo glede kompetenc za to mesto.

Maj

- Dobil pismo iz Idrije.
- Na službeno potovanje.
- 12. 5. Prispel v Celovec, v stanovanje k Webernovim, tam srečal Rozo³, Antonovo sestro, Florino sestrično. Rozo zaprosil za roko! Roza presenečena, bo premislila.
- 13. 5. Prišel k Webernovim, se z Rozo posvetoval odkrito in prisrčno, govorili o odločitvi in bodočnosti, se spomnili Flore.
- 14. 5. K Rozi, nato k Antonu Webernu, z njim se pogovarjal o Rozi. Z Antonovim vozom v Slovenj Gradec, Velenje, v Mozirje k bratu Janezu, obiskal sorodnike, nato v Gradec, od tam pa na službeno ekskurzijo in z Janezom na Dunaj.
- 18. 5. Pismo od Roze z obljubo zakona, zato pri kosilu otrokom sporočil, da dobijo drugo mamo. Ulrika in Dezi zelo jokali, služkinja ju je pomirila, nazdravili Rozi, a mislili tudi na Floro. Odšel brzojaviti Rozi "zelo zadovoljen". Zvečer se z otroki ljubeznivo pogovarjali o "mami" in Idriji.
- Z Janezom k otvoritvi državnega zbora, mu naznanil svojo poroko.
- Sestavljal prošnjo za Idrijo.
- 22. 5. Oddal prošnjo za Idrijo na finančno ministrstvo. Od škofa Stepišnika izvedel, da je župnik Sirk v St. Lovrencu umrl 20. t. m.

- 27. 5. Dobil pismo iz Idrije in pismo Rozine mame o privoljenju k poroki.

Junij

- 6. 6. Brat Janez nazaj v Mozirje.
- V muzeju izvedel, da je imenovan za predstojnika rudnika Idrija, a brez povračila selitvenih stroškov!
- Spisal prošnjo na Južno železnico za prosto vožnjo! Pisal Rozi in v Idrijo. Semena za Idrijo kupil, zaročna naznanila kupil, začel s pakiranjem.
- 11. 6. V muzeju pakiral knjige in kamenine.
- 12. 6. V muzeju vse zapakiral.
- 14. 6. Dezi pri birmi.
- 16. 6. Nedelja, nečaki na kosilu – nazdravili Rozi in proslavili Markov odhod z Dunaja. Zvečer se je vrnil brat Janez iz Mozirja na sejo državnega zbora.
- 17. 6. Od direktije geološkega državnega zavoda prejel dekret o imenovanju za ravnatelja rudnika v Idriji, nato je bil zapriseženo imenovan na novo službeno mesto, poslovilni obiski, zvečer poslovilni večer od geologov in drugih.
- 18. 6. Spakiral, s špedicijo odposlal stvari v Logatec in Idrijo.
- 19. 6. Se poslovil od domačih in z vlakom odpotoval v Maribor.
- 20. 6. Iz Maribora v Prevalje, tam vstopil Anton Webern, oba naprej v Celovec k Rozi.
- 21. 6. Pri Rozini materi, ki je stara 79 let, proslavili njen god (Alojzija) in proslavili zaroko, Rozi podaril uro. Mati ju je blagosloвила, nato so se odpeljali v Celovec.
- 22. 6. Z Rozo k fotografu, nato Marko v Maribor in v Ljubljano, tu na obiske k deželnemu glavarju, na direktcijo rudarstva.
- 24. 6. Ob pol štirih zjutraj iz Ljubljane v Logatec, od tam ob 5. uri z vozom v Idrijo. Prispel ob 8. uri in odšel k "Orlu". Po njega je prišel rudarski svetnik Helmreicher⁵ in odšel z njim v grad, pregledal grajski vrt, obedoval z njim pri "Orlu", popoldne v grad, tja prispela prtljaga z Dunaja, jo izpakiral in namestil v dveh severnih sobah. S Helmreicherjem k "Zemlji", tam rudniški upravnik, nato nazaj k "Orlu".
- 25. 6. V grad in se namestil v stanovanje, ob 11. uri je rudarski svetnik Helmreicher Marka predstavil kot novega predstojnika v sejni dvorani uradništva duhovščini, učiteljstvu, zdravnikom in drugim (dekan Urbas). Pred tem prevzel blagajno. Z upravnikom Grüberjem pregledal stanovanje, vrt, hlev. Dobil pismo od otrok z Dunaja, Brigita bolna. S Helmreicherjem v gledališče in ob 10. uri domov, prvič spal v svojem stanovanju v idrijskem gradu.
- 26. 6. Na uradne obiske, pisal otrokom in Rozi ter bratu Janezu, v gledališče in ob pol 10. uri domov.
- Ohranilo se je pismo sinu Konradu z dne 26. 6. 1867. To je njegovo prvo pismo iz Idrije na Dunaj vsem otrokom, v njem izraža posebne želje Ulriki za god, prilaga ji cvetke, opisuje vrt, stanovanje.
- Naroča Konradu, naj posadi bršljan na grob pokojne mame.¹
- 27. 6. Obiski: šolski direktor Lesjak.
- 28. 6. Čital akte, ob 9. uri predsedoval 1. rudarski seji, imel nagovor, popoldne študiral akte, zvečer k "Zemlji". Dva uslužbenca nista bila na seji – ju je pozval na odgovor!
- 29. 6. Obedoval pri "Orlu", zvečer k "Zemlji".
- 30. 6. Nedelja – predstavili so mu nižje uradništvo, Marko jih je pozdravil z nemškim, delavce pa s slovenskim nagovorom! Nato v cerkev k veliki maši, popoldne na vrtu sejal rože. Ob 4. uri so

prišli ponj in ga odpeljali v Leskovičev marof na zborovanje "slovenske čitalnice", glasba, petje, zdravice, mnogo ljudi; ob 9. uri zvečer domov, pismo Janeza z Dunaja, da so zbolele vse deklice (norice).

Julij

- 1. 7. Uradoval, od mlinarja Muleja dobil ribolov za čas od 6. 6. 1867 do 6. 6. 1868.
- 2. 7. Ekskurziral na Antonov breg⁸, dobil prosto karto od južne železnice do konca septembra.
- 4. 7. Pismo Konrada o boleznih deklet, pisal otrokom pismo, Janezu na Dunaj in Rozi v Celovec. Ulrikin rojstni dan – 14 let!
- Pismo Roze, paket s priborom z Dunaja.
- 6. 7. K "Barbari" (rov), ob 6. uri v rov, ob 9. uri iz rova, ob 4. uri uradna seja.
- 7. 7. Nedelja, k šolski maši, uradoval, prejel plačilno nakazilo 140 gl.
- 8. 7. Dve služkinji sprejel v službo. Pismo z Dunaja – dekleta spet zdrava.
- 9. 7. Prvič obedoval doma – grah z lastnega vrta. Odpeljali so ga v Spodnjo Idrijo.
- 10. 7. Na vrtu delal, uradoval.
- 13. 7. Smrtni dan tašče (1862), pri žalni maši za taščo.
- 14. 7. Nedelja, uradoval, k maši, bil na vrtu, popoldne k "Zemlji", nato k "Orlu".
- 15. 7. Z družbo na vrtu, uradoval ...
- 17. 7. Se preselil v novo predstojniško pisarno.
- Iz Idrije odšel Helmreichner (se od njega poslovili z godbo na pihala).
- Dva barona na obisku.
- 24. 7. Urejal za cerkveno poroko.
- 27. 7. V pismu Konradu sporoča, da se bo poročil z Rozo Webern in da bosta pripotovala v Idrijo.

- 28. 7. Marko v idrijski cerkvi z Rozo oklican (1x za 3x). Sporočilo od brata Janeza, da je 27. t. m. s tremi deklicami odpotoval v Mozirje.
- 30. 7. Se pripravlja na potovanje na Dunaj.
- 31. 7. Se iz Idrije preko Godoviča in Logatca odpeljal.

Avgust

- 1. 8. Prispel na Dunaj, Konrad na kolodvoru, doma pa Ulrika in služkinja.
- 2. 8. Pričeli s pakiranjem, kupil poročna prstana, pisal sorodnikom.
- Zapakiral zadnje stvari.
- Poravnal račune, plačal služkinje; poslal prtljago od doma na kolodvor in v Idrijo.
- 7. 8. S Konradom in Ulriko na pokopališče po slovo od Flore, Konrada pustil na Dunaju, Ulrika se je odpeljala v Prevalje k Rozi, Marko v Mozirje.
- Prispel v Mozirje, z bratom k župniku zaradi poroke.
- 9. 8. Z Janezom in Dezi se odpeljal preko Velenja in Slov. Gradca v Leše pri Prevaljah k Webernu po Rozo. Tam prenočili.
- 10. 8. Janez se je s štirimi Webernovimi fanti odpeljal v Mozirje, Marko pa z Rozo, Ulriko, Dezi in sorodniki do Slov. Gradca, tam večerjali, se odpeljali v Mozirje, se ponoči namestili po več hišah.
- 11. 8. Nedelja, v cerkev k župniku, k spovedi, nečak Janez Marka obhajal, nato po Rozo in otroke, na obiske, nato z Rozo k župniku.
- 12. 8. Dan poroke – prispeli gostje, sorodniki, znanci in prijatelji, Marko ob 11. uri v rudarski uniformi šel s sorodniki po Rozo h Konečniku, nato vsi v mozirsko cerkev, dekleti kot družici, mašo bral nečak Janez, poročil ju je župnik Stuller ob prisotnosti Markovih štirih hčera, župnik imel prisrčen nagovor, se spomnil Flore!

I.

Bericht über die geologischen Aufnahmen in Ober-Krain im Jahre 1856.

Von M. V. Lipold,

k. k. Bergrath.

Als Chef-Geologe der II. Section der k. k. geologischen Reichsanstalt hatte ich im Sommer 1856, anschliessend an die Aufnahmen des Jahres 1855, den südlichen und östlichen Theil von Ober-Krain geologisch aufgenommen. Das heroiste Terrain wird im Norden von den Wocheiser Gebirgen des Raibitz und der Jelouza, von den Neumarkter Gebirgen (Sterschtitz), und von Steiermark, im Osten gleichfalls von Steiermark, im Süden von dem Save- und von dem Laibachflusse, und von Laibach an von der nach Triest führenden Poststrasse bis Loitsch, weiters von dem Gebirgsrücken südlich von Idria, endlich im Westen von dem Görzer Gebiete begrenzt. Im Süden und Westen schlossen sich an meine Aufnahmen jene des Herrn D. Sturm an.

Das bezeichnete Terrain umfasst das Flussgebiet der Save von Badnandorf bis Trifail mit den Gebieten der Nebenflüsse Zayer und Laibach, respect. Gradschiza, und Suiza am rechten, und Molniza und Feistritz am linken Ufer, so wie das Quellengebiet der Idria. Es nimmt einen Flächenraum von 36 Quadratmeilen ein, das sich auf die Umgebungen von Krainburg, Selzach, und Eisern, Laak, Pölland und Soyrach, Idria, Ober-Laibach, Laibach, Flödnig, Stein, Müttinig, Podpetch, Trejana, Moraitach, und Sagor vertheilt.

Die grosse oberkrainerische Ebene zwischen Laibach, Stein, Krainburg und Laak, welche nur durch die bei Gröss-Mannsborg und Flödnig mitten aus der Ebene vorragenden Berge und Hügel (Urschichtz 2021 Fuss, Gross-Gallenberg 2080 Fuss) unterbrochen wird, theilt das heroiste gebirgige Terrain in zwei Hälften.

Die westlichen Gebirge gehören den julischen Alpen an, und bilden an der Glözer Grötze und östlich von Idria die Wasserseide zwischen dem Flussgebiete der Save und jenem des Isonzo, d. i. zwischen dem schwarzen und dem adriatischen Meere. Es sind die südöstlichen Ausläufer und Verzweigungen des hohen Terglou-Gebirgsstockes, welche am Jelouza-Gebirge noch über 5000 Fuss Meereshöhe (Zerni Verh 5825 Fuss, Raitour 5263 Fuss) besitzen, südlicher nur mehr in einzelnen Kuppen die Höhe von 4000 Fuss übersteigen (Borodin 5201 Fuss, Pizgach 4927 Fuss, Mladi Verh 4331 Fuss), bei Idria die

Lipoldovo poročilo o geoloških raziskavah na Kranjskem v letu 1856 (natisnjeno leta 1857). Večino poročila je posvetil novim geološkim ugotovitvam iz okolice Idrije.

Nato v župnišču nazdravili Rozi kot Florini naslednici.

- Pri Jožetu poročno kosilo – 40 oseb. "Živio" ob šampanjcu, Marko zadovoljen in srečen, popoldne odšli k vinogradu, k mlinu, večer zopet pogostitev pri Jožetu, zdravice, petje, ples, Marko plesal z Rozo.
- 13. 8. Vsi sorodniki v cerkev k Janezovi maši, svak Webern se je z družino odpeljal, Marko in Roza pakirala, poravnala stroške.
- 14. 8. Ob 5. uri vstali, ob 6. uri se z Rozo in dekleti, spremljan od brata Janeza, nečakov Janeza, Franca, Marka in Svaršnika odpeljal v Celje, tam obiskali grob brata Franca. Ob 11. uri se z družino in nečakom Markom z vlakom odpeljal v Ljubljano. V Zidanem Mostu kosilo, v Ljubljani prenočili pri "Slonu".
- 15. 8. Iz Ljubljane ob pol treh ponoči v Logatec, tja prispeli ob pol štirih, od tam ob pol šestih z družino v Idrijo. Marko se je peljal s prtljago.
- Ob 8. uri prispel z Rozo in dekleti v Idrijo, domov v grad. Hvala Bogu! Rozi zelo slabo in takoj v posteljo, Ulrika pri Rozi, Marko z nečakom Markom razpakiral, bil z otroki na vrtu, zvečer Rozi bolje. Ob 9. uri rudarska godba na dvorišču gradu priredila serenado na čast Roze in nato "slovenska beseda". Roza vstala.
- 16. 8. Roza slaba, oba Marka cel dan urejala stanovanje, Roza vstala, Ulrika bolna in cel dan v postelji, z Rozo na vrtu.
- 17. 8. Zvečer vsi v gledališče k proslavi cesarjevega rojstnega dne. Marko bil ob vstopu v gledališče slovesno sprejet, on, Roza, Toni in Brigi v prvi loži, v drugi pa Ulrika, Marko in Dezi. Zelo prijetno in veselo.

- 18. 8. Ob pol 10-ih so se rudarsko osebje in uradniki zbrali na grajskem dvorišču ter z zastavo in godbo odšli v cerkev k maši za cesarja. Po maši spreved nazaj na grajsko dvorišče – tam vzklikali cesarju – pa tudi Rozi. Ob pol 6-ih k "Zemlji", z družino, tam rudarska godba, predstavil Rozo, nato odšli v dvorano strelišča, tam cesarski ples.
- 19. 8. Ves dan z Rozo urejal stanovanje, obesil slike, delal na vrtu, prišel župnik Majnik iz Žirov in Marko mu je izročil 60 goldinarjev za kravo.
- 21. 8. Spet prevzel uradne posle.
- 22. 8. Vrtar pripeljal iz Žirov kravo, dekleta so jo "kranclale".
- 23. 8. Z družino na vrtu obiral jabolka.
- 24. 8. Z družino in Markom na sprehod na Antonov hrib.
- 26. 8. Ekskurziral v okolici, zvečer bral Francev poročni nagovor ob poroki s Floro, Roza zelo razburjena, ljubosumna na Floro, a se pomirila, plačal članarino za "čitalnico".
- 27. 8. Ekskurziral na "Ptičnik", domov, bil z družino, na vrtu, obiral jabolka, zvečer Ulrika igrala glasovir.
- 28. 8. Ekskurzija na Razpotje, prišli Pajerjevi na obisk.
- 29. 8. Na vrtu otvoril vodomet, dekan Kavčič na obisku, zvečer rudarska godba in slovenski pevski zbor v počastitev Rozinega rojstnega dneva!
- 30. 8. Rozin god – vsi čestitali, dekleta zelo pristrčno, Marko ji je podaril blago za obleko, ob 10. uri z družino k maši za Rozo, opoldne zdravica "živio", zvečer z Rozo in dekleti v gledališče, tam igrali na čast Rozinega godu. Prav dobro, Roza srečna in zadovoljna.
- Tega dne je pisal Konradu in mu sporočil, da imajo dekleta mammo Rozo zelo rada in ona njih

in da je nečak Marko iz Mozirja pri njih v Idriji in dela kot pisar v Markovi pisarni.

- 31. 8. Seja rudniškega urada, z Rozo na vrtu, vino ukletil – omenja Bizeljčana in Kerschbacherja.

September

- 1. 9. Z Rozo vračal obiske, se pripravljaj na ekskurzijo. Roza in Ulrika ga spremili do Kobile, z gozdarjem in drugimi spremljevalci odšel preko Bele na Krekovše, tam v gozdarski dom.
- Ob 5. uri vstali (20 oseb), vsi na lov na srne.
- V Mrzlo Rupo.
- Iz Krekovš preko Trevna, Hleviš in Riž v Idrijo.
- Prejel pismo župnika Strellerja s poročnim nagovorom.
- Ekskurziral preko Razpotja v dolino Kanomlje, od tu v Sp. Idrijo in na Marof, tam mu je prišla družina naproti.
- 11. 9. Ekskurziral na hrib Zagoda¹⁰.
- 12. 9. V grapo Ljubevč.
- 13. 9. H Kobalu. Naslednje dni večinoma dopoldne in popoldne uradoval.
- 21. 9. Popoldne na vrtu trgategv.
- 22. 9. Nedelja – v cerkev, uradoval dopoldne in popoldne, nato k "Zemlji", zvečer v gledališče, proslava ob sv. Evstahiju.
- 23. 9. Gozdarsko osebje z zastavo in godbo v grad in nato na hrib sv. Antona – tam praznovanje sv. Evstahija, velika maša, ob 12. uri na "Zemljo" k strelišču, prosto streljanje, skupno kosilo, z Rozo in Ulriko na plesu.
- 26. 9. Dobil pismo od Janeza z Dunaja.
- 28. 9. Z družino na grajski njivi in vrtu.
- 29. 9. Nedelja – k maši, popoldne z družino v dolino Nikave.
- 30. 9. Ekskurziral do Razpotja, bolan.

Oktober

- 1. 10. Ogenj v Leopoldovem rudniku¹¹, zgorelo ostrešje.
- Nevihta, grmenje, sneg – snežni vihar.
- 7. 10. Dekleta prvič v šolo. Začeli v vrtu saditi sadno drevje.
- 8. 10. Dež – ni mogel na ekskurzijo, Brigitin rojstni dan, povodenj pri rudniku.
- 10. 10. Piše Konradu, da bodo v vrtu letos posadili do 100 sadnih dreves, da bo imel predstojnik v Idriji čez nekaj let dosti sadja. Ministrstvo mu je za to odobrilo 150 gld iz rudniške blagajne.
- 15. 10. Oba Marka v čitalnico (petje).
- 16. 10. Ekskurziral v Žiri, Razpotje, Roza in Dezi z vozom za njim in obedovali pri župniku Majniku v Žireh. Ženske so se vrnile, Marko s sodelavci nadaljeval pot preko Hotavelj v Toplice, v Škofje, prenočil pri Pogačniku.
- 17. 10. K "cesarskemu" rovu, v Podpleče, Škofje, nazaj v Toplice¹².
- 19. 10. Si ogledali topilnico bakra¹³ in prevozili cesarski rov, nato vsi v Cerkno (obed), nato peš preko Cerknice v Idrijo, ob pol dveh iz Cerkna – ob pol osmih – v temi prišli v Idrijo.
- 20. 10. Piše Konradu: "Štedi, dragi sin, nisem v položaju za posebne izdatke. Imam plačilne odtegljaje in življenje tu ni ceneje, kot je bilo na Dunaju. Zato ti ne morem dati posebnega darila za god, ampak Ti le iz globočine srca želim božji blagoslov in milost, da bi našel v zvestem izpolnjevanju dolžnosti svojo srečo! Pojdi ta dan na grob matere, kajti 25. t. m. bo 20 let od najine poroke."
- 23. 10. Odpotoval v Ljubljano.
- 24. 10. Velika maša v Ljubljani: ob 100-letnici Kranjske kmetijske družbe, nato seja

mestnega sveta, popoldne obisk pri šolskem nadzorniku Zavašniku, opoldne v čitalnici slavnostni obed, Marku nazdravili, on slovesno odzdravil, tam bil do 4. ure, nato šel kupit slovenski slovar! Ob 8. uri v čitalnici "beseda". Slovenski spored. Prenočil v "Slonu".

- 25. 10. Nakupoval božična darila za Rozo in otroke, popoldne nazaj v Idrijo.
- 27. 10. Nedelja, z Rozo v čitalnico, tam godba, petje.
- 30. 10. Ekskurziral po stari ljubljanski cesti na hribu "Zagode".
- 31. 10. Rojstni dan in god Brigite (10 let) – mislil na Floro!

November

- 1. 11. Z Rozo in otroki na pokopališče, lepo razsvetljeno, lep večer.
- 2. 11. Francoska lekcija z Ulriko in Dezi, z otroki kvartal.
- 5. 11. Z uslužbenci pri rudniku zaradi zidave peči, v čitalnico, tudi nečak z njim.
- 8. 11. Dekan Kavčič in župnik Majnik iz Žirov pripeljala sadno drevje, začeli saditi, ostala na večerji.
- 10. 11. Nedelja – zaprisegel rudarje.
- Več dni nato sadil sadno drevje na vrtu; pogosto v dnevnik vpiše – "na vrtu zelo lepo".
- 22. 11. Poslal paket Konradu z vencem za Florin grob.
- 23. 11. Seja, nabor novih delavcev.
- 26. 11. Konradov rojstni dan (18 let).

December

- 1. 12. Obračuni (kazina 60x, čitalnica 50x). Barbara (ob 10. uri sprevod rudarjev z grajskega dvorišča v cerkev k veliki maši in nazaj).
- Nedelja – v gledališče.

- 22. 12. Konradu poslali paket z jestvinami za praznike.
- 23. 12. Lov na srne med Čekovnikom in Nikavo, 4 srne padle.
- 25. 12. Praznovali božič.
- 26. 12. Štefanovo – z Rozo v čitalnico, slovenska igra in godba.
- 27. 12. Janezovo – god brata Janeza, očetov smrtni dan – 21 let!
- 31. 12. Popoldne se sankal z dekleti, v cerkev, z Rozo v kazino, tam velika družba, pričakali polnoč, čestitke, kuhano vino, ob pol njih domov.¹¹

1868

Januar

- Nečak Marko še vedno v Idriji. Visok sneg, mraz, se sankal z otroki.
- Odpotoval v Ljubljano. Nedelja – zbor kranjskih rudarjev, nato skupni obed montanistov (70 oseb).
- Zborovanje rudarjev, predavanja, navoč deželni glavar in knez Metternich.
- V Idrijo v visokem snegu, v Idrijo peljali 3 vozovi, eden spredaj za predor snega!
- 14. 1. Rozin rojstni dan – 45 let, čestitke, zvečer v čitalnico.
- 18. 1. Predslavje Markovega rojstnega dne, dekleta igrala, kartali, kuhano vino.
- 19. 1. Markov rojstni dan – 52 let, opoldne "živio", s specialnim vinom, krofi, kartali.
- 20. 1. Deževje, sneg skopnel.

- 22. 1. Florin smrtni dan – z družino k maši za Floro, z otroki se sankal naslednje dni. V kazini Marka izvolili za direktorja kazine.
- 27. 1. Z Rozo v čitalnico ... beseda in ples.
- 29. 1. Ob 8. uri z družbo na lov, ustrelil zelo lepega starega srnjaka, prvo divjad v življenju, popoldne h "Grudnu"¹⁴ – čitalnica, plačal kuhano vino za lovsko srečo.

Februar

- 1. 2. Pri rudniku zaradi zidave peči, sestanek zaradi slovenskega pouka (Marko se je odločil boljše naučiti slovenskega jezika).
- 4. 2. Letni občni zbor čitalnice.
- 11. 2. Zvečer v čitalnico (tam dekan, šolski ravnatelj, dva kaplana, ki sta Marka užalila, ker sta se iz njega norčevala, češ, visoki gospodje se ne ponižajo in ne igrajo s plebejcem kart), Marko razburjen zapustil čitalnico, odšel v kazino, dekan za njim.
- 12. 2. Pol leta od poroke. Z Dunaja prispela omara z mineralijami, zvečer pisal dekanu pismo zaradi afere s kaplani.
- 17. 2. Ob 5. uri – prva slovenska ura pouka – ob Janežičevi slovenski čitanki (poučeval ga je šolski upravitelj Juvan).
- 20. 2. Slovenski pouk.
- 25. 2. Pustni terek – z Rozo in Ulriko na ples v maskah v kazino.
- 26. 2. Na Marof, tam velika družba (polži in sardine), doma imeli otroški ples – dekleta povabila sošolke.
- 27. 2. Pouk slovenščine.

Marec

- 2. 3. Slovenski pouk, bil v šoli pri zaključnem izpitu (Toni izdelala z odliko).
- Pouk slovenskega jezika.
- 12. 3. Popoldne slovenski pouk.

- 19. 3. Z družino v Sp. Idrijo – obiskali župnika.
- 20. 3. Opoldne fotografiranje občinskega odbora na grajskem dvorišču.
- 21. 3. Fotografiranje rudarskega uradništva na grajskem dvorišču, nato še Markove družine na vrtu.
- 22. 3. Slovenski pouk. V čitalnici večkrat tarokiral z dekanom.
- 26. 3. Slovenski pouk.
- 29. 3. Pri fotografu z družino. Popoldne z Rozo in enim spremljevalcem botaniziral na levem bregu Idrije do Marofa.
- Tega dne je Marko pisal Konradu na Dunaj, da bi ga druga mama in sestre rade videle, vendar je pot z Dunaja tako draga, da Marko tega izdatka ne zmore, zato se je treba sprijazniti z nado, da bo to mogoče pozneje.
- 30. 3. Slovenski pouk.
- 31. 3. Botaniziral v grapi Nikave.

April

- Nečak Marko se poslavlja.
- Nečak se je odpeljal v Mozirje, da nastopi službo v Prevaljah.
- Pisal pristopnico h "Kmetijski družbi na Kranjskem".
- Pouk v slovenščini.
- 10. 4. Veliki petek, dež, sneg.
- 15. 4. Pouk v slovenščini.
- 19. 4. Nedelja, z Rozo in otroki do Smuka na sprehod.
- 23. 4. Pouk v slovenščini.
- 24. 4. Streljanje z možnarji zaradi rojstva princeze v Pešti (22. 4.). Obhajali predslavje Markovega godu: doma – transparent, petje, glasovir, na grajskem dvorišču rudarska godba (jim podaril 10 gld).

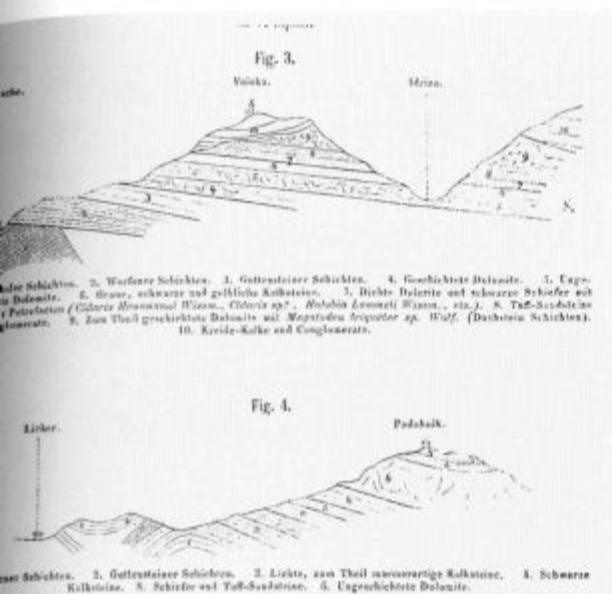
- 25. 4. Markovo: domači čestitali, obdarovali; čestitali tudi uradniki; dekan, pisma sorodnikov.
- 26. 4. V čitalnici Marku na čast gledališka igra.
- 27. 4. Slovenski pouk.
- 29. 4. Botaniziral pri Divjem jezeru zaradi "primule carniolice".
- 30. 4. Kupil trte in jih dal zasaditi.

Maj

- Florin rojstni dan – z družino k maši.
- Na "Zemlji" majska proslava.
- Florjanovo – v Idriji praznik, na Antonovem hribu slovenska maša za rudarje.
- 11. 5. Slovenski pouk.
- 12. 5. Prva obletnica Markovega imenovanja v čitalnico, kupil kravo s teletom – 80 gld.
- 13. 5. Se učil slovenščine.
- 14. 5. Pouk slovenščine.
- 16. 5. Pri rudniku zaradi zidave nove peči, na "Zemlji" valeta rudarskih praktikantov.
- 17. 5. Prvič omenja, da je odšel h "Kroni"¹⁵.
- 21. 5. V Ljubljano k baronu Zoisu zaradi Knapovž.
- 22. 5. Se odpeljal z Zoisom v Knapovže (živo srebro). Z Zoisovo kočijo se peljal v Ljubljano in oddal lastnikom Knapovž poročilo o rudniku.
- 24. 5. Se odpeljal v Idrijo.
- 28. 5. Pouk slovenščine.

Junij

- Binkoštni ponedeljek – z družino v Postojnsko jamo, slavnostna razsvetljava v jami, cena vstopa 4 gld – zelo lepo!
- 2. 6. Dobil plačo – 119 gld.
- 7. 6. Nedelja, zvečer v gledališče k slovenski predstavi "Pravda" in "Zajček" – dobro.
- 8. 6. Pouk slovenščine.

Dva geološka profila od šestih, ki jih je M. V. Lipold priložil poročilu o raziskavah v okolici Idrije leta 1856.

Prvi prerez: Šturmovce (Zgornja Kanomlja) – Vojsko – dolina Idrije;
drugi prerez: Likar (Ljubevč) – Podobnik (Jelični Vrh).

- Rešnje telo – personal in uradništvo so se zbrali na grajskem dvorišču v paradi in z godbo odšli k maši, nato predstavil uradništvo pri "Orlu" dvornemu svetniku, nato k procesiji.
- 14. 6. Na sprehod v Sp. Idrijo, k župniku.
- 16. 6. Na sprehod k Podroteji, k Ferdinandovemu rovu¹⁶.
- 17. 6. Obletnica zaprisege za službo v Idriji.
- 18. 6. Na Kalvarijo.
- 21. 6. V gledališče ob proslavi "Ahacija" – igra.
- 22. 6. Ahacijevo – zbor gostov in uradništva ter rudarskega personala na grajskem dvorišču ter z godbo v cerkev k maši, nato k slavnostni procesiji na "Zemlji", slavnostno kosilo, iz Ljubljane dobili 50 buteljek šampanjca. Marko imel pozdravni nagovor, prišla tudi duhovščina, na "Zemlji" streljanje na golobe, ob 9. uri ognjemet in ples; naslednji dan na "Zemlji" streljanje za dobitke, kegljanje.
- 26. 6. Od nečaka Janeza dobil doktorsko desputacijo za doktorja teologije, ki jo je imel 25. junija. Skoraj vsak dan z družino k "Zemlji".
- V pismu Konradu z dne 30. junija 1868 Marko piše, da je bil v Idriji dvorni komisar zaradi zidave novih rudniških naprav.

Julij

- Ulrikin 15. rojstni dan in god.
- V pismu Konradu dne 7. julija Marko piše, da Ulrika želi note za glasovir, zato mu pošilja 5 gld z naročilom, naj v antikvariatu kupi primerne note in jih pošlje Ulriki, kot Konradovo darilo za njen god. Konrad ga je prosil za 10 gld, ki mu jih ne more poslati, ker njegov položaj v Idriji še vedno ni definitivni, mu pa pošilja 5 gld; če štedi, si lahko s tem tudi kaj privošči. K telovadbi

lahko hodi, a svojih dolžnosti ne sme zanemarjati, da ne zgubi službe.

- 21. 7. Odšli k "Likarici", kamor so okrog osmih prispeli brat Janez, nečak Janez in svakinja Ana. Veliko veselja, zvečer bili na vrtu.
- 22. 7. K maši nečaka Janeza, nato z "Janezi" k "Orlu".
- 24. 7. Brat in nečak si ogledala mašinerijo in pralnico pri rudniku, popoldne z Rozo in svakinjo v Sp. Idrijo.
- 25. 7. Nedelja, vsi čestitali svakinji, k maši, opoldne slavnostni obed, povabljeni dekan Kovačič, ravnatelj Juvan in nekateri učitelji.
- 27. 7. Sorodniki odpotovali iz Idrije.

Avgust

- 1. 8. V gala uniformi v kazino, kjer je bila slovesna proglasitev redovanja rudniške glavne šole – Antonija imela nemški govor, Toni in Brigi zaključili leto z odliko.
- 2. 8. Z družino na Marof, tam godba.
- 8. 8. Na "Zemlji" otroško slavlje za odlične učence.
- 9. 8. Na Marofu veselica "čitalnice".
- 11. 8. Konrad pisal, da dobiva plačo, povišano za 25 gld.
- 13. 8. Obletnica poroke z Rozo, z družino izlet v dolino Vipave, ob 5. uri zjutraj iz Idrije, ob 8. uri na Črnem Vrhu zajtrk in nato preko Cola do Ajdovščine (obed), si ogledali predilnico, nato v Vipavo.
- 13. 8. Iz Vipave ob 6. uri v Idrijo – prispeli ob 2. uri ponoči, utrujeni.
- 15. 8. Obletnica prihoda družine v Idrijo.
- 16. 8. Marko zbolel, katar, gripa.
- 18. 8. Cesarjev rojstni dan, odkritje Karlovega studenca pri "Zemlji", zvečer ples.
- 29. 8. Rozin god, čestitke, jo obdarovali.
- 31. 8. Na Koševnik z lovci na lov.

September

- 1. 9. Na lov med Idrijskim Logom in Zadlogom, ustrelil 5 zajcev.
- 4. 9. Občinska seja, peticija na deželni zbor zaradi šole.
- 24. 9. Prišel dr. Mally iz Maribora.
- 26. 9. Dr. Mallyja odpeljal v rudnik, zvečer pri večerji obvestilo, da v rudniku gori, ogenj hitro pogasili.
- 27. 9. Nedelja – med delavce, ki so gasili ogenj, razdelil 150 gld.
- 29. 9. Helmreicher z Dunaja na obisku.
- Konradu Marko piše iz Idrije 31. avgusta. Vesel je, da ima Konrad 25 gld plače, spet ga opozarja, naj bo vedno čedno oblečen. 30. avgusta je imela Roza god, vendar ji Konrad ni poslal čestitke; Marko mu naroča, naj ji takoj piše in se opraviči.

Oktober

- Marko piše Konradu 1. oktobra, da mu pošilja 55 gld (10 za mesečni dodatek, 45 za nabavo zimске obleke). Piše mu, da ima v Idriji polno dela z obiranjem sadja.
- Sejmski dan v Idriji – nakupoval darila.
- Konradu piše v pismu z dne 17. 10. – upa, da je Janez že na Dunaju, ker parlament že zaseda. Sporoča mu, da bodo v Idriji volitve v kranjski deželni zbor – piše, da je slišal, da hočejo Marka kandidirati.

November

- 1. 11. Vsi sveti, z družino na pokopališče, zvečer še enkrat tja – vse razsvetljeno.
- 2. 11. Pouk slovenščine.
- 5. 11. Prejel dekret od ministrstva za potovanje v Rabelj.
- 6. 11. Pouk slovenščine, sadili drevje.
- 7. 11. Se odpeljal do Maribora.

- 8. 11. Nedelja – v Beljak, nato v Trbiž, v snežnem metežu.
- 9. 11. V Rabelj.
- 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16. novembra zasliševali rudarske uradnike in delavce – poročal finančnemu ministrstvu na Dunaju.
- 16. 11. Odpotoval, obiskal sorodnike, prispel v Ljubljano.
- 19. 11. Se odpeljal do Logatca, tam ga je čakala družina.
- 20. 11. Pouk slovenščine.
- 23. 11. Pouk slovenščine.
- 25. 11. Poročni dan s Floro – z družino k maši.
- 27. 11. Prejel odredbo ministrstva o organizaciji rudniške direkcije in o novem personalnem statusu, sestavil poročilo o zasedbi po novem statutu na finančno ministrstvo.
- 29. 11. Glasovanje za bratovsko skladnico.

December

- 1. 12. Volitve v bratovsko skladnico.
- 3. 12. Dobili psa.
- 4. 12. Barbarino, pohod delavcev v cerkev, parada, slovesna maša, semenj, v kazini godba, ples, številna družba.
- 6. 12. V čitalnici predstava z obdarovanjem sv. Miklavža.
- 7. 12. Slovenski pouk.
- 10. 12. Na vrtu sadil hruške.
- 11. 12. Slovenski pouk.
- 21. 12. Slovenski pouk.
- 23. 12. V kazini letni občni zbor, Marko podal poročilo in bil znova izvoljen za direktorja.
- 24. 12. Za pol leta se je aboniral na "Slovenski narod".
- 25. 12. Božič – se obdarovali.
- 31. 12. Zvečer – z Rozo in Ulriko v kazino, pričakovali polnoč, punč, šampanjec, godba, velik obisk.

1869

Januar

- 2. 1. Dan zaprisege – 26 službenih let, sprejem novih delavcev v rudnik.
- 5. 1. Sprejel od direkcije na Dunaju dekret o imenovanju po novem statutu za direktorja rudnika z naslovom višjega rudarskega svetnika z letno plačo 2500 glđ in 210 glđ pavšala. Pouk slovenščine.
- 6. 2. Z Rozo odpotovala v Ljubljano.
- 7. 2. Marko v uniformi k deželnemu poglavarju zaradi zaprisege.
- 8. 2. Se vrnila v Idrijo, slovenski pouk, ob pol osmih rudarska godba na grajskem dvorišču igrala v proslavitev Markovega napredovanja.
- 9. 1. Na seji direkcije vsi uradniki "gala" oblečeni pozdravili Marka na novem položaju.
- 11. 1. Slovenski jezik.
- 14. 1. Rozin 46. rojstni dan, čestitke škofa Stepišnika iz Maribora.
- 15. 1. Snežni metež.
- 17. 1. V čitalnici zabava s plesom in tombolo.
- 18. 1. Slovenski pouk.
- 19. 1. Markov 53. rojstni dan.
- 21. 1. Z družbo lovcev v Kanomljo.
- 22. 1. Pouk slovenščine.
- 26. 1. Florin smrtni dan – ves dan mislil nanjo.
- 27. 1. Dan Florinega pogreba – vsi k maši.
- 29. 1. Slovenski pouk.

Februar

- 2. 2. Svečnica – v čitalnici "Vodnikova" proslava, ples. Večkrat tedensko slovenski pouk.
- 19. 2. Marko piše Konradu, da je glede volitev v deželni zbor zadeva že dokaj sigurna, saj, kot pravi, bo enoglasno izvoljen, ker, kot sliši, ga nameravajo voliti Slovenci in Nemci.
- 23. 2. Zapisregel vse uradnike po novem statutu.

Marec

- 2. 3. Naročil se je na "Juri s puško" (Trst).
- Istega dne Marko piše Konradu, da mu pošilja 50 gld in mu prepusti 17 gld in 50 krajcarjev (za nabavo obleke). Piše mu, naj čuva obleke – dveh oblek na leto mu ne more kupiti, sam si v preteklem letu ni mogel privoščiti nove, ker je sedaj dohodek v Idriji še manjši, ker odplačuje odtegljaje za selitev. Tudi postranskih zaslužkov ni kot na Dunaju. Preživljati mora 8 oseb, to lahko samo, ker mati silno varčuje.
- 5. 3. Volitve deželnega poslanca v občinski pisarni – Marka volili za deželnega poslanca (od 75 glasov jih je dobil 67).

Marko Vincenc Lipold leta 1862. Slika se nahaja v arhivu avstrijskega Geološkega zveznega zavoda na Dunaju. Vir: Ramovš, Anton, 1999, Über die geologischen Untersuchungen im slowenischen Gebiet unter der Leitung der Geologischen Reichsanstalt in Wien von 1849 bis 1918. Abhandlungen der Geologischen Bundesanstalt, Band 56/1, 69-94, Wien.

- 12. 3. Sneg – polomil veje, pošta šele ob 1. uri, prejel volilni certifikat kot deželni poslanec za Idrijo od deželnega predsedstva v Ljubljani.
- 13. 3. V rudniku pregledal novo peč.
- 17. 3. Velika Sivka telila.
- 19. 3. Jožefovo.
- 20. 3. Seja ravnateljstva, ob 2. uri paradni odhod rudarjev in uradništva iz gradu k rudniku. Tam slovesna blagoslovitev in prižig nove Hähnerjeve peči¹⁷, dekan in 2 kaplana blagoslovili, Markov govor, nato v kazino, godba, 5 veder vina – z dovoljenjem finančnega ministrstva.
- 22. 3. Slovenski pouk.
- 26. 3. Na vrtu sadil okrasno drevje in grmičevje.
- 27. 3. Velika sobota – z Rozo zvečer razsvetlila okna.

April

- V pismu Konradu dne 3. 4. prosi sina, naj Ulriki priskrbi sukanec za šivalni stroj.
- 13. 4. Sadil georgine na vrtu.
- 24. 4. Konrad ga je presenetil, na Rozino pobudo je dobil dopust in prišel na Markov god na obisk v Idrijo, Marko ganjen in vesel.
- 26. 4. S Konradom in dekleti v telovadnico.
- 27. 4. S Konradom v rudnik, fotografiranje, skupinska družinska slika na grajskem dvorišču.
- 29. 4. Konrad odpotoval. Obisk deželnega glavarja Conrada von Eybesfelda, si ogledal pisarno, rudnik, tovarno; serenada rudarske godbe.
- 30. 4. Ogled rogov, turbine, obisk pri dekanu in v šoli.

Maj

- 23. 5. Dezikin rojstni dan – 14 let!

Junij

- 4. 6. Marko Konradu piše in mu pošilja 5 gld za čevlje, sukno pa bo dal svojo v Idriji predelati, bo ceneje, naj pošlje točne mere. V gledališču – slovenska predstava "Poštena deklica – ravni pot – najboljši pot" – zelo dobro!
- 16. 6. Rojstni dan tašče – 81 let!
- 20. 6. Toni k prvemu svetemu obhajilu.
- 21. 6. Ahacij – patron rudarjev, paradni spreved uradništva in rudarjev z gradu v cerkev k veliki maši, nato k procesiji, nato skupni obed pri "Orlu" v lokalni kazini, na "Zemlji" pa ljudsko slavje.

Julij

- 10. 7. Vest o prihodu brata Janeza in nečaka Jožeta, oba sta tudi prišla.
- 14. 7. Jože zbolel.
- 17. 7. Oba odpotovala domov.
- Konradu Marko 23. 7. pošilja sukno in upa, da mu bo prav.
- 26. 7. Člani kazine z godbo v Belo, tam obed (41 oseb), igre, petje, ples.
- 28. 7. Dekleti izdelali šolo z odliko.
- 31. 7. Pri zahvalni maši šolarjev v kazinski dvorani slavnostna objava šolskega redovanja, Toni govornica.

Avgust

- 3. 8. Pismo samostanu v Škofjo Loko.
- 8. 8. Nedelja – povabil vse uradnike na kavo na vrt ob pol 4-ih, vsi s svojimi družinami peš do Marofa, tam beseda čitalnice, lepo okrašeno, godba, petje, deklamacije, igra, dosti obiska.
- 10. 8. Od finančnega ministrstva dovoljenje za renumencijo uradništvu 2500 gld.

- V pismu Konradu Marko 10. 8. piše, da 14. sept. potuje v Ljubljano na zasedanje deželnega zbora.
- 12. 8. Poročni dan – z družino se odpeljal v Zagorje, nato v Ljubljano.
- 13. 8. Roza z dekleti v uršulinski samostan zaradi šolanja.
- 14. 8. Prispeli v Idrijo (iz Logatca ob 8. uri, v Idrijo prispeli ob pol enih).
- 17. 8. Pismo prednici uršulink v Šk. Loko.
- 19. 8. Dr. Otto Maly iz Gradca prišel na obisk.
- 22. 8. Nedelja, v kazini Marko izročil učitelju Erženu zlati križ za zasluge – v imenu Cesarja.
- 27. 8. Lešnike pobrali.
- 28. 8. Piše Marko Konradu, da bo v kratkem imel 5 dni dopusta, da bo peljal Dezi in Toni v Škofjo Loko k uršulinkam, kjer bosta dobili primerno vzgojo in izobrazbo, ki jima ju idrijska šola ne more dati.

September

Pismo prednici v Škofjo Loko, odobril mesečnino 25 gld za Dezi in Toni!

- 14. 9. Se odpeljal v Ljubljano kot deželni poslanec za Idrijo.
- 15. 9. Slovesna maša za otvoritev deželnega zbora.
- 16. 9. Seja deželnega zbora, volitve odborov.
- 17. 9. Se vrnil v Idrijo. Dobili vest, da je tašča umrla.
- 20. 9. Ponovno seja dež. zbora v Ljubljani. Bil v Ljubljani do 1. oktobra.

Oktober

- 4. 10. Slovo od deklet, Toni in Dezi blagoslovil, se odpeljali z vozom preko Žirov, Poljan v Škofjo Loko, si ogledali graščino, popoldne ob 4. uri odpeljal dekleti v uršulinski samostan, ju izročil prednici, plačal za obe

za 5 mesecev – 150 gld in dal na račun še 50 gld.

- 5. 10. Pri maši se z Rozo poslovila od deklet in se odpeljala v Ljubljano.
- 6. 10. Seja deželnega zbora.
- 7. 10. Seja deželnega zbora; seja šolskega odbora, Roza v Idrijo, Marko ostal v Ljubljani.
- 8. 10. Seja o šolskonadzornem zakonu, poročal tudi Marko.
- 15. 10. Odpotoval v Idrijo.
- 18. 10. Nevihta s snežnim metežem, ponovno v Ljubljano na sejo deželnega zbora.
- 24. 10. Se vrnil v Idrijo.
- 27. 10. Snežni metež, drevje otresal.
- V pismu Konradu z dne 28. 10. Marko piše, da je po vrnitvi iz Ljubljane našel doma Rozo bolno.

November

- Visok sneg.
- 14. 11. V čitalnici beseda na čast Marku kot poslancu.
- 22. 11. Ves dan snežni metež.

December

- 1. 12. Snežni metež. Snežni metež, Idrija odrezana od sveta, pošta izostala in ni odšla.
- 3. 12. Že drugi dan Idrija brez pošte.
- 4. 12. Barbarino – cerkvena parada, velika maša.
- 5. 12. Pošta po 4 dneh končno prišla. Pisal deželnemu predsedniku, da Marko odloži svoj mandat deželnozborskega poslanca.
- V pismu Konradu 9. 12. – Marko sporoča sinu, da je mandat odložil, ker je z delom prezaposlen.
- 12. 12. Seja rudniške direkcije, poročal o odložitvi mandata.
- 23. 12. Mnogo snega, tudi naslednje dni snežilo.
- 31. 12. V kazini z Rozo in Ulriko pričakal polnoč.

S sodelavci znamenitega dunajskega Geološkega državnega zavoda leta 1865. M. V. Lipold – takrat drugi geolog na zavodu – sedi kot peti z leve strani v prvi vrsti. Na sliki je tudi več geologov, metalurgov in rudarjev, ki so pisali o razmerah pri idrijskem rudniku ali pa celo službovali v Idriji. Prvi z leve strani v zadnji vrsti stoji Josef Čermak, kasnejši predstojnik idrijske žgalnice in sokonstruktor tehnično dovršenih presipalnih peči za žganje živosrebrove rude (Čermak-Špirekovih presipalnih peči). Vir: Zbornik 'Die geologische Bundesanstalt in Wien', 150 Jahre Geologie im Dienste Österreichs (1849-1999), Wien, 1999.

1870

Januar

- V kazini volili predsednika, ker je Marko odložil mesto. Marko je govoril o svojem delu v deželnem zboru, bil ponovno izvoljen in mesto sprejel.
- 10., 11. 1. Snežni metež, visok sneg.
- 23. 1. Volitve v kranjski deželni zbor, Marko se jih ni udeležil, bil pa je od narodnjakov izvoljen. Nemci se volitev niso udeležili.
- 24. 1. Sporoča Marko v pismu Konradu, da je bil izvoljen za poslanca Idrije v kranjski

deželni zbor s 43 glasovi narodnjakov, medtem ko so se Nemci – zlasti uradniki – vzdržali volitev. Piše, da ne bo sprejel mandata, če bodo slovenski poslanci zapustili dunajski državni zbor, ker smatra, da je federalizem za Kranjsko škodljiv. V pismu piše Konradu, naj to sporoči stricu Janezu.

- 30. 1. V čitalnici je bila Vodnikova proslava z igro, deklamacijami, petjem, tombolo.

Februar

- 8. 2. Mrzlo (-13° C), sneg.

Marec

- Sneg

April

- 12. 4. Nečak Karel Lipold prišel na velikonočne počitnice iz Gorice.
- 17. 4. Velika noč.
- 18. 4. Velikonočni ponedeljek – z družino z vozom preko Žirov v Škofjo Loko v samostan po Dezi in Toni, ki sta z njimi prenočili.
- 19. 4. Vsi k maši, nato pa z vozom na izlet v Kranj.
- 20. 4. Se poslovili od hčera – jok; odpotovali v Idrijo.
- 21. 4. Karel se je odpeljal v Gorico.
- 24. 4. V gledališču igrali eno nemško in eno slovensko delo v čast Markovega godu.
- 25. 4. Markov god, godba na grajskem dvorišču.
- 29. 4. Na hribih sneg, snežen metež.

Maj

- Janez Nepomuk – sejem v Idriji.
- 23. 5. Dezikin god in rojstni dan – 15 let!

Junij

- 7. 6. Binkoštni ponedeljek – dal 10 gld prispevka za prapor čitalnice, za tabor v Vižmarju pa 2 gld. Z Waydowiczem¹⁸ se pogovarjal o Ulriki.
- 15. 6. V rudniku preizkusili parni stroj in ventilator!
- 23. 6. Piše Konradu, da za poslanca ne bo kandidiral, saj so ga brez njegove vednosti objavili na listi. Pravi, da bo najbrž izvoljen, a ne ve, če bo volitve sprejel.
- 25. 6. Pisal uglednim v mestu, da ne sprejme mandata za deželni zbor.
- 28. 6. Izvoljen je bil Konrad Eibesfeld.

Julij

- 3. 7. Ob 10. uri zapeli Ulriki slovensko podoknico.
- 4. 7. Ulrikin 17. rojstni dan in god, podaril ji je 5 gld, vsi odšli k Divjemu jezeru, tudi Waydowitz, tam postavili mizo, zakurili ogenj, bilo je lepo in veselo.
- 11. 6. Društvo v kazini, z godbo odšli na Ptičnik, tam na hribu prisostvovali popolnemu luninemu mrku, kres, petje, ples, rakete.
- 28. 7. Odšli po dekleti v samostan.
- 29. 7. Prišli v Idrijo.
- Istega dne je pisal Konradu, da je odložil mandat v kranjski deželni zbor, ker so Slovenci odveč federalisti in ker nima časa. Upal je, da bo prišel kaj na Dunaj, vendar mu je avstrijsko-francoska vojna prekrižala račune.
- 31. 7. Dobil vabilo od čitalnice za ekskurzijo zadnji hip, zato jo je Marko pisno seznanil, da izstopa iz čitalnice.

Avgust

- 15. 8. Učiteljica obrtne šole Malika Kavčič z 28 gojenkami – odličnjakinjami pri Marku na vrtu na kosilu in večerji, igre, petje, ples, deklamacije.
- 19. 8. Deževalo ves dan, Idrija prestopila bregove.
- V obednici polagali parket.
- Na dvorišču igrala rudarska godba.
- 30. 8. Rozin god.

September

- 10. 9. Piše pismo Konradu in ga svari ob njegovem načrtu, da bi odšel v Ameriko. Marko mu piše, da je za uspeh v Ameriki potrebno znanje, mnogo sreče, železna vztrajnost in štedljivost, kar Konradu manjka, zato naj ostane doma!

- 12. 9. Waydowicza odpoklicali v Lwow.
- 18. 9. Waydowicz pri Marku zaradi Ulrike.
- 20. 9. Stiskal jabolčnik.

Oktober

- 3. 10. Waydowicz in Ulrika se poslovila, Marko ju tolažil, slovo Waydowicza od Ulrike težko, do vznožja stopnic so ga vsi spremili in jokali.
- 5. 10. V Škofjo Loko, obe dekleti pri njih prenočili..
- 6. 10. Vsi k samostanski maši, Dezi, Toni in Brigi izročili prednici, plačali za 5 mesecev – 255 gld., nato se odpeljali v Ljubljano.
- 8. 10. Preko Višnje Gore in Žužemberka se odpeljali v Dvor, si ogledali tovarno, se peljali v Dolenjske Toplice.
- 12. 10. Se odpeljali v Celje, nato v Mozirje, kjer je sprejel vest iz Idrije, da je tam poplava; obiskali sorodnike, znance in prijatelje.
- 14. 10. Se odpeljali v Idrijo.
- 16. 10. Voda upadla.
- 21. 10. Seja komisije zaradi železnice v Idrijo, prvi sneg.
- 22. 10. V pismu Konradu piše, da je bila v Idriji velika povodenj, ki je podrla pregrajo, odnesla les in naredila veliko škode. Jesen se napoveduje, kmalu bomo v našem kotlu odrezani od sveta!

December

- 1. 12. Po več tednih sonce, snežni metež.
- 18. 12. Zborovanje, občni zbor kazine, Marko ponovno direktor.
- 19. 12. V pismu Konradu piše, da je uradnikom in njemu obljubljena renominacija za leto 1869, kar ga bo rešilo pred deficitom, saj ga vzgoja treh deklet v samostanu veliko stane.
- 24. 12. Sneg, jasno, zelo mrzlo.

- 27. 12. Visok sneg, pošta ni prispela, več dni snežni metež.
- 31. 12. Po petih dneh pošta! V kazini pričakali novo leto, godba, petje, tombola, ples.

1871

Januar

- 14. 1. Rozin rojstni dan (48 let).
- Dež, kopno.
- 19. 1. Markov 55. rojstni dan.

Februar

- Svečnica – s sankami v Sp. Idrijo, a zaradi slabe poti le do Marofa.
- 11. 2. V kazini tombola in loterija v prid revnim šolarjem.

Marec

- 19. 3. V pismu Konradu piše, da je imel rudnik v preteklem letu 692.000 gld. dobička. Obljubi Konradu, da bo dobival 3 mesece posebej po 10 gld za francoske lekcije, naj se pridno uči.
- 28. 3. Dobil pismo z Dunaja od Luke Svetca z državnim proračunom.

April

- 21. 4. Na vrtu posadil 185 georgin.
- 27. 4. Konradu piše, da mu bo v kratkem poslal bršljan, da ga bo posadil na mamin grob.

Maj

- 19. 5. Se je Marko zavaroval za slučaj smrti za 1000 gld.

- 22. 5. V šoli pri izpitih.
- 23. 5. V šoli pri izpitih.

Junij

- 13.–17. 6. Na grajskem dvorišču košnja, vso krmo dobro spravili, veliko krme!

Julij

- Ulrikin 18. rojstni dan.
- Z grajskega dvorišča s člani kazine z godbo na izlet v dolino Kanomlje.
- 11. 7. Odgovarja v pismu na Konradovo pismo, v katerem želi, da se poklicno osamosvoji; prosi, naj ga oče proglasi za polnoletnega in naj mu izroči dediščino po mami. V osem strani dolgemu pismu mu Marko odkloni prošnjo in ga opozarja na nevarnost samostojnega podjetja glede na Konradov nestanovitni in brezbržni značaj.

Avgust

- 1. 8. Se je Roza odpeljala po dekleta v Škofjo Loko.
- 3. 8. Državni svetnik Luka Svetec na obisku v Idriji.
- 10. 8. Navzoč pri izpitih v šoli.
- 21. 8. Dva španska montanista (generalni inšpektor iz Madrida in inženir iz Almadena) na obisku v Idriji.

September

- 7. 9. Brzjav iz Mozirja, da je umrla svakinja Ana. Roza in Ulrika v Logatec in naprej v Mozirje na pogreb.
- 13. 9. Se obe vrnili v Idrijo.
- Prispel generalni inšpektor baron Beust, z njim se je pripeljal Waydowicz (ki je prišel obiskat
- Ulriko iz Galicije).

Marko Vincenc Lipold z družino v Idriji.

Vir: Ramovš, Anton, Kochansky-Devidé, Vanda, 1983, Marko Vincenc Lipold (1816–1883), prvi slovenski geolog in šolani montanist. Ob stoletnici smrti. Geologija 26, 5–25, Ljubljana.

- 28. 9. Odšel v Ljubljano, v šolo za Dezi (najel stanovanje in hrano za 25 gld na mesec).
- 30. 9. V Škofjo Loko, kjer so oddali v samostan Toni in Brigi.

Oktober

- Vsak mesec je bil vsako nedeljo zjutraj raport rudarjev.
- 26. 10. Na hribih sneg.
- V pismu Konradu je Marko nejevoljen, ker Konrad še vedno ne štedi, da bi sam lahko skrbel za obleko.

November

- 1. 11. V Ljubljano na ustanovni odbor rudarskega društva za Kranjsko.
- 11. 11. Prvi sneg.

December

- 5. 12. Prejel Konradovo pismo, da je menjal službo.
- Marko si je dopisoval tudi z dr. Bleiweisom.
- 8. 12. Pisal Konradu, da upa, da je njegov odhod iz prejšnje službe v njegovo dobro.
- 31. 12. Dočakali novo leto v kazini – zelo veselo.^[1]

Nadaljevanje sledi.

Opombe

- 1 Konrad – najstarejši sin M. V. Lipolda, rojen leta 1849.
- 2 Flora – prva žena M. V. Lipolda, rojena 1821, umrla 1866.
- 3 Roza Webern – druga žena M. V. Lipolda, rojeni 14. 1. 1823 v Celovcu, umrla v Idriji 1901.
- 4 "Pri Orlu" (Orle) – gostilna 'Pri črnemu orlu' (Zum schwarzen Adler); danes čajnica na Mestnem trgu v Idriji.
- 5 Helmreicher (Sigmund von Helmreichen) – rudniški direktor v letih 1853 do 1867, Lipoldov predhodnik.
- 6 "Na Zemlji" (k "Zemlji") – Jožefov jašek, (nekdanji zabaviščni prostor na Kalvinu).
- 7 Leskovičev marof – Marof.
- 8 Antonov breg – hrib sv. Antona.
- 9 Pričnik – Tičnica.
- 10 Hrib Zagoda – Zagodov vrh.
- 11 Leopoldov rudnik – Leopold, starejše ime za Prejnato (Leopoldovo predmestje); tu so stale Leopoldove žgalne peči.
- 12 Toplice – v dolini Kopačnice.
- 13 Topilnica bakra – v Planini pri Cerknem.
- 14 "Pri Gradnu" – gostilna na Rakah.
- 15 "Pri Kromi" – gostilna; nahajala se je na prostoru, kjer stoji danes Mercator.
- 16 Ferdinandov rav – jašek v Cegovnici.
- 17 Hühnerjeva peč – ena izmed variant jaških peči, v uporabi od leta 1852.
- 18 Waydowicz – mož Lipoldove hčere Ulrike, na začetku Lipoldovega upravljanja zaposlen kot usadnik pri idrijskem rudniku.
- 1 PMC, DL 10/20. Pismo M. V. Lipolda sinu Konradu, od 1863 do 1877. Prevedla Ivanka Lipold.
- 11 PMC, DL 10/27 – leto 1867. Dnevnik M. V. Lipolda. Preselitev v Idrijo. Prevedla Ivanka Lipold.
- 111 PMC, DL 10/28. Dnevnik M. V. Lipolda za leta 1868, 1869, 1870 in 1871. Prevedla Ivanka Lipold. - DL 10/20. Iz pisma Konradu od 1863 do 1877. Prevedla Ivanka Lipold.

Podnapise k slikam pripravil Jože Čar.

Obnovljena Zaklavžarjeva kašča

Andrejka
ŠČUKOVT

V LETU 2003 SMO NA OBMOČNI ENOTI NOVA GORICA ZAVODA ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE V SODELOVANJU Z LASTNIKOM G. SILVIJEM STRAUSOM ZAKLJUČILI VEČLETNI KONSERVATORSKO-RESTAVRATORSKI PROJEKT NA KAŠČI NA ZAKLAVŽARJEVI DOMAČIJI. OBSEGAL JE CELOVITO OBNOVO ZUNANJŠČINE KAŠČE IN DOSEGEL ZASTAVLJENI CILJ, TO JE PREDSTAVITEV KAŠČE IZ ČASA NASTANKA.

Kašča spada k samotni Zaklavžarjevi ali Podobnikovi domačiji na griču nad Idrijskimi klavžami. Do prve polovice 20. stoletja so domačijo sestavljali trije objekti: mogočna stanovanjska hiša, hlev in klet. Danes hleva ni več, stanovanjska hiša pa zapuščena propada. Zdajšnja podoba je hiša dobila okrog leta 1798, o čemer priča vklesana letnica na sklepniku portala. Ta datacija kaže čas izgradnje stanovanjskega in verjetno tudi gospodarskih objektov.

To območje je bilo občasno naseljeno zagotovo že okrog leta 1772. Tedaj so končali z izgradnjo klavž na Idriji. Vir navaja, da je bila za delavce, ki so v bližini sekali drva in pripravljali les ter ga zlagali v strugo Idrijce, najprej vrh klavž napravljena lesena lopa. Od njenega slemena do rečnega dna je bilo v globino točno dvajset metrov.

Da pa so klavže sploh lahko delovale, so potrebovale stalnega oskrbnika. Klavže je oskrboval oz. "vrata zapiral in odpiral" klavžar. Klavžarstvo je bilo plačana javna služba. Z njo si je klavžar prislužil pokojnino, tako kot napr. rudar ali gozdni delavec. Ta služba je bila dedna. Za Idrijske klavže so skrbeli posestniki bližnje kmetije, po domače Zaklavžarji, Podobniki.

Vse kaže, da so Podobniki "dali nekaj nase". Za stavbe so imeli izrazit estetski čut, saj so jim hoteli vdahniti nekaj lepega. Posebno pozornost so zato posvetili kašči. Ker gre za objekt, ki je za svojimi stenami skrival

veliko bogastvo (žito, mesnine pa še kaj bi se našlo), so njegovo pročelje poudarili s kamnoseškim in likovnim okrasjem.

Podobnikova kašča je bila zgrajena okrog leta 1800. Je zidan dvoetažni objekt z vkopano kletjo. Ima pravokotni tloris, krita pa je z dvokapno streho. Vstop v enocelično pritličje je z zunanjega kamnitega stopnišča, v velbano klet pa direktno z glavne fasade.

Pred pričetkom obnove je bila kašča zaradi opustitve domačije v slabem gradbenem stanju. Zunanje stopnišče je bilo razmajano, stavbno pohištvo dotrajano. Streho – simetrično dvokapnico – je prekrivala neavtohtona, salonitna kritina. Do leta 1985 so zatrepno fasado krasile freske in dva monograma. Zaradi vse slabšega stanja fresk je Restavratorski center iz Ljubljane poslikavo snel. V zimskem času, leta 1986, so jih restavriral in nato predstavili v Mestnem muzeju v Idriji.

V se do leta 1999 je Podobnikova kašča čakala na boljše čase. Pobudo za obnovo je dal njen novi lastnik. Med dokumentacijo, ki jo je bilo potrebno pripraviti za obnovo, smo najprej izdelali foto in tehnični posnetek obstoječega stanja. Temu je sledil konservatorski program, ki je temeljil na uporabi dokumentarnega gradiva iz leta 1959, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej. Na podlagi tega gradiva oz. tehnične risbe smo lahko rekonstruirali prvotno obliko strehe. Izdelali

smo še potrebna navodila za sanacijska dela (hidroizolacija, utrjevanje zidovja) in usmeritve glede uporabe materialov (les, kamen). Poleg načrta za varovanje kulturne dediščine "in situ" je bilo potrebno izdelati tudi načrt za prilagojeno (novo) namembnost. Takšne spremembe so bile nujne za obstoj stavbe, saj bi vztrajanje pri ohranjanju prvotne namembnosti povzročilo dokončni propad objekta.

Poudariti moram, da so se vsi obnovitveni posegi na kašči izvajali z izrednim poslušom in pozitivnim odnosom lastnika objekta, ki je bil seveda zainteresiran, da se na kaščo ponovno namestijo snete freske, ker je objekt tako ponovno zaživel.

Originalne freske, ki so bile locirane na jugozahodni fasadi, predstavljajo sv. Florijana, Križanega in Marijo z Jezusom. Med figurami sta narisana monograma: IHS in MARIA.

Figuralna predstavitev oseb in določeni likovni elementi ter kompozicija na kašči pri Podobniku izpričujejo, da je freske narisal isti mojster ali slikarska delavnica, ki je takrat delovala na tolminskem in idrijskem območju. Podobne poslikave v tehniki freske se nahajajo tudi v Dolenji in Gorenji Trebuši ter v Gorenji Kanomlji. Na dveh domačijah v Trebuši so poslikave tudi datirane. Prva na domačiji pri Mrcinu ima letnico iz konca 18. stol., vendar žal ni ohranjena v celoti. Vidne so le prve tri številke - 179. Druga pri Bergincu pa nosi letnico 1803. Glede na ti dve dataciji sklepam, da je tudi Podobnik naročil freske v tem času.

Na kašči so prizori vseh treh svetnikov zaključeni, ležijo v naslikanih okvirjih v obliki pokončnega pravokotnika. Upodobitve sv. Florijana, Marije z Jezusom in Križanega so bile v tistem času zelo priljubljen motiv risanja v tehniki freske. Devica Marija nastopa kot univerzalna zaščitnica, v našem primeru kot božjepotna Marija z Jezusom v naročju. Kristus, ki je upodobljen na križu - Križani, je simbol trpljenja.

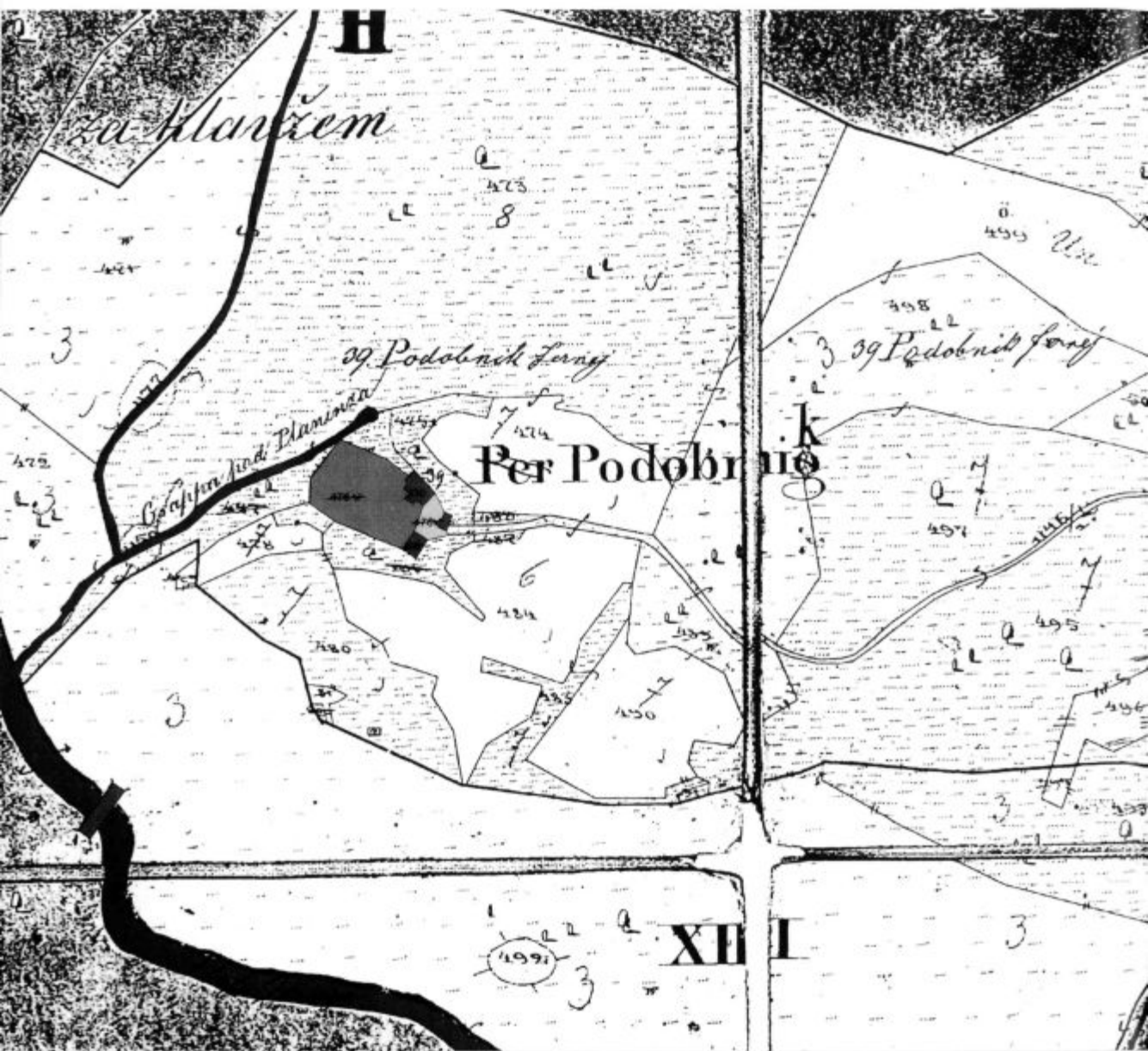
Zaklavžarjeva domačija, Vojsko 9, je tipična idrijska domačija. Njena posebnost je klet, katere dvoriščna zatrepna fasada je bila okrašena s freskami.

Foto: A. Zelenc, 20. 3. 2004, fototeka MMI.

Kašča Zaklavžarjeve domačije je obnovljena po spomeniškovarstvenih smernicah. Originalne freske so bile z objekta snete in se hranijo v MMI. Novi lastnik, zdravnik Silvij Straus, je pri obnovi poskrbel za celotno avtentično podobo kašče.

Foto: A. Zelenc, 20. 3. 2004, fototeka MMI.

Domačija na Franciscejskem katastru leta 1869. Izmere so bile opravljene med letoma 1820 in 1826.
Original hrani Območna geodetska uprava Nova Gorica, izpostava Idrija.

SEVEROZAHODNA FASADA

JUGOZAHODNA FASADA

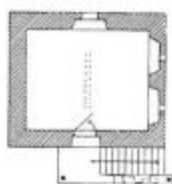

JUGOVZHODNA FASADA

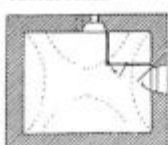

SEVEROVZHODNA FASADA

TLORIS KLETI

TLORIS ŠTALE

FRESKE NA JUGOZAHODNI FASADI

A – SEVER
B – BURJA
C – JUG
D – KRIVC

XVI. Črni vrh – Vojsko 1959

MERJENO AVG. 1959 SIBILA NEKREP

*Risbo tehničnega posnetka kašče so leta 1959 posneli v okviru t. i. Orlovih ekip.
Original hrani Slovenski etnografski muzej.*

Sv. Florijan pa je zaščitnik pred požari. Na takrat s slamo ali lesom kritih objektih so bili požari zelo pogosti, zato je bil sv. Florijan zelo priljubljen zavetnik.

Zdajšnja poslikava na kašči je kopija originala. Odločili smo se, da se originali še naprej hranijo v muzeju v Idriji. Tudi kopija poslikav je v tehniki freske. Izdelal jo je restavrator zavoda Miran Cenčič.

Literatura

1. Mazi, S., *Klavže nad Idrijo. Vodnik tehniškega muzeja. Ljubljana, 1955 (tipkopis).*
2. Ščukovt, A., *Slikarske upodobitve "Priče iz pekla" na Tolminskem. Traditiones 30/2. Ljubljana, 2001.*

Vpliv anorganskega in metil živega srebra na človeka

Alfred Bogomir
KOBAL

Pregled pomembnejših ugotovitev dosedanjih raziskav

ŽIVO SREBRO (Hg) SODI SKUPAJ S KADMIJEM IN CINKOM V SKUPINO II. B PERIODIČNEGA SISTEMA. ČEPRAV JE 2⁺ OKSIDACIJSKO STANJE OBIČAJNO ZA TO SKUPINO, PA ŽIVO SREBRO OBSTAJA TUDI V 1⁺ OKSIDACIJSKEM STANJU, KJER ATOM IZGUBI LE EN ELEKTRON. ELEMENTARNO ŽIVO SREBRO JE V PRIMERJAVI Z DRUGIMI KOVINAMI NEVERJETNO HLAPLJIVO IN JE EDINA KOVINA, KI JE PRI SOBNI TEMPERATURI V TEKOČEM STANJU. HLAPI SO MONATOMSKI, NJIHOV TLAK JE PRI 24° C V RAVNOTEŽJU S KOVINO, PRI TEM SO KONCENTRACIJE ŽIVOSREBRNIH HLAPOV 18,3 mg/m³. METALNA OBLIKA ŽIVEGA SREBRA JE TOPNA V POLARNIH IN NEPOLARNIH TEKOČINAH. V NASIČENI RAZTOPINI VODE BREZ ZRAKA, PRI 25° C JE Približno 60 MIKROGRAMOV ŽIVEGA SREBRA V LITRU; TO PA JE SEVEDA ZELO POMEMBNO ZA TRANSPORT ŽIVEGA SREBRA V TELESU, PREDVSEM ZA TRANSPORT V CENTRALNI ŽIVČNI SISTEM¹. ŽIVO SREBRO SE V NARAVI NAHAJA V TREH OKSIDACIJSKIH STANJJIH, V OBLIKI ELEMENTARNEGA ŽIVEGA SREBRA (Hg⁰), ENOVALENTNO Z BINUKLEARNIM IONOM (Hg₂⁺⁺) IN DVOVALENTNO ŽIVO SREBRO (Hg⁺⁺), KI JE HKRATI NJEGOVO NAJSTABILNEJŠE OKSIDACIJSKO STANJE. V RUDAH JE DVOVALENTNA OBLIKA NAJPOGOSTEJE VEZANA NA ŽVEPLO KOT HgS – CINABARIT. V NARAVI TVORI VELIKO ŠTEVILO ORGANOMETALNIH SKUPIN OBLIKE RHgX, RHgR' – (RR' – PREDSTAVLJATA ORGANSKI DEL BELJAKOVINE, X PA RAZLIČNE ANIONE)¹. V SKLADU Z DEFINICIJO IZ LETA 1969² UVRŠČAMO POD ANORGANSKO ŽIVO SREBRO ELEMENTARNO ŽIVO SREBRO (Hg⁰), TO JE ŽIVOSREBRNE HLAPE, ENO – IN DVOVALENTNE SOLI IN TISTE SPOJINE Z MERKURI IONI, KI SO REVERZIBILNO VEZANE NA TIOLNE SKUPINE PROTEINOV. POD ORGANSKO OBLIKO ŽIVEGA SREBRA PA UVRŠČAMO TISTE SPOJINE, PRI KATERIH SE ŽIVO SREBRO DIREKTNO VEŽE NA OGLJIKOV ATOM S KOVALENTNO VEZJO, KOT NPR. MeHg.

Strupeno delovanje živega srebra so poznali že Hipokrat, Plinij, Galen in drugi, prvi opis poklicnih zastrupitev pa je podal Ulrich Ellenenborg okrog leta 1473³. Prve zastrupitve rudarjev v Idriji sta opisala Bauer G. Agricola (1530) in Teophrastus Paracelsus v svoji knjigi Von der Bergsucht und anderen Bergkrankheiten leta 1533⁴. Scopoli je v svojem delu De Hydrargyro Idriensi Tentamina (1771)⁵ natančno orisal bolezenske znake poklicnih zastrupitev z živim srebrom. Govori o akutnih, subakutnih in kroničnih zastrupitvah, ki

se kažejo predvsem z močnim slinjenjem, izpadanjem zob, drisko in tresenjem udov; navaja tudi psihične spremembe, ki se izražajo kot brezvoljnost, depresivnost in jezljivost.

V drugi polovici 20. stoletja je na Japonskem v zalivu Minamata in v kraju Niigata zaradi zastrupitve z metil živim srebrom (metil-Hg) zbolelo več tisoč ljudi, ki so se prehranjevali z ribami^{6,7,8}. Do množičnih zastrupitev v Iraku, zbolelo je okrog 7.000 ljudi, je prišlo

zaradi prehranjevanja s semenskim žitom, ki je bilo pred tem obdelano z metil – Hg²⁺. Podobne zastrupitve so opisali tudi v Pakistanu (1969), Gvatemali (1963–1965), Gani (1967), Sovjetski zvezi (1969) in Novi Mehiki (1969)⁷. Na Švedskem so leta 1960¹⁰ pričeli ugotavljati, da se živo srebro tudi pri njih kopiči v ribah in divjih živalih. Tako je kmalu postalo jasno, da živo srebro ni le problem poklicne izpostavljenosti in posameznih krajev, temveč gre za mnogo širši – globalni problem¹¹.

Vpliv živega srebra na ljudi je povezan z biogeokemijskim kroženjem, pretvorbami živega srebra v okolju in kopičenjem v prehrabnih verigah. Po ocenah svetovne zdravstvene organizacije⁷ se iz naravnih virov (zemeljska skorja, oceani, vulkani) letno v ozračje sprošča od 2.700 do 6.000 ton Hg. Človekova dejavnost (rudarstvo, industrija, izgorevanje fosilnih goriv, gnojila, pesticidi, odlaganje odpadkov) pa sprošča v okolje letno več kot 3.000 ton živega srebra. Po podatkih Ameriške agencije za varovanje okolja iz leta 2002 (US EPA)¹² je antropogeno sproščanje Hg v okolje nekoliko nižje zaradi manjše porabe Hg in njegovih spojin. Obstojnost hlapov Hg⁰ v zraku je zelo velika, zato se Hg prenaša tudi na velike razdalje, pod vplivom sončne svetlobe in ozona pa se pretvori v topno obliko Hg, ki se ponovno odlaga na tla in v oceane, kjer se vključuje v nadaljnje pretvorbe¹³. V vodnem sistemu se Hg metilira s pomočjo kemijskih in bioloških procesov^{14, 15}. Metilacija je najpomembnejši člen prehoda Hg iz okolja v prehransko verigo človeka⁷⁻¹⁰. V določenih lokalnih okoljih pa je lahko pomembna tudi kopenska prehranska veriga¹⁶.

Izpostavljenost prebivalstva

Prebivalci so živemu srebru nepoklicno izpostavljeni preko anorganskih plomb in prehrane. Glede na lokalno kontaminacijo pa vsebnost živega srebra v zraku (Hg⁰) in vodi (anorganske spojine) pomembno

zviša celotno obremenjenost ljudi. Z uporabo različnih kozmetičnih preparatov, ki vsebujejo Hg, vključno s thiomersalom v nekaterih cepivih in drugih zdravilih, se prav tako poveča celokupna izpostavljenost Hg.

Iz zobnih amalgamskih plomb, ki vsebujejo Hg, se v ustno votlino, posebno med žvečenjem, sproščajo hlapci Hg⁰. Dnevni vnos vdihanega Hg⁰ se giblje, glede na število amalgamskih plomb, v območju od 3,8 do 21 µg^{18, 19}. V redkih primerih pa vsebnost Hg v krvi naraste na več kot 20 µg/l²⁰. Avtoptični vzorci okcipitalne možganske skorje pri osebah z amalgamskimi zobnimi plombami kažejo povišano kopičenje Hg (4,8–27,7 µg/g) v primerjavi z osebah brez amalgamskih zobnih plomb (12,4–12,2 µg/g). Kopičenje Hg v ledvicah je pri teh osebah večje (48–810 µg/g) v primerjavi z osebah brez amalgamskih zobnih plomb (21–105 µg/g)²¹.

V večini prehrabnih artiklov je vsebnost Hg pod 20 µg/kg. V povprečju s hrano, ki ni ribjega izvora, dnevno vnesemo v telo okrog 4,3 µg Hg. *Ribe in ribji produkti so glavni vir izpostavljenosti metil Hg*. V nekaterih ribah, posebno morskih psih, mečaricah in mediteranski tuni, dobimo povišane vrednosti metil Hg (nad 1,2 mg/kg). Podobno je s ščukami in drugimi ribami, ki živijo v kontaminiranih sladkih vodah. Izvedenci Svetovne zdravstvene organizacije (WHO 1991)¹⁹ so ocenili, da je povprečni dnevni vnos metil Hg z ribami okrog 2,4 µg, ob predpostavki, da tedensko pojemo 100 g rib z vsebnostjo 0,2 mg/kg. Čeprav je povprečni vnos metil Hg v primerjavi s Hg⁰ in drugimi spojinami anorganskega Hg nižji, pa zaradi izredne strupenosti predstavlja največjo nevarnost za človeka. Švedska in Japonska sta zaradi velike porabe rib v prehrani predlagali znižanje priporočene vsebnosti metil Hg v ribah na 0,3 mg/kg, da bi na ta način zmanjšali njegov vnos²². Na Švedskem zato priporočajo, da nosečnice nekaterih rib plenilcev s povišano vsebnostjo metil Hg (npr. smuč) sploh ne jedo.

Toksikokinetika živega srebra

Elementarno živo srebro

Hg⁰ se hitro absorbira v pljučih. Okrog 75 do 85 % vdihane količine Hg⁰ se zadrži v pljučih. Absorpcija iz prebavil in prek kože pa je zelo nizka^{19,23}. Hg⁰ je topen v maščobah, zato je prehod prek pljuč in nato prek možganske in placentarne pregrade zelo hiter^{19,24,25}. Hg⁰ se v eritrocitih in drugih tkivih v reakciji s katalazo oksidira v Hg⁺⁺^{26,27,28}. Oksidirana oblika Hg le počasi prodira prek možganske in placentarne pregrade, se pa sicer zato dalj časa zadržuje v tkivih. Največ Hg⁰ se kopiči v ledvicah, osrednjem živčnem sistemu, nekaterih žlezah z notranjim izločanjem in drugih tkivih^{19,29,30}. Po oksidaciji se Hg izloči (več kot 50 %) z blatom in urinom, deloma z izdihanim zrakom in znojem¹⁻¹⁹. Vsebnost živega srebra v krvi hitro pade, začetna razpolovna doba je od 4 do 5 dni^{31,32,33,34}. Razpolovna doba v urinu pa se giblje od 40 do 90 dni^{32,33,35,36}.

Metil Hg

Metil Hg zaradi dobre topnosti v maščobah prav tako z lahkoto prehaja biološke pregrade. Privzem metil Hg iz prebavil je izredno visok, okrog 95 %, lahko pa se absorbira tudi prek kože in dihal⁷. V krvnem obtoku vstopa v eritrocite, kjer se veže na hemoglobin. Razmerje med vsebnostjo metil Hg v eritrocitih in plazmi se giblje od 10 do 20. Le 1 % celotne količine v krvi prehaja v druga tkiva⁷⁻³⁷. Dosedanje raziskave kažejo, da je reducirani glutation zelo pomemben za vezavo in zadrževanje v možganih in ledvicah³⁸. Tudi esencialni element selen je podobno kot pri Hg⁰ pomemben za transport in kopičenje metil Hg^{19,29,30,39}. Metil Hg se demetilira v anorganski Hg, verjetno v Hg⁺⁺. Demetilacija poteka v vranici, jetrih, osrednjem živčnem sistemu in drugih tkivih verjetno v interakciji s prostimi kisikovimi radikali^{19,40}. V mišičju morskih sesalcev, rib in ptic ni demetilacije Hg, zato so ribe največji prehranski izvor metil Hg.

Okrog 90 % absorbirane doze metil Hg se izloča z blatom. Izločanje z urinom je manjše, okrog 20 % celotne izločene količine metil Hg. Izloča se tudi z mlekom doječih mater. Razmerje med vsebnostjo v mleku in krvi se giblje od 1 : 6 do 1 : 20 sorazmerno s privzemom metil Hg. Metil Hg se kopiči v laseh v sorazmerju s trenutno vsebnostjo v krvi. Razmerje med vsebnostjo v laseh in v krvi je pri človeku približno 250 : 1⁷, vendar je le-to pri posamezniku zelo spremenljivo. Razpolovna doba metil Hg v krvi se giblje v območju od 32 do 70 dni^{17,41,42}.

Biološki učinki

Strupenost Hg je odvisna od kemične oblike in prejete doze. Simptomi in znaki delovanja Hg so različni, bodisi da gre za izpostavljenost Hg⁰, spojinam anorganskega Hg ali organskim spojinam, med katerimi je najpomembnejši metil Hg. Raziskave zadnjih desetih let so pokazale, da imajo tudi nizke doze Hg strupene učinke, ki se lahko zaradi velike izpostavljenosti Hg pojavijo pri večjem številu prebivalcev¹⁶.

Hlapil Hg⁰

Vplive poklicne izpostavljenosti hlapom Hg⁰ omenjam mimogrede, ker so dobro znani in so bili strokovni javnosti že večkrat predstavljeni. Izpostavljenost hlapom Hg⁰ pri človeku povzroča nevrološke in psihične motnje, najbolj znani simptomi so tremor, emocionalna labilnost, nespečnost, utrujenost, depresivnost, spremembe v ustni votlini, prizadetost ledvic, subklinična prizadetost perifernega živčnega sistema, motnje v delovanju žlez z notranjim izločanjem in drugo, opazna je tudi povečana umrljivost zaradi nekaterih bolezni srca in žilja. Kancerogeni učinki Hg⁰ niso bili dokazani, čeprav se nekateri raki pogosteje pojavljajo pri rudarjih v nekaterih evropskih rudnikih. Tudi dolgotrajna izpostavljenost nizkim koncentracijam Hg⁰ v zraku – okrog 20 µg/m³ – povzroča subklinične prizadetosti centralnega živčnega sistema^{1,19,29,30,32,39,43,44,45,46,47,48}.

Metil Hg

Metil Hg je močan strup, ki deluje na živčni sistem. Pri odraslih se pri večji izpostavljenosti (vsebnost Hg v laseh okrog 50 µg/g, v krvi 200 µg/L) pojavijo znaki koncentričnega zožanja vidnega polja, izguba sluha, tremor, motnje ravnotežja, razvije se lahko tudi koma⁷⁻⁹. Osrednji živčni sistem v razvoju pri otroku pa je mnogo bolj občutljiv na delovanje metil Hg kot pri odrasli osebi. V primerih povečane izpostavljenosti prenatalno – med nosečnostjo – so v Minamati na Japonskem in v Iraku pri novorojenčkih ugotovili sindrom cerebralne ohromelosti, čeprav matere teh otrok niso kazale znakov zastrupitve^{7, 49, 50}. Pri taki stopnji izpostavljenosti je bila pri otrocih ugotovljena atrofija možganov (55 % normalne teže in volumna), mikroskopsko pa izguba nevronov. V raznih raziskavah je bila ugotovljena zgodnja inhibicija sinteze proteinov živčnih celic, prizadetost sistema mikrotubulov, transporta glukoze prek krvno možganske pregrade, inhibicija acetilholinskih receptorjev⁷ in nekateri drugi mehanizmi delovanja, kot npr. vpliv na sintezo NO⁵¹, produkcijo prostih kisikov radikalov v mitohondrijih⁵², prizadetost membran^{53, 54} in drugo⁷.

Vrsta obsežnih epidemioloških študij pri ženah rodne dobe, ki so se hranile pretežno z morskoro hrano z nižjo vsebnostjo metil Hg, je pokazala blažje razvojne motnje otrok v obdobju pred vstopom v šolo¹⁶. Prizadeta je bila predvsem njihova pozornost, nekatere spominke funkcije, pojavljale pa so se tudi motnje govora. Pri njihovih materah je bila vsebnost celokupnega Hg v laseh okrog 10 µg/g⁵⁵. V nekaterih prospektivnih raziskavah, ki so trenutno že v teku, pa teh rezultatov ni bilo mogoče povsem potrditi⁵⁶.

Izpostavljenost odraslih prebivalcev – ribičev metil Hg v prehrani je pokazala povečano incidenco bolezni srca in žilja pri vsebnosti celokupnega Hg v laseh nad 2 µg/g^{57, 58}. Tudi pri prenatalni izpostavljenosti lahko metil Hg povzroča motnje srčne frekvence in povišanje krvnega tlaka⁵⁹. Po mnenju nekaterih raziskovalcev metil Hg pospešuje tvorbo prostih radikalov,

ki povečajo tveganje za pojavljanje bolezni srca in žilja^{16, 48, 57}. Dosedanje raziskave kažejo na možnost genotoksičnega in kancerogenega delovanja metil Hg pri človeku^{60, 61}.

Priporočene mejne vrednosti vnosa in privzema metil Hg

Pri populaciji, ki v hrani dnevno porabi več kot 100 g rib, Svetovna zdravstvena organizacija (1990)⁷ priporoča, da pri ženah rodne dobe opravimo biološko spremljavo z določanjem vsebnosti Hg v laseh. Če je pri tem ugotovljena povišana izpostavljenost metil Hg, je potrebno priporočiti zmanjšanje njegovega vnosa s prehrano. Pri tem naj bi upoštevali referenčno dozo (RfD) vnosa metil Hg z ribami, ki jo priporoča Ameriška agencija za varovanje okolja (2001)⁶²: 0,1 µg/kg telesne teže dnevno oziroma 42 µg tedensko pri 60 kg težki odrasli osebi. Količina rib, ki jih tako lahko zaužijemo, je torej odvisna od vsebnosti Hg v mišičnem tkivu rib. Pri vsebnosti 0,1 mg Hg/kg lahko zaužijemo 420 g rib tedensko, pri vsebnosti 0,4 mg Hg/kg pa le 105 g tedensko. Povprečni vnos metil Hg 0,1 µg/kg telesne teže pri odrasli ženi ustreza vsebnosti celokupnega Hg v popkovni krvi od 5 do 6 µg/L. Predlagana referenčna doza Hg v popkovni krvi je tako 5,8 µg/L⁶³. Le-ta temelji na raziskavah, ki so bile opravljene pri ženah rodne dobe na Ferskem otočju, Sejšelih in Novi Zelandiji^{62, 63}.

Pri svetovanju sprememb v prehrani je potrebno upoštevati, da so ribe pomemben del prehrane odraslih in otrok. So pomemben vir proteinov, vitamina E, selena in omega-3 maščobnih kislin, ki delujejo varovalno pri preprečevanju bolezni srca in ožilja⁶⁴. Vendar je potrebno izbirati tiste ribe, ki niso lovci – predatorji in vsebujejo manj metil Hg v mišičnem tkivu.

Trenutno stanje izpostavljenosti s prehrano v svetu in pri nas

Pregled izpostavljenosti metil Hg zaradi prehranjevanja z ribami je za večino dežel po svetu predstavljen v publikaciji, ki jo je leta 2001 pripravil Pirone s so-

delavci²², in v publikaciji Agencije za varovanje okolja iz leta 2002¹⁶. Največji dnevni vnos Hg s prehrano pretežno z ribami je v nekaterih predelih Brazilije (315–488 µg) in na Japonskem (6,9–24 µg), sledijo Hrvaška (do 27,7 µg le v posameznih predelih), Španija (4–18 µg), Poljska (5–15,8 µg), Belgija (13 µg, od tega 2,9 µg iz rib) in Nemčija (0,8 µg iz rib, 0,2 µg iz drugih prehranskih virov), najnižje vrednosti dnevnega vnosa pa so ugotovili na Češkem in Nizozemskem (0,7 µg).

Pri nas je bil opravljen dokaj natančen pregled stanja onesnaženosti zraka, sedimentov in vode⁶⁵ in le deloma vsebnosti metil Hg v ribah na nekaterih območjih. Iz posameznih študij je razvidno, da je vnos metil Hg z ribami na določenem območju Jadrana zelo visok, saj dnevno dosega celo vrednosti 20,8 µg²². Podatki o biološkem nadzoru populacije, ki se deloma hrani tudi z ribami na priobalnem območju Tržaškega zaliva, kažejo, da so bile koncentracije celokupnega Hg v laseh ribičev v obdobju pred letom 1993 v območju od 0,49 do 27,75 µg/g. Novejše meritve kažejo, da je vsebnost celokupnega Hg v laseh nosečih žena na omenjenem priobalnem območju nižja, giblje se od 0,06 do 4,1 µg/g⁶⁶.

Vsebnost metil Hg v ribah reke Idrijce z vplivnega področja delovanja Rudnika živega srebra Idrija je bila leta 1991 v razponu od 0,6 do 1,22 mg/kg sveže teže (območje Sp. Idrije)⁶⁷. V občini Idrija sta bili v zadnjih desetih letih opravljeni le dve manjši pilotski raziskavi o obremenjenosti žena rodne dobe s Hg. Po prenehanju delovanja Rudnika živega srebra je bila pri ženah iz Idrije vsebnost metil Hg v eritrocitih od 40 do 50 % nižja kot pri ženah, ki se redno hranijo z morskimi ribami z obalnega območja Jadrana, vendar pa je bila vsebnost celokupnega Hg v eritrocitih pomembno višja. Povišana vrednost anorganskega deleža Hg pri ženah iz Idrije je bila posledica izpostavljenosti povišanim koncentracijam Hg²⁺ v bivalnem okolju⁶⁸. V letu 2003 je bila pri manjšem številu nosečih žena ocenjena izpostavljenost Hg. Bila je relativno nizka, saj vsebnost

celokupnega Hg v krvi pri večini žena ni presegala 3 µg/L, podatki o vsebnosti metil Hg pa še niso na razpolago (Kobal in sod. 2003, neobjavljeni podatki).

Ameriška študija⁶⁸, v kateri je sodelovalo 1700 žena rodne dobe, je jasno pokazala, kakšna je stopnja prenatalne izpostavljenosti in tveganja za pojavljanje škodljivih učinkov metil Hg pri otrocih. Študija je bila metodološko dobro načrtovana, rezultati pa kritično ocenjeni. Večina opazovanih žena ni bila prekomerno izpostavljena metil Hg v prehrani, le pri 8 % opazovanih je bilo ugotovljeno preseganje referenčne vrednosti Hg v krvi⁶⁹. Primerjalno pa rezultati kažejo, da je izpostavljenost na Japonskem in nekaterih kontaminiranih predelih ZDA večja. Razen že omenjenih pilotskih raziskav v Sloveniji še nismo opravili ustreznega biološkega nadzora žena v rodni dobi, zato nimamo pregleda o stanju prenatalne izpostavljenosti naših otrok Hg.

Referenčne vrednosti dnevnega vnosa metil Hg, 0,1 µg/kg telesne teže, ki jih priporoča Ameriška agencija za varovanje okolja, sprejema tudi Evropska skupnost²². Glede na ta stališča je pričakovati, da bodo tudi pristojna ministrstva v Sloveniji podprla in omogočila oceno stopnje izpostavljenosti metil Hg iz prehrane in ostalih virov pri ženah rodne dobe. Rezultati take študije bi pri nas lahko pomembno vplivali na določene strokovne usmeritve pri prenatalnem zdravstvenem varstvu otrok. Glede na dosedanje izkušnje na področju varovanja zdravja populacije, ki je poklicno izpostavljena Hg⁰, se zdijo taka pričakovanja morda preveč optimistična. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve do danes namreč ni uspelo sprejeti priporočil SZO iz leta 1980⁶⁹ o znižanju mejnih vrednosti Hg⁰ v delovnem okolju z 0,1 mg/m³ na 0,025 mg/m³.

Literatura

- WHO. *Task Group Environmental health Criteria 1-Mercury*. Geneva, World Health Organization, 1976.
- MAC Committee. *Arch. environ. health*. 1969; 19:891.
- Goldwater, U.: *From Hippocrates to Ramazzini: Early history of industrial medicine*. *Ann. Med. Hist.* 1936; 8:27, cited by D'Itri. *FM in The Environmental Mercury Problem*. CRC Press, Cleveland, 1972: 6.
- Almkvist, I.: *The history of mercury intoxication*. *Acta. Med. Scand.* 1919; 70-464.
- Scopoli, J. A.: *De Hydragyro Idricni Tentamina Physico-Chymico-Medica Janae et Lipsiae* (2. izdaja), 1771.
- Tamashiro, H., Fukutomi, K., Lee, E.: *Methylmercury exposure and mortality in Japan: A life table analysis*. *Arch. environ. Health*. 1987; 42:100-107.
- WHO. *Environmental Health Criteria 101. Methylmercury*. Geneva, World Health Organization, 1990.
- Tikizawi, Y. *The Minamata Experience*. *Inter. Conference on Human Health Effects of Mercury Exposure. Book of Abstracts*, June 22-26, 1997, Torshavn, Faroe Islands, 15.
- Bakir, F., Damijaji, S. F., Amin-Zaki, L., Murtadha, M., Khalili, A., Al-Rawi, N. Y., Tikriti S., Dhahiu, H. L., Clarkson, T. W., Smith, J. C., Doherty, R. A. *Methylmercury poisoning in Iraq*. *Science* 1973; 181: 230-241.
- D'Itri, E. M. *The Environmental Mercury Problem*. CRC Press, Cleveland, 1962.
- Pacyna, J. M., Pacyna, P. E. *Global emissions of mercury to the atmosphere. Emission from anthropogenic sources. A report for the arotic monitoring and assessment programme (AMAP)*. Oslo, June 1996.
- US EPA. *Control of Mercury Emissions from Coal-fired Electric Utility Boilers, Interim Report including errata Data 3-21-02*. EPA-600/R-01-109. National Risk Management Research Laboratory, Research Triangle Park, NC, April 2002.
- Ahmed, R., May, K., Stoeppler, M. *Wet deposition of mercury and methyl mercury from the atmosphere*. *SCI. Tot. Environ* 1987; 60:249-261.
- Berman, M., Bartha, R. *Levels of chemical versus biological methylation of mercury in sediments*. *Bull. Environ. Contam. Toxicol* 1986; 36:401-404.
- Kerry, A., Wellbourn, P. M., Prucha, B., Mierle, G. *Mercury methylation by sulphate-reducing bacteria from sediments of and acid stressed lake*. *Water Air Soil Poll.* 1991; 50:565-676.
- UNEP. *Report of the Global Mercury Assessment Working Group on Work of its First Meeting*. Geneva, Switzerland, 9-13, September 2002.
- Gnamsuš, A. *Živo srebro v kopenski prehranski verigi. Indikatorski organizmi, privzem in kopičenje*. Inštitut Jožef Stefan, Ljubljana, 2002.
- Clarkson, T. W., Friberg, L., Hursh, J. B., Nylander, M. *The prediction of intake of mercury vapour from amalgams*. In Clarkson, T. W., Friberg, L., Nordberg, G. F., Sager, P. R., eds. *Biological monitoring of toxic metals*. New York London, Plenum 1988.
- WHO. *Environmental Health Criteria 118. Inorganic mercury*. World Health Organization Geneva, 1991.
- Barregard, L., Sallsten, G., Jarvholm, B. *People with high mercury uptake from their own dental amalgam fillings*. *Occupational Environmental Medicine* 1995; 52: 124-128.
- Nylander, M., Friberg, L., Lind, B. *Mercury concentrations in the human brain and kidneys in relation to exposure from dental amalgam fillings*. *Swed Dent J* 1987; 11: 179-187.
- Piruani, N., Munthe, J., Barregard, L., Ehrlich, H. C., Petersen, G., Fernandez, R., Hansen, J. C., Grandjean, P., Horvat, M., Steinnes, E., Ahrens, R., Pacyna, J. M., Borowiak, A., Boffetta, P., Wichmann-Fiebig, M. *EU Ambient Air Pollution by Mercury (Hg) - Position Paper Office for Official Publications of the European Communities*. Submitted by Italy, 2001.
- Hursh, J. B. *Particle coefficients of mercury (203Hg) vapour between air and biological fluids*. *J. appl. Toxicol.* 1985; 5: 327-332.
- Berlin, M. *Mercury*. In: Friberg, L., Nordberg, G. F., Vouk, V. ed. *Handbook on the toxicology of metals*, 2nd ed., Amsterdam, Oxford, New York, Elsevier Science Publishers 1986; 387-445.
- Vinny, M. J., Takahashi, Y., Löscherider, F. L. *Maternal-fetal distribution of mercury (203Hg) released from dental amalgam tooth restorations in sheep*. *Am. J. Physiol.* 1990; 258.
- Halbach S., Clarkson, T. W. *Enzymatic oxidation of mercury vapors by erythrocytes*. *Biochem. Biophys. Acta.* 1978; 523 (2): 522-531.
- Clarkson, T. W., Klupeu, R. W. *The metabolism of inhaled vapor in animals and man*. In: Clarkson, T. W., ed. *Heavy metals as environmental hazards to man*. Rochester, New York, Environmental Health Sciences Center Program Project 1978; 449A, 449 B.
- Magos, J., Halbach S., Clarkson, T. W. *Role of catalase in the oxidation of mercury vapor*. *Biochem. Pharmacol* 1978; 27: 1373-1377.

29. Kosta, L., Byrne, A. R., Zelenka, V. Correlation between selenium and mercury in man following exposure to inorganic mercury. *Nature* 1975; 254: 238-239.
30. Falnoga, I., Trček - Žnidarič, M., Horvat, M., Stegnar, P. Mercury, Selenium, and Cadmium in Human Autopsy Samples from Idrija Residents and mercury Mine Workers. *Environmental Research Section A* 84, 2000; 211-218.
31. Cherian, M. G., Huash, J. B., Clarkson, T. W., Allen, J. Radioactive mercury distribution in biological fluids and excretion in human subjects after inhalation of mercury vapor. *Arch. environ. Health* 1978; 33: 109-114.
32. Kobal, A. B. Occupational exposure to elemental mercury and its influence on mercury in blood, erythrocytes, plasma, exhaled breath and urine, and catalase in erythrocytes. Ph. D. Thesis University of Ljubljana, Slovenija 1991.
33. Barregard, L., Sallsten, G., Schütz, A., Attewell, R., Skerfving, S., Jarholm, B. Kinetics of mercury in blood and urine after brief occupational exposure. *Arch Environ Health* 1992; 47: 176-184.
34. Sallsten, G., Bauwegrud, L., Schutz, A. Decrease in mercury concentration in blood after long-term exposure: a kinetic study of chloralkali workers. *Br J Ind Med* 1993; 50: 814-821.
35. Piotrowski, I., Trojanowska, B., Mozilnicka, E. M. Excretion kinetics and variability of urinary mercury in workers exposed to mercury vapor. *Int Arch Occup Environ Health* 1975; 35: 245-256.
36. Roels, H., Abdeladim, S., Ceulemans, E., Lauwerys, R. Relationships between the concentrations of mercury in air and in blood or urine in workers exposed to mercury vapour. *Ann occup Hyg* 1975; 2: 135-145.
37. Kewishaw, T. G., Clarkson, T. W., Dhahir, P. H. The relationship between blood levels and dose of methylmercury in man. *Arch. environ. Health* 1988; 35 (1): 28-36.
38. Richardson, R. J., Murphy, S. D. Effect of glutathione depletion on tissue deposition of methylmercury in rats *Toxicol appl. Pharmacol* 1975; 31: 505-519.
39. Byrne, A. R., Skieblin, M., Falnoga, I., Al-Sabti, K., Horvat, M. Mercury and selenium perspectives from Idrija. *Acta Chimica Slovenica* 1995; 42: 175-198.
40. Suda, I., Totoki, S., Takahashi, H. Degeneration of methyl and ethyl mercury into inorganic mercury by oxygen free radical-producing systems: Involvement of hydroxyl radical. *Arch. Toxicol* 1991; 56: 129-134.
41. Miettinen, J. K. Absorption and elimination of dietary mercury (Hg^{2+}) and methylmercury in man. In: Miller, M. W., Clarkson T. W. ed. *Mercury, mercaptals and mercaptans*, Springfield, Illinois, Charles C. Thomas 1973; 233-246.
42. Smith, J., Allen, P., Turner, M., Most, B., Fisher, H., Hall, L. The Kinetics of Intravenously Administrated Methylmercury in Man. *Toxicol Appl Pharmacol* 1994; 128: 251-256.
43. WHO. Concise International Chemical Assessment Document 50. Elemental mercury and Inorganic mercury compounds: Human health aspects. World Health Organization Geneva, 2003.
44. Hribernik, I. Naša opazovanja o profesionalnem zastrupljenju z živim srebrnom v Idriji (1946-1950). *Arh. hig. rada* 1950; 1: 291.
45. Boffetta, P., Gaucía - Gomez, M., Pompe - Kirn, V., Zaridze, D., Belbandea, T., Bulbulyan, M., Diego Caballero, J., Ceccarelli, E., Cohn, D., Dizdarević, T., Espanol, S., Kobal, A. B., Petrova, N., Sallsten, G., Meuler, E. Cancer occurrence among European mercury miners. *Cancer Causes and Control* 1998; 9: 591-599.
46. Boffetta, P., Sallsten, G., García - Gomez, M., Pompe - Kirn, V., Zaridze, D., Bulbulyan, M., Caballero, J. D., Ceccarelli, E., Kobal, A. B., Merlet, E. Mortality from cardiovascular diseases and exposure to inorganic mercury. *Occupational and Environmental Medicine* 2001; 58: 461-466.
47. Kobal, A. B., Flisar, Ž., Miklavčič, V., Dizdarević, T., Sešek - Briški, A. Renal function in miners intermittently exposed to elemental mercury vapour. *Arh. hig. rada toksikol.*, 2000, letn. 51, št. 4, str. 369-380.
48. Kobal, A. B., Osredkar, J., Horvat, M., Prezelj, M., Briški - Sešek, A., Kršnik, M., Dizdarević, T., Falnoga, I., Stibilj, V., Arnerić, N., Kobal, D. The impact of long-term past exposure to elemental mercury on antioxidative capacity and lipid peroxidation in mercury miners: presented at the 3rd International Congress of the Central European Vascular Forum, 2002 May, Portorož. *Central european vascular journal*, April 2002, letn. 1, št. 1, str. 40-41.
49. Harauda, M. Minamata disease: methylmercury poisoning in Japan caused by environmental pollution. *CRC Critical Reviews in Toxicology* 1995; 25: 1-24.
50. Davis, L. E., Kornfeld, M., Mooney, H. S., Fiedler, K. J., Haaland, K. Y., Orrison, S., Cernichiari, E., Clarkson, T. W. Methylmercury poisoning: long-term clinical, radiological toxicological, and pathological studies of an affected family. *Annals of Neurology* 1994; 35: 680-688.
51. Yamashita, T., Anda, Y., Tajiri, T., Hirayama, K., Uchino, M. Role of nitric oxide (NO) the cerebral degeneration during methylmercury (MeHg) intoxication. In: 6th International Conference on Mercury as a Global Pollutant, Oct. 15-19, 2001, Minamata, Japan. Abstract: promoting local solutions for a global problem: learning from the past to celebrate the future. Minamata: Local Organizing Committee & Steering Committee of 6th ICMGPI. 2001, str. 242.
52. Hirayama, K., Yasutake, A. Effects of mercury compounds on reactive oxygen production in mitochondrial membrane particles prepared from rat brain. In: 6th International Conference on Mercury as a

- Global Pollutant, Oct. 15-19, 2001, Minamata, Japan. Abstract: promoting local solutions for a global problem: learning from the past to celebrate the future. Minamata: Local Organizing Committee & Steering Committee of 6th ICMGPI, 2001, str. 242.
53. Choi, B. H., Lapham, L. W. Interactions of neurons and astrocytes during growth and development of human fetal brain in vitro. *Exp. Mol. Pathol.* 1976; 24: 110-125.
54. Schara, M. V., Nemeč, M., Faluga, I., Kobal, A. B., Kveder, M., Svetek, J. The action of mercury on cell membranes. *Cell. Mol. Biol. Lett.*, 2001, vol. 6, no. 2A, 2001: 299-304.
55. Grandjean, P., Weihe, P., White, R. F., Debes, F., Aoki, S., Murata, K., Sorensen, N., Dahl, D., Yokoyama, K., Jorgensen, P. J. Cognitive deficit in 7-year-old children with prenatal exposure to methylmercury. *Neurotoxicol Teratol.* 1997; 19: 417-428.
56. Davidson, P. W., Myers, G. J., Cox, C., Axtell, C., Shamlaye, J., Sloane-Reeves, J., Cernichiari, E., Needham, L., Choi, A., Wang, Y., Berlin, M., Clarkson, T. W. Effects of prenatal and postnatal methylmercury exposure from fish consumption on neurodevelopment: Outcomes at 66 months of age in the Seychelles Child Development Study. *Journal of the American Medical Association. As presented in National Academy of Sciences* 2000, 1998; 280(8): 701-707.
57. Salonen Jukka, T., et al. Intake of Mercury From Fish, Lipid Peroxidation, and the Risk of Myocardial Infarction and Coronary, Cardiovascular, and Any Death in Eastern Finnish Men. *Circulation.* 1995; 91: 645-655.
58. Rissanen, T., Vuottilainen S., Nyyssonen, K., Lakka, T. A., Salonen, J. T. Fish-oil-derived fatty acids, docosahexaenoic acid, and the risk of acute coronary events. *Circulation* 2000; 102: 2677-2679.
59. Sorensen, N., Muiata, K., Budtz - Jorgensen, E., Weihe, P., Grandjean, P. Prenatal methylmercury exposure as a cardiovascular risk factor at seven years of age. *Epidemiology* 1999; 10: 370-375.
60. IARC (International Agency for Research on Cancer). IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans. Vol 58. Beryllium, cadmium, mercury, and exposures in the glass manufacturing industry. Lyon, 1993.
61. Franchi, E., Loprieno, G., Ballardini, M., Petrozzi, L., Migliore, L. Cytogenetic monitoring of fishermen with environmental mercury exposure. *Mutat Res* 1994; 320: 23-29.
62. US EPA. Water quality criterion for the protection of human health. Methylmercury. Washington, 2001.
63. Rice, D. E., Shoony, R., Mahaffey, K. Methods and rationale for derivation of a reference dose for methyl mercury by the US Environmental Protection Agency. *Risk Analysis.* 2003; 23: 107-115.
64. Kris - Etherton, P. M., Harris, W. S., Appel, U. Fish consumption, fish oil, omega-3 fatty acids and cardiovascular disease. *Circulation.* 2002; 106: 2747-2757.
65. Kotnik, I., Horvat, M. Izhodišča za izdelavo analize onesnaženosti z živim srebrom in predlog ukrepov na podlagi direktiv EU. Podpora ciljem nacionalnega pomena na področju varstva okolja, na področju urejanja prostora in na področju gospodarjenja z vodami. IJS, Ljubljana, oktober 2000.
66. Pisa, F., Barbone, F., Horvat, M., Fajon, V., Stibilj, V., Trkov, Z., Mazej, D., Teresa Pauppinol, M. T., Daris, F. Fish consumption and hair and milk mercury levels in mothers and newborns from an Italian coastal area: background, study design and preliminary results. 2001; 48 (1): 193-194.
67. Horvat, M., Stegnar, P. Vsebnost Hg v ribah reke Idrijce. Neobjavljeni podatki IJS, Ljubljana, 1991.
68. Kobal, A. B. Vpliv rudnika živega srebra na okolje in prebivalce v Idriji = An influence of the mercury mine to the environment and population in the town Idrija. *Isis (Ljubljana)* 1995, let. 4, št. 2, str. 11-15.
69. WHO. Recommended health-based limits in occupational exposure to heavy metals. Reports of a WHO Study Group, Geneva. World Health Organization, 1980.

Delavski tehnikum v Trbovljah 1949–1952

Marijan
BERIČIČ

ZARADI SPOLOŠNEGA POMANJKANJA KADROV V RUDARSTVU JE BIL PO DRUGI SVETOVNI VOJNI, LETA 1949, PO DOGOVORU SLOVENSКИH RUDNIKOV USTANOVljen DELAVSKI TEHNIKUM V TRBOVLJAH, KI JE IMEL TRI ODDELKE, IN SICER RUDARSKI, STROJNI IN ELEKTROODDELEK. RUDNIKI SO NA ŠOLANJE POSLALI LE PERSPEKTIVNE KADRE. V IDRIJI JE BILo ORGANIZIRANO POSEBNO IZOBRAŽEVANJE OZIROMA TEČAJ ZA KANDIDATE V PROSTORIh REALKE. TISTI, KI SO GA USPEŠNO OPRAVILI, SO ODŠLI NA ŠOLANJE V TRBOVLJE. NA RUDARSKEM ODDELKU SO SE IZOBRAŽEVALI VINKO BEVK, EVSTAHIJ HVALA IN ANDREJ OGRIČ, NA STROJNEM MIRKO TRATNIK IN FRANC ZELENC, NA ELEKTRO ODDELKU PA MIRKO ŠEBENIK IN JELKO BONČINA. MED PREDAVATELJI JE BILA TUDI ANKA TURK, KASNEJE POROČENA PIRC, KI JE POUČEVALA MATEMATIKO. VEČINA PREDAVATELJEV JE BILA MLADA, VENDAR SO BILI IZREDNO ZAGNANI IN SO SVOJE ZNANJE USPEŠNO PRENAŠALI NA SLUŠATELJE.

Učenci so obiskovali teoretični pouk in poleg tega še praktični del v jami ali drugih obratih. Te obveznosti so bile ob skromni prehrani in pomanjkljivi nastanitvi izredno zahtevne. Prav to je spodbudilo Idričjane, da so organizirali stavko, ki je vplivala na izboljšanje razmer za tiste, ki so bili nastanjeni v Trbovljah. Pridobljeno znanje iz te šole so slušatelji kot tehniki prenesli v svoje okolje. Priznati je treba, da so bili izredno uspešni in prodorni strokovnjaki.

Vinko Bevk se je zaposlil v Rudniku živega srebra Idrija kot jamski nadzornik. Kot dober organizator dela je kmalu postal izmenovodja in končno poslovodja jaška "Delo". Bil je priljubljen med delavci, po značaju zelo preprost človek, dober nogometas in glasbenik v Pihalnem orkestru rudarjev. Po upokojitvi je več let opravljal tajniške posle v Društvu upokoencev Idrija.

Evstahij Hvala se je v Rudniku živega srebra Idrija zaposlil kot jamski nadzornik. Kot pedanten delavec je kmalu napredoval na delovno mesto vodje strelcev. Bil je aktiven družbenopolitični delavec, predvsem pa sindikalist, saj je v času prezaposlitve rudarjev ob prenehanju proizvodnje vodil sindikalno podružnico rudarjev. Po upokojitvi je 12 let vodil Društvo upo-

koencev Idrija in bil pozneje vse do smrti namestnik predsednika.

Andrej Ogrič se je zaposlil v rudniku Sečovelje, kjer je postal tehnični vodja. Žal se je kmalu smrtno ponesrečil v prometni nesreči.

Mirko Tratnik je postal tehnični vodja Komunalnega zavoda v Idriji, kasneje direktor Komunalnega podjetja in ustanovitelj montažnega podjetja Simplex v Idriji. Kot prodoren organizator je dal pobudo za ustanovitev Kolektorja, saj so razvili nultto serijo, ki so jo prenesli iz Iskre Kranj, ter izločili dejavnost v posebno samostojno firmo Kolektor. Bil je aktiven družbenopolitični delavec z izrednim občutkom za razvoj Idrije. Postal je poslanec Gospodarskega zbora skupščine SR Slovenije. Študiral je ob delu in diplomiral na Visoki šoli za organizacijo dela v Kranju.

Franc Zelenc se je zaposlil v mehanični delavnici oziroma elektro-strojnem obratu Rudnika živega srebra, kjer je napredoval na delovno mesto vodje priprave dela. Kot aktiven član gasilskega društva je deloval tudi v gasilski občinski zvezi, kjer je opravljal tajniška dela. Na obrtni šoli in oddelku za kovinarje

Udeleženci 50-letnice ustanovitve delavskega Tehnikuma v Trbovljah, Idrija, 9. septembra 1999

v gimnaziji je predaval učencem kot zunanji sodelavec. Bil je zelo duhovita osebnost in priljubljen med svojimi sodelavci.

Mirko Šebenik je nekaj časa obiskoval pouk na elektrooddelku, vendar je moral opustiti šolanje zaradi tragične nesreče očeta. Zaposlil se je pri Rudniku

*50 - letnica zaključka delavskega Tehnikuma,
Trbovlje, 2002*

živega srebra kot električar, odslužil vojaški rok in nato vodil kino podjetje. Končno se je zaposlil na Komunalnem podjetju, kjer je opravljal več nalog, nazadnje kot vodja vzdrževalne enote, obenem pa je bil še vedno odgovoren za poslovanje kina. Kot upokojenec je veliko dela vložil v organizacijo Društva invalidov, kjer je še vedno aktiven član.

Jelko Bončina je prav tako nekaj časa obiskoval pouk na elektrooddelku, ki pa ga je prekinil zaradi zaposlitve v premogovniku Trbovlje kot elektroserviser. V tistem času se je tudi poročil in za poročno pričo mu je bil Franc Zelenc.

Anka Turk, poročena Pirc, je po končanem študiju dobila dekret z Ministrstva za prosveto, ki jo je na šoli namestil kot profesorico matematike. Na šolo ima lepe spomine, saj je bil tako kolektiv predavateljev kot učencev zelo prizadeven in tovariški. Dejstvo je, da so bili vsi mladi in polni energije. Kasneje se je vrnila domov, ker je dobila zaposlitev v Idriji.

Po končanem šolanju so se sošolci in predavatelji dogovorili za občasna srečanja, ki bi jih organizirali po dogovoru. Ta srečanja so se dogajala v Trbovljah, Velenju in Idriji. Vsakokrat je bilo manj udeležencev, saj so nekateri medtem umrli ali pa jim zdravje ni dopuščalo udeležbe. Obujali so spomine na šolo, na svojo življenjsko pot in se veselili snidenja. Kolikor je bilo udeležencev, toliko je bilo različnih življenjskih usod. Vsi pa so ohranili lep spomin na šolo in iskreno tovarištvo.

Jubilejno srečanje ob 50-letnici ustanovitve šole je bilo v Idriji 9. septembra 1999. Mirko Tratnik in Evstahij Hvala sta me vključila v pripravljalni organizacijski odbor, ki je dobil sedež na Društvu upokojencev Idrija. Vsi udeleženci so se sešli pred Antonijevim rovom, kjer so si ogledali film o rudniku in Idriji s kratkim nagovorom. Ogledali so si Idrijo in njene znamenitosti ter Mestni muzej. Tradicionalno kosilo je bilo v gostišču Barbara, za zaključek pa je sledil še kratek postanek in ogled Kendovega dvorca v Spodnji Idriji. V ta namen je bila izdelana posebna turistična kaseta, ki so jo prejeli udeleženci in sponzorji, ki so srečanje omogočili.

Naslednje jubilejno srečanje ob 50-letnici zaključka šolanja je bilo v Trbovljah leta 2002. Kljub dobremu razpoloženju smo se razšli z malo grenkobe v srcu zaradi spoznanja, da je center nekdanjih "Revirjev" v izredno težkem ekonomskem in socialnem položaju.

Ta zapis je namenjen ohranjanju spomina na prehojeno pot, na znanje in entuziazem posameznikov, ki so dali vse od sebe za boljši jutrišnji dan. Namenjen je tudi vsem, ki jih ni več med nami, in tistim, ki jih je zdravje prizadelo. Da to obdobje ne bi bilo nikoli pozabljeno.

Cerkljanska skozi stoletja – stalna razstava v Cerkljanskem muzeju

Milojka
MAGAJNE

PRENOVA CERKLJANSKEGA MUZEJA, DOKONČANA ŽE PRED NEKAJ LETI, JE SPROŽILA TUDI PRENOVO MUZEJSKIH RAZSTAV. OB NAČRTOVANJU IN DOLOČANJU VRSTNEGA REDA NOVIH POSTAVITEV SMO DALI PREDNOST PREGLEDNI RAZSTAVI O ZGODOVINI CERKLJANSKE, TEJ PA BODO SLEDILE OSTALE, TEMATSKE. PROJEKT RAZSTAVE CERKLJANSKA SKOZI STOLETJA, KI SMO GA PRIČELI V LETU 2000, JE VODILA DIREKTORICA MUZEJA IVANA LESKOVEC. SAMA SEM SE UKVARJALA PREDVSEM Z VSEBINSKIM DELOM, PRIPRAVILA SEM SCENARIJ RAZSTAVE, IZBOR PREDMETOV, FOTOGRAFIJ IN DOKUMENTOV TER OBLIKOVALA POTREBNE TEKSTE IN PODNAPISE. V ČASU NASTAJANJA SCENARIJA SO MI BILI V POMOČ TAKO NASVETI MUZEJSKIH KOLEGOV, KOT TUDI ŠTEVILNIH ZUNANJIH SODELAVCEV. RAZSTAVA, KI SMO JO ODPRLI 20. JUNIJA 2003, JE NA OGLED V DVEH PROSTORIH V PRITLIČJU CERKLJANSKEGA MUZEJA IN ZAVZEMA Približno 140 m². OBLIKOVAL JO JE ARHITEKT MARKO LAVRENČIČ. TAKO VSEBINSKO KOT OBLIKOVNO SE DELI NA DVA DELA, ZGODOVINSKI IN ETNOLOŠKI. GRADIVO, UPORABLJENO NA RAZSTAVI, JE BILO V VEČJI MERI ŽE ZBRANO V MUZEJU, Približno četrmino predmetov pa smo pridobili namensko. PREDMETE ZA RAZSTAVO SO RESTAVRIRALI ALOJZ PAPIČ IZ LJUBLJANE, DARIJAN OZEBEK Z MOSTA NA SOČI, DAVORIN POGAČNIK IZ RESTAVRATORSKE DELAVNICE GORIŠKEGA MUZEJA IN GOJA PAJAGIČ BREGAR IZ NARODNEGA MUZEJA SLOVENIJE. PODNAPISE ZA PREDMETE SO PRIPRAVILI KOLEGI KUSTOSI DARKO VILER, MIRJAM GNEZDA IN ANTON ZELENC. PRIPRAVA IN IZVEDBA PANOJEV STA BILI DELO GRAFIČNEGA PODJETJA ARTECH IZ NOVE GORICE, VITRINE SO IZDELALI V MIZARSTVU MIO OPREMA d. o. o. z VOJNIKA, STEKLENE DELE PA PODJETJE FINAL IZ NOVE GORICE.

Zaradi svoje geografske lege, naravnih danosti in predvsem slabše povezanosti z drugimi slovenskimi pokrajinami je Cerkljanska ostajala na obrobju. Življenje je tod teklo po ustaljenih tirnicah, malone stoletja dolgo povsem enako, kar pa ne pomeni, da se o njem ne da ničesar povedati. Razburkano 20. stoletje je v tem pogledu tudi v te kraje seveda prineslo velike spremembe. Ker v naši preteklosti ni "velikih" tem, ki bi navajale k tematskemu pristopu, smo se odločili za kronološki pregled. Pregled dogajanja po obdobjih pa smo obogatili z vsebinskimi sklopi, ki predstavljajo način življenja naših prednikov.

V vsebinskem pogledu ima razstava verjetno določene pomanjkljivosti, ki pa jih je bilo na tej stopnji praktično nemogoče preseči. Predvsem je tu mišljeno pomanjkanje gradiva in virov za starejša obdobja. S proučevanjem le-teh se na našem območju praktično še nihče ni resno ukvarjal. Zgodovinski pregled začnemo s prvimi omembami teh krajev v pisnih virih v drugi polovici 11. stoletja.¹ V tem obdobju se torej začne časovni trak, ki smo ga povlekli vse do začetka 90. let 20. stoletja oziroma do osamosvojitve Slovenije. Dolg je približno 18 m in zajema tisočletno obdobje naše zgodovine. Najtežji del pri snovanju scenarija

Pri postavljanju razstave sta pomagala tudi delavca podjetja Zidgrad iz Idrije.

Cerkljanski muzej hrani večje število mlekarskih predmetov, ki so bili zbrani za razstavo o mlekarstvu leta 1998.

je bilo pravzaprav odmerjanje prostora posameznim obdobjem, kajti s tem seveda izkazujemo tudi pomen, ki ga le-tem pripisujemo. Če se za starejša obdobja lahko sklicujemo na pomanjkanje virov in materialnih ostankov, to za 19. oz. 20. stoletje nikakor ne velja več. Nasprotno, tu smo se soočali z obilico gradiva, ki ga je bilo potrebno odbrati in postaviti v kontekst. Razstava sicer v večji meri ne gradi na simboliki, vendar je arhitekt časovni trak umestil v nekakšen kanal, ki spominja na rake, po kakršnih je bila včasih speljana voda na mlinska kolesa. Mlinov je bilo nekdaj po cerkljanskih grapah izredno veliko, tudi po štiri, pet na enem potoku. Po simbolični raki teče zgodba minulih stoletij. V drugi polovici 20. stoletja so mlini postopoma prenehali delovati, zato se na tem mestu naša raka "prelomi" oziroma spremeni smer, obno pa je postavljena konstrukcija z dvema mlinskima kamnoma. Voda iz rake ne more odtekati na veliko mlinsko kolo, saj je ta že davno podlegel zobu časa, mlinska kamna pa se zato ne moreta več vrteti. Živi tok zgodovine teče naprej (zato se tudi raka na razstavi nadaljuje, čeprav v drugi smeri) in za seboj neizprosno pušča vse tisto, kar razvoju ni doraslo. Te ostanke smo v muzeju odbrali, da bi jih ohranili za prihodnost.

Zgodovinski pregled je razdeljen na deset različno obsežnih vsebinskih sklopov. Vanj so vključene tudi predstavitve nekaterih pomembnih cerkljanskih rojakov. Glavni tekst, ki predstavlja bistvene poudarke določenega obdobja na področju javne uprave, gospodarstva, kulture, šolstva in politike, dopolnjujejo fotografije, dokumenti in predmeti. Skupno sem za razstavo odbrala 206 predmetov, 134 fotografij in 167 dokumentov. Ob tekstih se pojavljajo tudi zemljevidi, ki prikazujejo, kam je Cerkljanska v upravnem pogledu spadala v posameznih obdobjih. Njihov avtor je Uroš Eržen iz Idrije.

Cerkljanska stopi v zgodovino

Cerkljanska seveda ni stopila v zgodovino šele v 11. stoletju, ko se prvič omenja v pisnih virih. Naseljena je bila že precej prej. O tem nam govorijo naključne arheološke najdbe, odkrite na Reki, Gradišču nad Cerknim, Gradišču nad Trebenčami, da ne govorimo o paleolitskem najdišču Divje Babe, kjer je bila odkrita domnevna neandertalčeva musterjenska piščal. Najnovejše raziskave strokovnjakov potrjujejo razlago, da je piščal delo neandertalca oziroma da so luknje na piščali zelo verjetno nastale umetno.² V muzeju se pripravlja predstavitev teh arheoloških najdb v okviru manjšega arheološkega oddelka.

Pisni viri, ki so nam poznani, pa dejansko prvič omenjajo naše kraje v drugi polovici 11. stoletja.³ Takrat so cerkveno in posvetno oblast nad Tolminsko, katere del je bila tudi Cerkljanska, prevzeli oglejski patriarhi. Vsekakor najpomembnejši vir za zgodovino tega obdobja je Tolminski urbar iz leta 1377. Hrani ga državni arhiv v Vidmu (Italija). Za razstavo je Gorenjski tisk iz Kranja izdelal faksimile tega urbarja. Zemljevid tolminske gastaldije, izdelan na osnovi podatkov omenjenega urbarja, kaže v smislu poselitve že povsem izoblikovano Cerkljansko. Spadala je med najgostejše naseljena območja na Tolminskem. V upravnem pogledu je bila razdeljena na dekanijo Cerkno in rihtarijo Plužnje. Cerkljanska dekanija je bila po višini dohodkov, ki jih je prinašala tolminskim gospodarjem, daleč na prvem mestu.

Čez Cerkljansko je vodila tudi ena zgodnejših srednjeveških poti, ki je Kranjsko povezovala s Furlanijo in je bila predvsem trgovskega pomena. Oglejski patriarhi so od srede 13. stoletja dalje postopoma začeli izgubljati svojo moč, v začetku 16. stoletja, ko je bila Tolminska priključena habsburškim posestim, jim je ostala le še cerkvena oblast.

Pod Habsburžani

Vsekakor je priključitev Tolminske goriški grofiji leta 1509 pomenila velik preobrat, predvsem v gospodarskem pomenu. Trgovska pot med Kranjsko in Furlanijo, ki je, kot rečeno, tekla tudi čez Cerkljansko, je v 18. stoletju postala povsem postranskega pomena. Zapisi o naših krajih so v tem obdobju precej skromni. Največ podatkov imamo iz cerkvenih vizitacij, ki jih je čedadski kapitelj od leta 1356 dalje opravljal po svojih farah. Zato smo v tem sklopu pozornost posvetili predvsem cerkvam. Predstavljen je tudi zemljevid Cerkljanske iz druge polovice 18. stoletja, ki je verjetno nastal prav zaradi potreb vizitacij. Iz zapisnikov je sicer moč razbrati, da je bila večina cerkva pozidana že konec 16. stoletja.

Pod Francozi

Francozi so v naših krajih vladali le kratek čas (1809–1813). Na zemljevidu tako imenovanih Ilirskih provinc v tem času najdemo tudi Cerkno, ki je prav leta 1810 prvič postalo sedež občine. O tem na razstavi pričajo dokumenti in odtis tedanjega žiga občine.

Avstrija

Tudi v okviru dežele Goriško-Gradišćanske je Cerkno ostalo sedež občine, ki je bila sicer neposredno podrejena okrajnemu glavarstvu v Tolminu, samostojna občina pa so leta 1866 postale tudi Šebrelje. Cerkno je bilo tudi sedež sodnega okraja in davkarije. Kriza v kmetijstvu, ki je sledila zemljiški odvezi leta 1848, ni obšla niti naših prednikov, številni so se izselili, v prvem obdobju predvsem v Ameriko.

Proti koncu 19. stoletja se je pričelo obdobje hitrejšega razvoja. Na nek način je bilo zanj zaslužno tudi solstvo,

saj so se prav v tem obdobju začele odpirati šole po vaseh. Širila se je bralna kultura in s tem osveščenost. Za kmete je bilo izrednega pomena ustanavljanje zadrug. Prve štiri so bile ustanovljene že v 90. letih 19. st. (1890 – Šebreljska štedilna posojilnica z neomejeno zavezo, 1893 – Hranilnica in posojilnica v Cerknem, 1896 – Kmetijsko društvo v Cerknem, registrovana zadruga z neomejeno zavezo, 1898 – Prva mlekarška zadruga v Planini, registrovana zadruga z neomejeno zavezo). Pri tem je bil odločilen gospodarski interes, ki je bil povezan tudi z narodnimi težnjami. Prvo kulturno društvo je bila Narodna čitalnica, ustanovljena 1869. leta v Cerknem, tej so sledila društva po okoliških vaseh. Gospodarski dom, ki so ga v Cerknem dogradili leta 1903, je združeval gospodarske in kulturne funkcije. Zadrugam oziroma društvom smo v tem sklopu posvetili največ pozornosti.

Med eksponati, ki se nanašajo na to obdobje, vsekakor izstopa prapor Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Cerknem, z letnicama 1907–1912.⁴

Prva svetovna vojna

Cerkljanska je bila v tem času neposredno zaledje soške fronte, kar pomeni, da so se sem zatekli številni begunci z območja fronte, tu je bilo tudi več vojaških bolnišnic: v cerkvi sv. Ane, v ljudski šoli ...

Številni možje in fantje, ki so bili vpoklicani ob mobilizaciji 26. julija 1914, se iz vojne niso vrnili. Na županstvo so prihajala obvestila o njihovi smrti. Srečnejši so ob vrnitvi prinesli s seboj različne "spominke": poleg odlikovanj, najpogosteje manjše kose vojaške opreme.

Pod Italijo

Rapalska meja med Italijo in Jugoslavijo, določena leta 1920, je močno zaznamovala življenje številnih Primorcev, tudi Cerkljanov. Na zemljevid, ki ga je izdelal Geodetski zavod Slovenije, smo poleg rapalske meje dali vrisati tudi mejno črto, ki jo je predlagal tedanji ameriški predsednik Thomas W. Wilson. Zavzemal se je za določitev meje po etničnem načelu. Njegov predlog, ki je bil sicer kompromis med tem načelom in zahtevami Italije, je večino Cerkljanske prepuščal Jugoslaviji. Žal ga nobena od strani ni sprejela in tako so tudi Cerkljani kmalu spoznali pravi obraz novih oblastnikov. Začelo se je narodnostno zapostavljanje in gospodarski pritiski, čemur je sledilo obubožanje kmečkega prebivalstva, brezposelnost in izseljevanje. Ljudje so iskali različne poti, da bi se kljub pritiskom kot narod ohranili. V prvem obdobju so po vaseh vzniknila številna kulturna društva, ko je bila njihova dejavnost prepovedana in iz javnega življenja slovenska beseda povsem izrinjena, pa so se umaknili v ilegalo. Tudi na tem območju je delovala ilegalna organizacija TIGR. Obiskovalec se ob teh temah na razstavi znajde pred težkimi, okovanimi zaporniškimimi vrati iz kleti današnje muzejske hiše, kjer so bili za časa Italije zapori. Z njimi smo želeli ponazoriti občutke naših ljudi, ki so postali ujetniki režima. Svoboda je bila takrat visoko cenjena in težko pričakovana vrednota, ob zavedanju, da se je zanjo potrebno boriti.

Na gospodarskem področju so se uspele obdržati mlekarške zadruge, ki so lahko obstale le zato, ker so ljudje s svojim prostovoljnim delom in materialom poskrbeli, da so bili stroški njihovega obratovanja minimalni. Kmetom so pomenile praktično edini redni zaslužek. Prav zato smo tej temi posvetili poseben sklop in razstavili deset predmetov, ki so jih uporabljali v različnih mlekarnah po Cerkljanskem.

Kljub temu da je država v utrjevanje meje vložila znatna sredstva, obmejnemu prebivalstvu ni mogla

Faksimile Tolminskega urbarja, original hrani Državni arhiv v Vidmu (Italija).

*Vrata iz kleti današnje muzejske hiše,
kjer so bili pod Italijo zapori.*

preprečiti, da se ne bi začelo ukvarjati s tihotapstvom čez mejo v Jugoslavijo in nazaj. *Kontrabant* je bil ena od možnosti skromnega zaslužka, ki so se je posluževale vse generacije.

Druga svetovna vojna

Predstavitve vojnega obdobja je bil svojevrsten izziv, saj je bilo dogajanje v tem času izredno intenzivno in v marsičem je Cerkljanska takrat izstopala. Po drugi strani pa je problem predstavljalo tudi dejstvo, da je bil naš muzej zasnovan kot muzej NOB, na to temo je bilo zbranega veliko raznovrstnega gradiva in glede na to so bila seveda tudi pričakovanja v tej smeri precejšnja. Mislim, da smo v kontekstu celotnega zgodovinskega razvoja temu obdobju dali ustrezen poudarek. Vojna se je na Cerkljanskem pričela z begunstvom. V pričakovanju jugoslovanskega napada so italijanske oblasti izselile prebivalstvo v obmejnem pasu. Čeprav kratkotrajna je ta evakuacija povzročila precejšnjo gospodarsko škodo. Organizacija Osvobodilne fronte se je na Cerkljanskem začela razvijati spomladi leta 1942, decembra tega leta je že prišlo do prvega spopada partizanov z Italijani na Rodnah pri Orehku. Velik razmah pa je, tako kot drugod po Primorskem, osvobodilno gibanje doživelo po kapitulaciji Italije, septembra 1943. Na Cerkljanskem je nastalo osvobojeno ozemlje, kjer so oblast in s tem skrb za domače prebivalstvo in oskrbo vojske prevzeli narodnoosvobodilni odbori. Ustanovili so partizanske šole. Zaledne vojaške oblasti so v Cerknem in okolici organizirale preko 60 partizanskih delavnic. Med drugim smo razstavili smučič Rudija Finžgarja, s katerimi je zmagal na smučarskih tekmah januarja 1945 v Cerknem in so bile izdelane v smučarski delavnici v Cerknem. Delavnicam smo namenili še posebno vitrino, v kateri smo razstavili predmete (šivalni stroj in drug krojaški pribor, predvsem pa različni izdelki teh delavnic: ženska partizanska uniforma, slovenska zastava, izdelana iz blaga padal, ki so jih odmetavali zavezniki, in drugo)

iz različnih šiviljskih oziroma krojaških delavnic. Te so bile verjetno najbolj razširjene, saj so za partizansko vojsko šivali po številnih hišah.

Osvobojeno ozemlje je plačalo svojo ceno, saj je doživljalo bombardiranja in vrsto sovražnikovih vdorov in ofenziv. Fotografije porušenega Cerknega in nad njimi viseča letalska bomba, ki so jo šele pred nekaj leti izvlekli iz potoka Zapoška v Cerknem, so le majhen opomin na grozote tistih dni.

Pred priključitvijo Primorske Jugoslaviji

Šele po diplomatskih pogajanjih je bilo leta 1947 rešeno vprašanje državne pripadnosti teh krajev. Takrat je bila cona B bivše Julijske krajine priključena Jugoslaviji. To je bila zahteva, ki jo je prebivalstvo izrekalo na številnih množičnih manifestacijah, tekmovanjih in v poslanicah oziroma spomenicah, ki so jih pošiljali zavezniški razmejitevni komisiji. O tem boju pripovedujejo izbrane fotografije, dokumenti in časopisni članki iz tistega časa.

Jugoslavija

Napisi "Tu je Jugoslavija" so še vrsto let ostali na pročeljih stanovanjski hiš in drugih zgradb. Obnova porušenih domov je počasi napredovala. Zaposlitvene možnosti so bile po vojni zelo slabe. Je pa v tem obdobju Cerkljanska precej napredovala na področju šolstva. Že leta 1945 je bila v Cerknem ustanovljena nižja gimnazija, leta 1950 pa tudi Elektro-gospodarska šola, ki se je leta 1963 preselila v Novo Gorico. Nov zagon je dal šele razvoj industrije. Razvoj podjetja Rempod, kasneje tovarne ETA, je bil od konca 60. let 20. stoletja dalje tesno prepleten z razvojem celotne Cerkljanske. Zato smo mu namenili poseben sklop z naslovom Od Rempoda do ETE. V vitrinah lahko sledimo proizvodnemu programu, od neverjetnega števila raznovrstnih

končnih izdelkov (spajkala, električni kuhalniki, sobni grelci, likalniki, aluminijasta posoda ...) v petdesetih letih prejšnjega stoletja do postopne specializacije (grelne plošče za električne štedilnike, grelci, termoregulatorji), ki se začne sredi šestdesetih let 20. stoletja. Fotografije kažejo spremembe v proizvodnji, številne novogradnje, ki so se pričele v začetku 70. let 20. stoletja, na drugi strani pa tudi bogato športno in društveno življenje v kraju, ki mu je prav tako botrovala tovarna ETA.

Slovenija

Obdobje, ko smo Slovenci dobili svojo državo, je preblizu, da bi ga lahko ocenjevali s potrebno zgodovinsko oddaljenostjo, zato smo izpostavili samo dejstvo, da je bila leta 1994 ponovno ustanovljena samostojna Občina Cerkno.

Cerkljanski rojaki

Cerkljanska je dala kar nekaj mož, ki so se uveljavili tudi v širšem prostoru, in to na zelo različnih področjih. Izbrali smo sedem eminentnih imen in jih predstavili v okviru časovnega traku. Vsak je predstavljen s kratkim življenjepisom, fotografijo in po možnosti predmetom ali dokumentom. Ob Mihaelu Peternelu (1808–1884), duhovniku, učitelju in naravoslovcu, smo razstavili njegov daljnogled in medeninaste uteži. Vitez dr. Franc Močnik (1814–1892) je predstavljen z učbenikom Računica za obče ljudske šole. Uveljavil se je namreč kot pisec matematičnih učbenikov, ki so izhajali skoraj sto let in bili prevedeni v trinajst jezikov. Med številnimi talenti na področju tehničnih strok, ki jih je Cerkljanska premogla, a se zaradi skromnih možnosti niso mogli razvijati, izstopa Viljem Peternelj (1885–1941), pilot in izumitelj. V Cerknem je bil rojen tudi Frančišek B. Sedej (1854–1931), goriški nadškof v letih 1906–1931, neomajen bорец za pravice sloven-

skega jezika v času hudih pritiskov fašističnih oblasti na Primorskem. Na razstavi je njegov škofovski pas.

Ljudski skladatelj Peter Jereb (1867–1951) je napisal okrog dvesto skladb za različne zborovske sestave. Med njegove najpogosteje izvajane sodi skladba z naslovom O kresu, katere rokopis smo objavili. Samoumevno se zdi, da smo pisatelja Franceta Bevka (1890–1970) predstavili s knjigo. Povest Krivda je izšla leta 1929 v Trstu. Ob knjigi so njegova očala. Zanimiva je tudi življenjska zgodba Toma Brejca (1904–1964), borca za pravice delavcev, organizatorja odporniškega gibanja in nosilca pomembnih političnih in družbenih funkcij. Bil je dobitnik številnih odlikovanj, ki jih hranimo v muzeju, med drugim je prejel odlikovanje socialističnega junaka dela z listino, ki smo ga uvrstili na razstavo.

Tudi etnološki del razstave smo razdelili v smiselne vsebinske sklope. Z njimi smo želeli predstaviti način življenja naših prednikov.

Osojna Primorska

Skovanko za prvi naslov smo si sposodili pri dr. Rafaelu Podobniku, ki je pred leti tako poimenoval svojo fotomonografijo s podobami teh krajev. Zdi se nam, da lepo označuje ta hribovit, s številnimi grapami in soteskami prepreden svet na stičišču alpskega in primorskega sveta. Nekdaj značilna cerkljanska hiša se nezadržno umika novim, modernim zgradbam, da ne govorimo o črnih kuhinjah, slamnatih strehah, pajstvah in kletih. Na srečo imamo v muzeju o stavbnih dediščini vsaj bogato fotodokumentacijo, ki pa smo jo lahko predstavili le v zelo omejenem obsegu. Med predmeti smo v prvi vitrini razstavili leseno okno s kovano mrežo, torej detajl iz kmečke hiše, ter pod njim sliko na steklu z napisom "Bog blagoslovi našo hišo". Zibelka s krstnima oblačiloma za fantka in punčko nam simbolno predstavlja začetek življenja,

čeprav je bilo le-to pogosto že v začetku zaznamovano z revščino in bojem za preživetje.

Če kruhek pade ti na tla, poberi in poljubi ga

Pregovor o kruhu smo izbrali za naslov drugega sklopa, ker govori o spoštljivem odnosu do kruha, tako značilnem tudi za naše prednike. Bili so povsem odvisni od letine na svojih poljih. Dovolj žita v kaščah je pomenilo dovolj kruha in ob ostalem, kar so pridelali na njivah, jim je omogočilo preživetje.

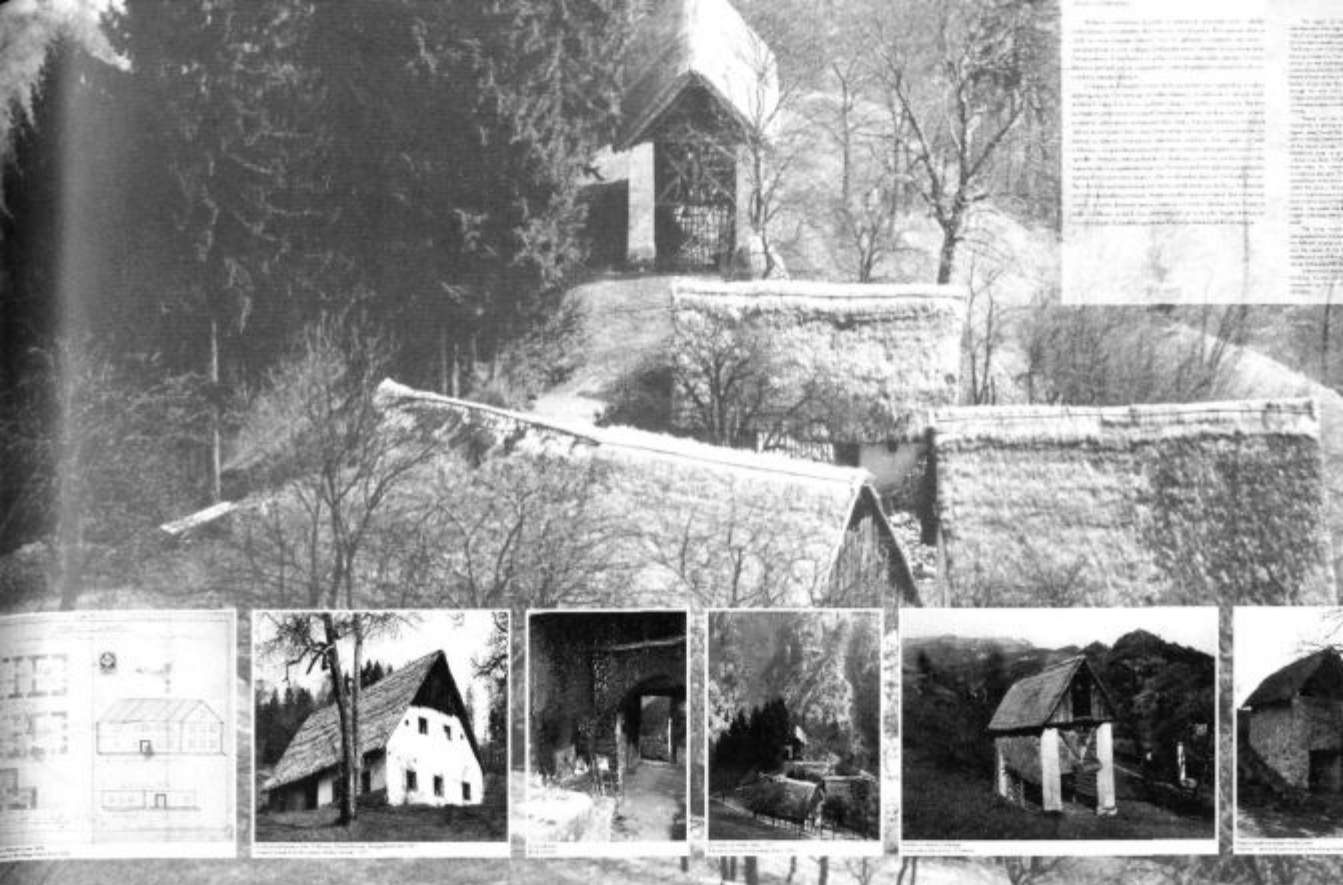
Mernik, nečke, *slamca*, *vivnca* so na različne načine povezani s kruhom, razstavljeno pa je tudi posodje, ki so ga uporabljali za kuhanje v krušni peči.

Tri braće za ene hlače, če so velike riti, ga mora pa več biti.

Šaljivi verzi govorijo platnu. Cerkljansko namreč lahko priključimo k nekdam največjemu tkalskemu središču na Kranjskem, ki ga je predstavljala Škofja Loka z okolico.⁵ Lanu oziroma platna tu niso pridelovali samo za svoje potrebe, ampak so z njim tudi trgovali. Dejavnost je bila živa do 50. let 20. stoletja, o čemer pričajo fotografije, ki smo jih uporabili na razstavi. Predstavljamo pa tudi pripomočke, ki so se v tej dejavnosti uporabljali: srp, trlica, greben, kolovrat, motovilo.

Obrt in rokodelstvo

Na Cerkljanskem se pojavljajo številne obrti. Z njimi so se ukvarjali predvsem mali kmetje in bajtarji, ki so s svojimi izdelki poskrbeli za potrebe vaščanov. Za

▲ Etnološke sklope poleg predmetov sestavljajo tudi plakati, kjer so predstavljene fotografije na izbrano temo.

▼ Del zgodovinskega časovnega traku na razstavi.

Pogled na razstavo Cerkljanska skozi stoletja.

Muzejski pogled na soočenje tradicije in sodobnosti.

razstavno vitrino smo izbrali le nekaj njihovih izdelkov oz. orodij, ki so jih pri delu uporabljali (pletan koš, orodje za izdelavo slamnate strehe, *punkelj* s klekeljni, izrezljan model za maslo ...).

Mrzla rosa, ostru kosa – Rada trav'ca se kosi ...

Kmetijstvo je bilo nekdanj v teh krajih glavna gospodarska dejavnost. V okviru razstave predstavljamo eno od številnih kmečkih opravil, in sicer košnjo. Ta ni bila le delovno opravilo, ampak neke vrste praznik. Medtem ko so kose, grablje in vile po tukajšnjih strminah še dokaj pogosto v uporabi, sani ne služijo več za prevažanje sena s strmih senožeti, kosci pa se ne odčezajo več iz *lempe* – lesene posode z vodo.

Od zibel do groba

Ta sklop je posvečen ljudem, različnim praznovanjem in dogodkom, ki so izstopali iz vsakdanjika. Rojstvo, poroka, smrt, vmes pa razna cerkvena praznovanja, sejmi, vojaški nabor za fante, društvene in strankarske dejavnosti. Fotografije prazničnih dogodkov smo uokvirili v originalne stare okvirje iz različnih obdobj. Uporabili smo tudi nekaj dokumentov, med katerimi je še posebej povedna stran iz zapisnika mrliškega oglednika v Cerknem leta 1913. Na njej je 17 vpisov, med njimi 10 zapisov o smrti otrok do 10. leta starosti, umirali so večinoma zaradi pljučnice, tuberkuloze in telesne šibkosti.

Grom gromi, šum šumi – bila baba won porleti

Uganka, katere rešitev je mlin, je vzeta iz zapiskov poljskega jezikoslovca Baudouina de Courtenaya, ki je

Mihael Peternel

Rodil se je 22. septembra 1808 kot sin premožnih staršev na Lanišah v občini Nova Oselica. Osnovno šolo je obiskoval v Idrji v letih od 1818 do 1821 in jo 1822 nadaljeval v Gorici, kjer je začel obiskovati tudi gimnazijo, ki jo je končal v Ljubljani. Na tamkajšnjem liceju je zaključil študij filozofije in začel spoznavati matematiko in naravoslovje. Sledil je študij teologije v letih 1831-1835. Do leta 1852 je bil v duhovniški službi. Takrat je bil na predlog dr. Franca Močnika, mladostnega prijatelja in takratnega ljubljanskega šolskega svetnika in šolskega nadzornika za osnovne šole na Kranjskem, imenovan za prvega ravnatelja novoustanovljene realke v Ljubljani. Na tem položaju se je izkazal za iznajdljivostjo, izredno delovno vneto in marljivostjo. Poučeval je naravoslovje, fiziko, kemijo, slovenski jezik, geografijo in zgodovino. Vseskozi si je prizadeval, da bi se slovenščina uveljavila pri pouku kot učni jezik, tudi s svojimi članki, ki jih je objavjal v letnih poročilih realke. Med slednjimi velja še posebej omeniti geografski opis vojvodine Kranjske (1854-1856), sestavil je slovensko terminologijo geometrije (1856), v svojem zadnjem delu pa je postavil temelje slovenskemu kemijskemu izrazoslovju (Imena, znamenja in lastnosti kemičnih prvin, 1861/62). Po 24 letih učiteljevanja se je upokojil ter se umaknil v svoj svet, vendar je še vedno pozorno sledil novostim na knjižnem trgu. Umril je 6. avgusta 1884 v Ljubljani.

Mihael Peternel (1808 – 1884)

He was a philosopher, mathematician and theologian by education and was appointed the first headmaster of the newly established secondary school - 'realke' - in Ljubljana in 1852. As a headmaster he proved to be very ingenious, hardworking and enthusiastic. He taught natural science, physics, chemistry, Slovene, geography and history. Throughout he tried hard to achieve the role of the Slovene language as the main language in schools and wrote many articles on this topic.

Among his writings, there is one text that is specially worth mentioning, namely the geographic description of the Duchy of Carniola (1854-1856). He also compiled the Slovene terminology of geometry (1856) and, as his last written work, he laid the basis of the Slovene terminology in the chemical science (Title - Names, symbols and characteristics of chemical elements, 1861/62).

Mihael Peternel

Predstavitve Mihaela Peternela, enega od pomembnih cerkljanskih rojakov.

raziskoval tudi cerkljansko narečje. Mlinski kamni, o katerih je bil sicer v tem tekstu že govor, na razstavo niso bili postavljeni naključno. Za Cerkljansko je bilo namreč nekdaj značilno izkoriščanje vodne sile. Na tukajšnjih potokih so ljudje postavili številne mline, žage pa tudi elektrarne. Nekateri so mleti le za svoje potrebe, drugi za širši okoliš.

“Moderni časi” na vasi

Z industrializacijo se je način življenja postopoma spreminjal. Med izdelke sodobne industrije, ki so v življenju pomenili res pravi preobrat, vsekakor sodita televizor in pralni stroj. Prvi je običajno našel svoje mesto v kotu mize v hiši. Bolj kot tega pa so bile gospodinje vesele pralnega stroja, ki jih je rešil perilnika in škafa, s pomočjo katerih so prej opravljale žehno. Obe novosti smo vključili na razstavo.

Razstava, predstavljena v tem prispevku, je torej plod večletnega dela. Zamudno in dolgotrajno je bilo predvsem brskanje po virih in literaturi, ki v skromni obliki vendarle nudijo tudi informacije o naših krajih. V tem smislu je veliko delo opravila gospa Ana Štucin, ki je pregledala veliko literature in zbrala podatke zlasti za starejša obdobja. Njeno gradivo, opremljeno z vsemi potrebnimi bibliografskimi podatki, je bilo pravzaprav osnova za moje nadaljnje delo. Precej časa sem posvetila pregledovanju arhivskega gradiva, ki ga hrani naš muzej, kasneje, ko je bil izdelan osnutek scenarija, pa sem se v zvezi z določenimi temi obračala tudi na druge arhive: Arhiv republike Slovenije z vsem oddelki, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji ter Arhiv župnijskega urada Cerkljano. V prilogi sicer navajam seznam uporabljene literature, ki pa ni popoln. Mislim, da je lahko bibliografija o Cerkljanski predmet samostojne razprave oz. članka.

Za zaključek bom ponovila misel, ki sem jo zapisala v predstavitevni zloženki, izdani ob odprtju razstave:

“Zaradi rodov, ki so skozi stoletja vztrajali tu, je Cerkljanska še vedno živa, poseljena in obdelana. Njim je posvečena razstava.”

Opombe

1. Leta 1063 je Henrik IV. podelil briksenskemu škofu Altvinu med drugim tudi gori Kamnik in Otalež. Otalež je torej prvi kraj na Cerkljanskem, ki se omenja v pisnih virih.
2. Ivan Turk, Giuliano Bastiani, Bonnie A. B. Blackwell in François Z. Horowitzky, *Domneva musterjenska piščal iz Divjih bab I: psevdohartefakt ali prava piščal ali kdo je naredil luknje*, *Arh. Vest.* 54, 2003, str. 67–72.
3. Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III*, Ljubljana 1911, str. 228.
4. Prapor nam je za razstavo posodil Župnijski urad Cerkljano. V zvezi z njim je zanimiv podatek, da imamo v muzejski fototeki fotografijo prapora, ki jo je posnel Franc Peternež, znan cerkljanski fotograf, ki je v Cerkljani deloval v letih 1907–1930. Na tej fotografiji je vidno, da je bila prvotna letnica 1911 in ne 1912. Kdaj in zakaj je bila druga letnica na praporu popravljena?
5. Cerkljanska ni pripadala Kranjski, zato se v zapisih, ki govorijo o škofjeloškem platnarstvu, ne omenja, čeprav vemo, da je bila s tem območjem vedno tesno povezana.

Literatura

1. Ana Štucin, *Zgodovina Cerkljanske, tipkopis, hrani Cerkljanski muzej, Cerkljano*.
2. Ana Štucin, *Vztrajali so na svoji zemlji, tipkopis, hrani Cerkljanski muzej, Cerkljano*.
3. Milka Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek drugi. Tolminski urbar iz leta 1377*, Ljubljana 1948.
4. Janez Kavčič, *Dekamija Cerkljano in riharija Plužnje v 14. stoletju, Idrijski razgledi, XIX/1-2, str. 30–36*.
5. Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega, faksimile*.
6. Simon Rutar, *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, faksimile, Nova Gorica 1997*.
7. Miha Kos, *Potujoči srednji vek, Ljubljana 1998*.

8. Ana Štucin, *Cerkljanska pod Francozi, Idrijski razgledi 1990/1-2, str. 27-34.*
9. Ana Štucin, *Ob stoletnici prvih Itranilnic na Cerkljanskem, Idrijski razgledi 1994, str. 15-26.*
10. Ana Štucin, *Narodna čitalnica v Cerknem in njen čas, Cerkno 1999.*
11. Milica Kacin Wohinz, *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921, Trst 1972.*
12. Milica Kacin Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928, Trst 1977.*
13. Ana Štucin, *Leto 1941 na Cerkljanskem, Idrijski razgledi, 1991/2, str. 21-34.*
14. Ana Štucin, *Leto 1941 na Cerkljanskem II. del, Idrijski razgledi, 1992/1-2, str. 75-82.*
15. Ana Štucin, Olga Lipužič, *Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem 1941-april 1943, Idrijski razgledi 1978/1979.*
16. Ana Štucin, *Prvi meseci po kapitulaciji Italije na Cerkljanskem, Idrijski razgledi, 1987/1, str. 17-30.*
17. Boris Mlakar, *Tragedija v Cerknem pozimi 1944, Gorica 2000.*
18. Branko Kalin, *Partizanske delavnice na Cerkljanskem, diplomsko delo, hrani Cerkljanski muzej.*
19. *Zbornik Primorske – 50 let, Koper 1997.*
20. *10 let EGS Cerkno, Cerkno 1960.*
21. Jurij Bavdaž, *Nastanek in razvoj elektroindustrije v Cerknem, Idrijski razgledi, XV/2, str. 77-80.*
22. *ETA Cerkno, mesečno glasilo kolektiva, 1971-1987.*
23. *Kjer je zgodovina bogata obrodila, 50 let tovarne ETA, Cerkno 1997.*
24. Slavica Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem, Ljubljana 2000.*
25. France Bevk, *Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL), 2. snopič, Gorica 1975, str. 71-76.*
26. *Bevkova knjiga, Ljubljana 1970.*
27. Tomo Breje, *PSBL, 3. snopič, str. 134.*
28. Peter Jereb, *PSBL, 7. snopič, str. 587-588.*
29. Jožica Zupančič, *Peter Jereb, diplomatska naloga, hrani Cerkljanski muzej.*
30. Franc Močnik, *PSBL, 10. snopič, str. 453-454.*
31. Viljem Petermelj, *PSBL, 11. snopič, str. 650-651.*
32. Frančišek Sedej, *PSBL, 13., 14. snopič, str. 319-323.*
33. *Sedejev simpozij v Rimu, Ljubljana 1988.*
34. *Cerkno, Ljubljana 1980.*
35. Andrej Pagon - Ogarev, *Šebrelje skozi stoletja, Ljubljana 1976.*
36. Viktor Prezelj, *Moje Ravne, Cerkno 1989.*
37. Franc Hvala, *Življenje pad Bevkovo Kojca, Koper 1990.*
38. Viktor Prezelj, *Prispevki k zgodovini Cerkljanske, Cerkno 1992.*
39. Viktor Prezelj, *Cerkljanska skozi čas, Idrija 1997.*
40. *Labinje – raziskovalna naloga o življenju vasi Labinje, Cerkno 1987.*
41. *Raziskovalna naloga Police, Cerkno 1989.*
42. *Zakojca raziskovalna naloga, Cerkno 1991.*

Lehnjakova slapova v Kozarski grapi

Nevenka
LAPANJA

VELIKO LJUDI, TUDI DOMAČINOV IN PREDVSEM MLADIH, SPLOH NE VE, DA STA V KOZARSKI GRAPI DVA LEPA, MANJŠA LEHNJAKOVA SLAPOVA. ČEPRAV TO NISTA EDINA LEHNJAKOVA SLAPOVA V SLOVENIJI IN STA LE DVA IZMED MANJŠIH, BI VSEENO LAHKO REKLI, DA STA POSEBNOST, SAJ LEHNJAK NE NASTAJA PRAV POVSOD. SAMA SEM ZATO RAZISKOVALA V KAKŠNIH RAZMERAH IN POD KAKŠNIMI POGOJI NASTAJA LEHNJAK. SEVEDA ME JE NAJBOLJ ZANIMALO, ZAKAJ NASTAJA RAVNO V KOZARSKI GRAPI, KJE DOBI DOVOLJ APNENCA, ITD.

O samem lehnjaku je veliko literature, lehnjakova slapova v Kozarski grapi pa večinoma ostajata neznanca. Upam, da bo to nadomestila moja naloga. Z njo nočem doseči, da bosta slapova znana po celem svetu, saj sta med manjšimi in nepomembnimi. Hočem le, da se odkrijeta vsaj pred prebivalci Cerkljanske in pokrajeta vso svojo lepoto, saj sta za nas nekaj posebnega. Mogoče pa se bosta v naslednjih letih povečevala in postala zanimiva tudi za druge.

Kaj je lehnjak in kako nastane?

Lehnjak ni mineral, ampak je sedimentna karbonatna porozna kamnina. Znan je tudi pod imeni apneni maček, lehkovec, vapneni maček, apneni tuf, travertin. Imena izhajajo predvsem iz tega, ker nastane iz apnenca, lehnjak pa zato, ker je lahek (SSKJ).

Nastaja ob slapovih, pa tudi v tekočih vodah in ob njih. Iz teh voda se izloča kalcijev karbonat, ki se nato useda na mahove in druge rastline, ki rastejo ob vodi. Na rastlinah nastajajo rjuknjičaste, prhke skorje. Ko ga vzamemo iz vode, je zelo drobljiv, kasneje pa na zraku otrdi. Je bele, rumene ali rjave barve, včasih poln ostankov rastlin. Najlepsi so lehnjaki, ki so ohranili prvotno obliko rastlin, na katere so se usedali. Tako lahko občudujemo oblike razvejenih mahov, lepo ohranjene liste različnih dreves, stebila in liste

drugih rastlin, ki rastejo ob vodah in pod slapovi (Vidrih, 1995).

Rastoči slapovi hitro menjavajo svojo podobo in premikajo svoje neravne police ali kopice naprej. Pri njihovi gradnji je mojster voda z obilico raztopljenega kalcijevega bikarbonata in vodnih rastlinskih organizmov. Prvi pogoj za nastanek lehnjakovih slapov je voda bogata s kalcijevim bikarbonatom. Vendar sam tek studenca, potoka ali reke po apnenčevi podlagi še ni dovolj, kajti čista voda tudi z apnencem ne more kaj prida početi. Potreben je še ogljikov dioksid, ki ga nekaj dobi voda v zraku, še več pa v tleh, kjer se sprošča pri razpadanju organskih snovi. Ogljikov dioksid (CO_2) daje z vodo (H_2O) ogljikovo kislino (H_2CO_3), ki disociira v ione in topi apnenec, kalcijev karbonat (CaCO_3). Nastaja topljiv kalcijev hidrogenkarbonat $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$. Raztopljeni apnenec potuje z vodo kot topni kalcijev bikarbonat, dokler se razmere toliko ne spremenijo, da ga voda ne more več nositi s seboj in ga nekje odloži. V taki, pravimo trdi vodi ostane vedno nekaj proste ogljikove kisline, ki je v kemičnem ravnotežju z raztopljenim kalcijevim bikarbonatom. Ogljikov dioksid uhaja iz vode v atmosfero v večji meri tam, kjer se vode v zavesah zlivajo čez večje površine in se pri tem še razprše in penijo pa skalnih grbinah. Pomembne so tudi ugodne klimatske razmere, predvsem dovolj padavin v vsem letu in ugodne poletne temperature, pa tudi hitrost teka vode. Posebno vlogo

igrajo pri nastanku lehnjaka rastlinski organizmi; to so predvsem modrozelenelne alge in mahovi, ki se ob ugodnih pogojih naselijo na stenah slapov ali na prodnikih v strugi. Ti potrebujejo za življenje ogljikov dioksid in zato poberejo iz vode nekaj proste ogljikove kisline. S tem podrejo ravnotežje med prosto ogljikovo kislino in raztopljenim kalcijevim bikarbonatom, v zameno za ogljikov dioksid pa voda pusti nekaj raztopljenega kalcijevega bikarbonata na rastlinah, ki se prime nanj kot trdna apnenčeva skorja. Pri naših lehnjakovih slapovih povsod najdemo mahovje, ki ga v spodnjem delu prekriva lehnjak (Ramovš, 1983).

Za nastanek lehnjaka je pomembno tudi to, da je tok reke počasen ter ne sme prenašati peska ali proda. Pregrade usedanje apnenca na rastline samo še pospešuje. V vodi morajo bujno uspevati mahovi in alge. V načelu je nastajanje kamnine preprosto: rastlina odvzema za fotosintezo potreben ogljikov dioksid iz vode. Pri tem se poruši kemično ravnotežje, apnenec se obarja na rastlinah, ki v kamnitem oklepu odmro (Skoberne, 1988).

Nahajališča

Pa svetu je zelo veliko nahajališč lehnjaka. Velikanska nahajališča so v kvartarnih usedlinah v Italiji (Toskana in Tivoli blizu Rima), v ZDA (Dubsis v Wyomingu in Nevada) ter drugod po svetu (Vidrih, 1995). Znani so lehnjakovi slapovi Plive v Jajcu, slapovi na Plitvicah, Skradanski buk na Krki v Dalmaciji in drugod po Dinarskem krasu.

Tudi na slovenskih tleh ga pogosto najdemo. Največ na Jezerskem, v Zgornji Kokri, kjer ga že vrsto let kopljejo v okrasne namene in za gradbeništvo. Slap je v prejšnjih tisočletjih padal z levega pobočja v Kokro ali na njen breg prav tam, kjer je današnji kamnolom. (Ramovš, 1983).

Lehnjakovi slapovi pa so še na Krki in njenih pritokih, ki tečejo s kraškega sveta. Lepi so tudi Kočki slapovi nad Višnjo goro, slap v Borovniškem Peklu, spodnji Mitovski slap v Trbovljah, slap Nežica na Kolpi, Kobilji curek in Lehnjakov slap v okolici Velikih Lašč in še mnogi manjši slapovi. (Ramovš, 1983).

Lehnjakov slap v Kozarski grapi

Kozarska grapa je potok, ki izvira pod Bukovskim vrhom in se izliva v reko Idrijco na Reki, zaselku ob cesti Cerkno – Stopnik. V Kozarski grapi sta dva lehnjakova slapova. Oba se spuščata z desnega pobočja, ki ga tvorijo apnenčaste kamnine. Nastala sta kot vsi lehnjakovi slapovi zaradi zaraščanja z mahom. Na slapu sem opazila dve vrsti mahu: *Hylocomium splendens* ter *Philonotis fontana*.

Na zgornjem lehnjakovem slapu so bile dobro vidne modrozelenelne alge. Voda na mahu teče počasi – kaplja. Spodnji del mahu je že spremenjen v lehnjak. Na mahu lahko opazimo drobne kristalčke kalcita, ki se lepo svetijo.

Skica je nastala pa razlagi geologa prof. dr. Jožeta Čarja, ki je nedavno tudi sam raziskoval Kozarsko grapo. Iz skice je razvidno, da je lehnjakov slap nastal ob prelomu, kjer se nahaja za vodo neprepustna tektonska glina. Deževnica pronica skozi prepustne dolomitne plasti in teče po apnenčevi podlagi. Tu voda dobi dovolj potrebnega apnenca. Ko priteče do preloma, se dvigne na površje in priteče na dan kot izvir. Le nekaj metrov niže se spusti čez zavese mahu in tvori lehnjakov slap. Geološko uvrščamo te kamnine v srednji zemeljski vek - mezozoik, v srednji in zgornji trias.

*Lehnjakov
slap.*

*Spodnji del
lehnjakovega slapu.*

*Hylocomium splendens –
mah, ki tvori lehnjakov slap.*

Zakaj nastaja lehnjak ravno v Kozarski grapi?

Kot smo že ugotovili, potrebuje lehnjak določene pogoje ter razmere, da lahko nastaja. Zanimalo me je, če Kozarska grapa izpolnjuje vse pogoje.

1. Lehnjakova slapova nastajata na desnem pobočju, ki je na prisojni strani. Tako imata oba slapova dovolj sonca in toplote za nastajanje.
2. Voda vsebuje dovolj raztopljenega kalcijevega hidrogenkarbonata.
3. Na slapu uspevajo mahovi in modrozelenke, ki vodi odvzamejo CO_2 .
4. Voda dobi iz zraka in tal dovolj ogljikovega dioksida.
5. Tok vode je počasen oz. voda čez mah teče počasi - kaplja.
6. Količina vode se skozi leto ne spreminja kaj dosti.

Lastnosti vode lehnjakovega slapu

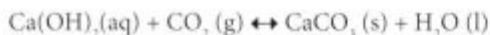
Pri ogledu lehnjakovega slapu sem vzela tudi več vzorcev vode in določila pH z indikatorskimi lističi. Izmerjeni pH je bil med 7 in 8. Zaradi natančnejše določitve pH vode, sem obiskala kemijski laboratorij v tovarni Eta Cerčno. Tam smo pH določili z elektronskim pH-metrom. Ta je pokazal, da je pri temperaturi $20\text{ }^\circ\text{C}$ pH vode v izviru 7,91, vode iz slapu 8,21 in vode v potoku 8,43.

Zanimalo me je še trdota vode iz Kozarske grape. Vzela sem tri vzorce vode. Prvega iz izvira, drugega iz slapu in tretjega iz potoka. Tudi določitev trdote vode smo določili v kemijskem laboratoriju tovarne Eta Cerčno. Rezultati so pokazali, da je trdota vode izvira $13,44\text{ }^\circ\text{N}$, slapu $10,75\text{ }^\circ\text{N}$ in potoka $12,21\text{ }^\circ\text{N}$. Iz izvira

torej priteče voda bogata z apnencem in ga odloži v slapu na rastline. Potok Kozarska grapa in lehnjakov slap spadata med srednje trde vode.

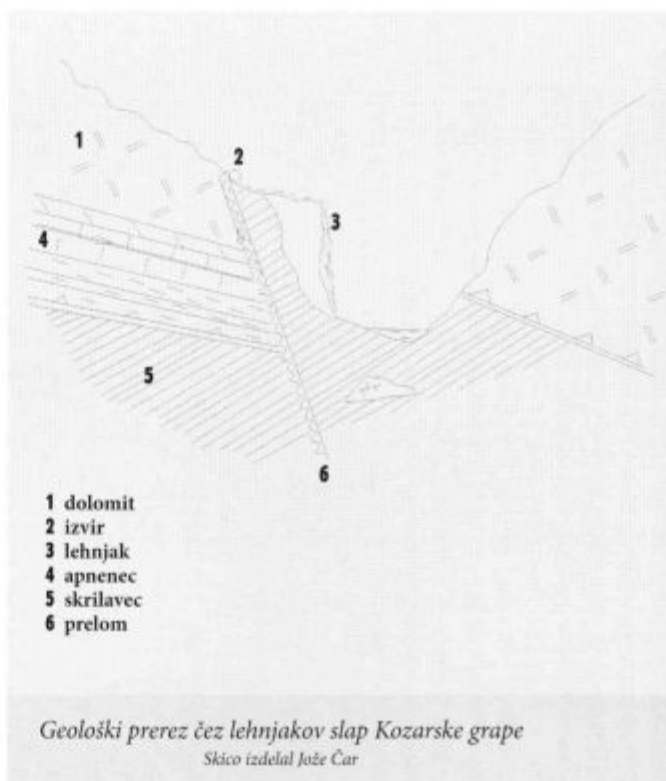
Umetni lehnjak

Zanimalo me je, ali lahko naredimo lehnjak tudi v laboratoriju. Za poizkus sem vzela nekaj vejic mahu, ki sem ga nabrala na lehnjakovem slapu v Kozarski grabi. Mah sem dala v večjo izparilnico in ga zalila z raztopino kalcijevega hidrogenkarbonata. Naredila sem ga tako, da sem v raztopino kalcijevega hidroksida pihala ogljikov dioksid, dokler ni bistra tekočina postala mlečno bela. Pri tem potekata naslednji kemični reakciji.

Obe reakciji potekata reverzibilno. Izločanje apnenca in spreminjanje le-tega v topni kalcijev hidrogenkarbonat je odvisno od količine ogljikovega dioksida.

Po nekaj dneh sem opazila na vejicah mahu drobne kristalčke apnenca.

Literatura

1. BOEDIJN, K.B. Rastlinski svet 3.del. Steljčnice, mahovi, praprotnice. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.
2. KRAL, RENTZSCH, WEISSEL. Preprosti kemijski poskusi za šola in prosti čas. Ljubljana: DZS, 1994.
3. RAMOVŠ, A. Slapovi v Sloveniji. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.
4. SKOBERNE, P. Sto naravnih znamenitosti Slovenije. Ljubljana: Prešernova družba, 1988.
5. SSKJ. Ljubljana: DZS, 1995.
6. VIDRIH, R., MIKUŽ, V. Minerali na Slovenskem. Ljubljana: TZS, 1995.

Kijasti lisičjak in uadla

Jože BAVCON

KAKO JE DANES ENOSTAVNO, VZAMEŠ RAČUNALNIK, SE POVEŽEŠ NA MEDMREŽJE, V ENEGA IZMED BRSKALNIKOV VTIKKAŠ NEZNANO BESEDO IN ŽE OBIČAJNO PRILETI KAR NEKAJ ZADETKOV. NE BOSTE VERJELI, TUDI Z "UADLO" JE TAKO. NEZNANA IN ČUDNA BESEDA, KI DANES ZA VEČINO PRAV NIČ VEČ NE POMENI, PA VENDAR JE PO ZASLUGI CERKLJANA, DR. MARKA RAZPETA, MATEMATIKA, KI JE POSTAVIL NA MEDMREŽJE CERKLJANSKO NAREČJE, ŽE NEKAJ LET TAM PRISOTNA. KER JE RAČUNALNIK "PAMETEN", NAJPREJ POMISLI NA NAPAKO IN PREDLAGA BESEDO UPADLA, PA VENDAR NAJDE TUDI ZANJ NAPAČNO BESEDO Z MANJKAJOČO ČRKO P – UADLA. NISEM EDEN TISTI, KI NIMA KAJ DRUGEGA POČETI, KOT SEDETI ZA RAČUNALNIKOM IN ISKATI NEZNANE BESEDE, ZATO TAKRAT, KO HOČEM DOBITI HITER ODGOVOR, UPORABIM KOMBINACIJO DVEH ALI VEČ BESED, DA SI S PRESEKOM SKRAJŠAM ČAS LISTANJA PO MEDMREŽJU. ČE VTIKAMO KIJASTI LISIČJAK, DOBIMO KAR NEKAJ ZADETKOV, VENDAR DO POVEZAVE Z UADLO VSEENO NE PRIDEMO. ZATO NAJPREJ "UADLA – NAPRAVA ZA DELO PRI KMEČKI PEČI – MÁT JE Z UADLA PAGREBLA PEPÍEU NTU PEČ" Z RAZPETOVE SPLETNE STRANI.

Razlog, da sem si to besedo, kot tudi še kako drugo narečno, bolje zapomnil, je morda prav v tem, da je povezana z rastlino. Od mojega prvega srečanja z uadlo do posnetka uadle za nekdanjo uporabo pa je preteklo več kot trideset let. Ne prestrašite se, ne bom se spuščal v vse to obdobje, podal bom samo nekaj utrinkov.

Še kot šolarček sem na hlevu odkril zanimivo zaprašeno orodje, bolje rečeno kol z neko čudno kovano železno zanko, speto skupaj s členom, podobnim tistemu iz verige. Ker takrat še ni bilo računalnika, sem vprašal očeta. Odgovor je bil približno tak, kot ga dobite danes na spletu: orodje (naprava) za delo pri kmečki peči. Seveda sem dobil še nekaj dodatnih pojasnil. V zankoso dali "mah za uadle" in tako je nastala metla za čiščenje "pobeljene" peči, torej peči, ki je bila dovolj segreta, da se je v njej spekel kruh. Peči niso "belili", le segreli so jo toliko, da je bila videti bela od toplote.

Čez nekaj let se je moja zgodbica nekoliko dopolnila. Nad Kamčkom, v Sušju, kot smo imenovali majhno jamo, ki je imela celo nekaj kapnikov, sem na senožeti zagledal plazečo rastlino, ki je bila zelo dolga. Ker je bila drugačna, je takoj pritegnila mojo pozornost. Ko sem jo povlekel iz trave, je bila le mestoma ukore-

ninjena, pa še to zelo šibko. Nabral sem jo, da bi jo doma zasadil v svoj "park", kot sem imenoval majhen vrtiček na dovoznem mostu na hlev. Ko sem jo prinesel domov, mi je oče takoj razložil: "To je mah za uadle", torej za tisto orodje, ki je na hlevu za vrati. Rastlina in orodje sta se že zelo približala. Kljub temu rastlini pravega imena nisem vedel, z znanim pa si tudi nisem mogel veliko pomagati. Tako je preteklo nekaj časa, preden sem izbrskal pravo ime. Morda je bila vir učiteljica biologije, ki sem jo vedno moral z meniški nepoznanimi rastlinami, ali pa sem jo povsem naključno odkril v kaki knjigi, do katere sem se včasih uspel dokopati. Kijasti lisičjak je bil to.

Kijasti lisičjak (*Lycopodium clavatum*) spada v družino lisičjakovk (*Lycopodiaceae*) in v širšem smislu med praproti, torej z mahovi nima prav nič skupnega. Rastlina je lahko dolga več kot meter. Iz plazečega stebelca izraščajo pokončna in na njih se ob koncu poletja lahko razvijejo trosonosni klasi, ki so na vmesnem, redkeje olistanem stebelcu kot svetlo zeleno-rumeni klaski. Listi so tanki in nežni, spiralno nameščeni in se lasasto podaljšujejo. Rastlina raste v presvetljenih gozdovih, vendar začne hitro izginjati, če se krošnje preveč zgostijo. Zato jo pogosteje dobimo na gozdnem robu, še večkrat pa na senožetih oziroma na enkrat

Kijasti lisičjak (Lycopodium annotinum)

Uadla pri uporabi v peči

Orodje uadla in šop kijastega lisičjaka

košenih travnikih. Rada ima zakisana tla, zato je velikokrat v družbi jesenske vrese (*Calluna vulgaris*). Na Cerkljanskem je prav kijasti lisičjak najpogostejši. Najdemo pa še sploščeni dvorednik (*Diphasiastrum complanatum*) in lisičje (*Huperzia selago*), ki oba spadata v isto družino, nekoč so bili celo skupni rod.

Kijasti lisičjak je lahko dolg meter in več in je zelo upogljiv. Preprosto ga lahko povlečemo iz tal že z enim potegom. Rastlina je le mestoma ukoreninjena, saj raste več ali manj preko slabe travne ruše ali odmrlega listja. Prav to, da rastlino hitro nabereimo, da je upogljiva, da ima tako značilno razrast in je zimzelena, tako da jo najdemo tudi pozno jeseni in pozimi, če le ni snega, je verjetno vplivalo, da so jo začeli uporabljati. Jeseni, ko so grabili listje za steljo, se je nehote zatikala med grablje. Do uporabe potem morda ni bilo več daleč.

Leta so minevala. Ko sem se za revijo Rože in vrt lotil pisanja o lisičjakih, meni zelo priljubljenih in lepih rastlinah, sem se zopet spomnil na to zanimivost. Zdelo se mi je primerno, da tudi tokrat rastlina in orodje prideta skupaj. Seveda sem skušal ob prvi priliki kijasti lisičjak nabrati prav tam kot prvič. Zanimalo me je,

če tam sploh še uspeva, ker že dolgo ne kosijo več in se je svet precej zarastel.

Predvideval sem, da bi ga morda našel kje na gozdnem robu. Vendar sem bil, ko sem prišel v Sušje, predel visoko nad livarno v Cerknem, že skoraj prepričan, da tam lisičjaka ne bo več, ker je tam večinoma že nastal strnjen gozd. Še kolovoz se je zarastel s plemenitimi listavci. In naprej proti Kamčku je bilo še slabše. Zaman. Po toliko letih se je rastišče povsem spremenilo iz senožeti v gozd in tudi lisičjak je izginil. Poizkušal sem v bližini, na nekošeni senožeti, kjer se je zaraščanje šele začelo. Tudi tam sem ga iskal zaman. Edino pravnje mesto je bila najbližja, še košena senožet.

Rastišče je ustrezalo, a kot da vsi izpolnjeni pogoji ne bi bili dovolj. Kljub vsemu sem še malo vztrajal. Menil sem, da je morda bolj skrit v travi zaradi lanske hude poletne suše in ga zato ne opazim. Čeprav je sonce zahajalo, sem se še enkrat prav počasi sprehodil po obronku in se še bolj sklanjal k tlam. Našel sem eno skromno rastlino. Seveda, ko najdeš prvo, jih je potem hitro več. Tako je bilo tudi tukaj, le da so bile res skrite med pokošeno travo in bistveno krajše kot običajno. Najprej sem naredil nekaj posnetkov, potem pa sem

se lotil nabiranja. Kar nekaj časa je preteklo, da sem nabral šop rastlin, kakršnega sem potreboval, da bi z njim zapolnil uadlo in jo tudi preizkusil.

Ker je bilo rastlin kljub vsemu malo, sem jih nabral tako, da sem pri vsaki pustil del, da se bo lisičjak lahko naprej razraščal. To sploh ni bilo težko, saj je bil tokrat tako vraščen v travo in resje, da se je že sam prej zatrgal.

Uadla, še vedno ista, z istim ročajem kot nekoč, je bila kljub vsemu pospravljanju in prenavljanju še vedno cela. Res sem jo v vmesnem obdobju že imel v Ljubljani, vendar sem jo prav zaradi posnetka prinesel nazaj, pa seveda tudi zaradi tega, da jo preizkusim.

Sam bi si kijasti lisičjak – "mah za uadle" – pripravil povsem drugače. Vendar je bilo potrebno upoštevati originalnost, zato je očetova asistenca še kako prav prišla. Tako je bilo po moje malo manj urejenosti in več razmrščenosti, vendar tako, kot so to nekoč na hitro naredili. Kdo pa bi res dolgo zlagal lisičjak, če je zadoščalo že, da so rastline stlačili in prepognili v šop. Uadla in lisičjak sta se po dolgem času spet srečala. Ker sem, tudi zaradi naravovarstvenih razlogov, rastlin nabral le omejeno število, jih je bilo skoraj premalo, pa vendar dovolj, da je orodje prav dobro delovalo. Seveda pa iz istih razlogov rastline nisem zavrgel. Takoj sem jo, tako kot nekoč, pomočil v vodo in jo odnesel s seboj v Ljubljano. Tudi uadlo sem iz previdnosti odnesel s seboj. Lisičjak smo v Botaničnem vrtu razrezali in ga bomo razmnožili. Rastlina pri nas sicer ni ogrožena, a je kljub temu ni lepo zavreči, ko je ne rabiš več.

Dodati je treba, da so za uadlo uporabljali še kako drugo rastlino, če ni bilo ravno lisičjaka pri roki. Tako so vzeli orlovo praprot (*Pteridium aquilinum*), ki so jo pozimi pogosto uporabljali tudi za oblaganje praznih kozolcev, da vanje ni s strani nanašalo snega. V kozolcu je bilo pozimi na suhem možno kaj postoriti, spomladi pa so jo uporabili za steljo živini. Poleg praproti

so uporabljali še stebela ajde, posušena grahova stebela, ponekod pušpan in morda še kako drugo rastlino. Nobena od omenjenih pa ni tako dobro počistila peči kot ravno lisičjak. Ker se ne posuši prav hitro, je bilo vsaj na začetku manj nevarnosti za vžig, kasneje pa so že zasušeno rastlino pomočili v vodo. Tisti, ki so z njo še čistili peč, vedno dodajo, da je kijasti lisičjak najbolje pometel peč. To sem tudi sam poizkusil.

Po vsem tem, ko sem odkrival uporabo orodja v praksi več kot trideset let, bi bilo pa že dobro, da bi tudi na medmrežju še kdo to napravo videl. Zato sem kar po elektronski pošti, zopet malo v cerkljanščini, pokramljal z dr. Razpetom. Takoj se je odzval in sliko postavil na medmrežje. Torej, če vas zanima "cerklajnska" in če hočete uadlo videti v barvah, takoj na spletiše (<http://www.pef.uni-lj.si/markor/zbirkacbu.htm>), kakor dr. Razpet prav posrečeno narečno imenuje internet. Narečje še živi in se razvija. Sedaj je možno tudi kijasti lisičjak in uadlo najti skupaj. Presek je še enkrat uspel. Ne bo potrebno brskati po množici zadetkov.

Čas za remont (ali vsaj za inventuro)

Aleš Čar. V OKVARI (kratka proza). Ljubljana: Študentska založba, 2003. Zbirka Beletrina.

Ob koncu nekega starega leta (ali mogoče na začetku nekega novega, kar je vseeno, ker v resnici tako ali tako vedno vse ostaja po starem) se na okenski polici znajde muha, ki ji je centralna kurjava zmešala bioritem, da je zimo zamenjala za pomlad in izgubljeno blodi po svetu. Po ponujeni poti se sicer (ne)prosto-voljno odpravi skozi okno na svobodo v zimo, a se po kratkem času premražena in o boljšem drugem svetu že halucinirajoča vrne na isto okensko polico. Na mrazu ne more živeti, na umetno ustvarjeni toploti pa tudi ne, ker ni prave pomladi in ker ni še ene muhe, da bi se skupaj pasli po dreku. K sreči se v bližini znajde poln kozarec soka, zmešanega z vodko ... in jo dobrohotno pomendra. Ta parabola, vpletena v zgodbo *Muhe*, povzema bistvo in je nekakšna variirajoča matrica vseh zgodb Aleša Čarja, zbranih pod naslovom *V okvari*, le da so v nekaterih v ospredju muhe, v drugih pa njihove človeške reinkarnacije.

Čarjeva najslastnejša kost za glodanje je razmerje med moškim in žensko, kakršnokoli že je, četudi se giblje v smeri nerazmerja oziroma (samo)ukinitve, odnos med več moškimi in več ženskami, v katerem je enkrat več M-jev, drugič Ž-jev, in neizčrpno mnogo variant tega, kot je neizčrpna človekova psiha. Na tej kosti se vedno najdejo hvaležni koščki mesa in je ni mogoče do konca obglodati, ker kot da sta moški in ženska pogojena drug z drugim, ker je njun konflikt večin in je pravzaprav gibalno sveta. Kakšna gravitacija in Newtonovi zakoni neki! Nalet moškega na žensko (ali obratno), sprva simbioza in harmonija (kaj je že to?), nato pa trenje, najedanje, izživiljanje, trakučarstvo in naposled, če je sreča, totalna razrešitev (z deusom ex

Milanka
TRUŠNOVEC

machina ali brez njega) ter ... ponoven zaplet v pajčevino razmerja z Drugim – to fura svet naprej. Enkrat ženska nima sreče z moškim, drugič moški z žensko, a vprašati se je treba, kaj bi sploh bila sreča. "Nekakšna sreča je konec koncev tudi to, da človek ve, če je kaj v zraku, preden je spregovorjena prva beseda." (*V okvari*, str. 41) Ker ima vsak Čarjev udeleženec nevarnih razmerij že v osnovi zelo drugačno predstavo o sreči, je totalno utopično pričakovanje, da bosta po dva in dva (s takimi ali drugačnimi priveski, kot so otrok, ljubimec ali sosed) našla skupno pot do skupnega cilja. Dogajajo se kratki stiki, mrki strasti, ljubezni, spoštovanja, vsakodnevnih in minutnih preskoki iz ljubezni v sovraštvo. Ali ona vrže na suho njega ali on njo. Pri tem se avtor elegantno in edino sprejemljivo izogne nalaganju krivde in slehernemu, še tako prikritemu obtoževanju enega ali drugega posameznika ter seveda enega ali drugega principa, pač pa bi z lahkoto posvojil eno od provokacij dr. Slavojca Žižka o ljubezni kot "najvišji obliki nasilja" in "ontološkem neravnovesju": "Ali mogoče ni nasilno, če nekdo pride k vam in vam izpove ljubezen? Upravičeno se vprašaš, kaj vendar ta hoče od mene?!"

Ker gre pri Čarju za v literarnoteoretskem smislu zelo čiste primerke kratkih zgodb, imajo odprte začetke – osebe (hote ali ne) naenkrat razgalijo vso nesnago svojega stanovanja, ne da bi bile predhodno karakterizirane; najbolje jih označujejo njihove smeti – in odprte konce – konflikt z večjo ali manjšo stopnjo histerije obstaja tudi po fizičnem zaključku zgodbe, ki se zgodi nemudoma in brez nategovalnih, po moraliziranju smrdečih sklepov. Razmerja niso naslikana črno-belo

in še manj roza-modro, ker so tako strogo razmejene dvočlene kombinacije popolnoma umetne. Moško in žensko se prepleta in staplja. Moški pogosto ni stooostoten moški in ženska ne absolutna ženska, ker je Čar stooostotnost, absolutnost in druge nad-kategorije že zdavnaj vrge v stranišče in dvakrat potegnil vodo.

Nihče ni zgolj rabelj in nihče zgolj žrtev.

Čistih grešnikov enako kot čistih svetnikov ni. Meje so zabrisane, teren skrajno spolzek. Nazadnje je cilj čim manjkrat si zlomiti nogo ali si vsaj ne zlomiti vratu.

Naslov Čarjeve, za nagrado Prešernovega sklada zasluženo nominirane zbirke je, tako kot naslovi vseh zgodb v njej, pomenljiv. *V okvari* je citat izveska na zamašenih oziroma pokvarjenih javnih WC-jih. Gre za klavrno stanje, ki traja od kdo ve kdaj in bo še trajalo do kdo ve kdaj, in ravno v takem stanju zatečemo Čarjevega človeka, seveda v odnosu z drugimi. Po štirinajstih zgodbah se zdi, da zveza med slehernim moškim in žensko slej ko prej iz najrazličnejših razlogov začne spominjati na zamašen javni WC. Pri tem pa je pomembno, da je na zunaj in za "običajne" potrebe WC res v okvari, medtem ko se za vrati vseeno nekaj dogaja. "Junak" naslovne zgodbe (ki je kakopak milje daleč od junaštva in celo od antijunaštva, saj sodobni brezkoordinatni svet v glavnem sugerira luzerstvo; ni subjekt, ampak objekt – igračka zavoženih odnosov) obesi ta priročni self-made izvesek, da ga pri seksu z nezanko ne bi zmotili vsiljivci. Torej je stranišče pokvarjeno samo za zunanje opazovalce, resnico pa pozna le tisti, ki je notri – recimo V dreku. Vsaj svojo resnico in svojo normalo: "Če potrebujeva tretjega,

da bi lahko bila dva, si pač vzameva tretjega; če jih potrebujeva štiri, pet ali več, da bi lahko bila midva, pač vzameva tudi to." (*V okvari*, str. 47) Pokvarjenost je relativna. Iz daljice med dvema točkama se porajajo novi in novi, še ne videni trikotniki, štirikotniki in mnogokotniki, ki ustvarjajo kaotični čustveni konglomerat, včasih zadnji izhod za beg pred samim sabo.

Temeljna obsesija in hkrati specialnost Aleša Čarja je brskanje po človeku – seciranje njegovega uma, značaja in telesa, leve in desne možganske hemisfere, pa jeter, želodca in v tej smeri navzdol ter njihove (ne)vesele vsebine.

Poglobljeno analizira ljudske odkrite in potlačene gone, želje in fantazije, potrebe po eksczesnosti in anomalijah, sado-mazohistične akrobacije in tako dalje. Avtor se tu ne opredeli, kdo pije in kdo plača oziroma kaj

odloča – čustva ali čuti, duh ali telo, ali karakterje spravlja v akcijo čustve-

na nepotešenost ali zapolnitev seksualnega manka, če je sploh smiselno in možno ločevati eno od drugega.

Vse nastopajoče kreature se ogromno ukvarjajo s svojimi telesi, kot da se s tem izogibajo pospravljanju svoje zmedene, pogosto shizofrene notranjosti, pri čemer si pomagajo s številnimi berglami v obliki drog, alkohola, cigaret in seksa. Na dobro prikrite tehtanju se znajdeti manjkajoča desna roka in pomanjkanje empatije ravno do tistega, s katerim je "treba" deliti kuhinjo, WC in dnevno sobo. Lažje je vsaj minimalno naklonjenost izkazati že natakariči v stalnem lokalu in sosedovi mački. Pri tem avtorjevi občutljivosti ne uidejo niti mikroskopsko majhni detajli, ki naredijo rentgensko sliko nepopolnega akterja popolno. V saka

posameznikova replika, pa naj bo površna ali večpomenska, vsak vonj, drag ali cenen, vsaka praska, dlaka, madež in druga malenkost je v službi njegovega umeščanja in karakterizacije.

V skladu s tem je tudi čas vedno skrbno izbran: dogajanje ali stanje se odrola okrog novega leta, ko so razmerja na hudi preizkušnji, ker se pričakujejo mnoge spremembe, poleg tega pa je zaradi z lučkarstvom preobremenjenega sistema možnost kratkih stikov še večja. Dogaja se jeseni – v gosti, pršči megli, obilnih padavinah, ki napovedujejo zamašitve in poplave, med gnitjem listja, ker so tudi odnosi gnili in puščajo na vseh koncih – ali v naelektreni poletni soparici, ker lahko tudi med "vpletenimi" kar naprej pričakujemo eksplozijo ali vsaj vročinski udar. Ti navzven nespektakularni časi ustvarjajo točko nič, s katere se začenja spust v globino – v minus. Čar ljudi obrača kot nogavice, pripravljajoče se na žehto s centrifugo, posledica česar je smrdljiva, dušča, zgoščena atmosfera, ki beročemu obleži v želodcu kot kamenje, s katerim je lovec iz Rdeče kapice nadeval volka. Vsa ta snov s težo pa je spravljena v primerno embalažo. Kritiki predhodnih Čarjevih del so jo označili s pojmi "stilna izbrušenost", "virtuozna pisava", "slogovna inovativnost" in podobno. Čarjev stil kratka ni celofan, v katerega bi zavil zgodbo, ampak eden od bistvenih dejavnikov, ki dejanje in osebe do konca izgradi, jim da verjetnost in jih oživi.

Tudi zaradi jezikovnega mojstrstva (proncljive izvirne metaforike, ki je daleč od tega, da bi bila sama sebi namen, unikatno strupenih dialogov, dodelane sintakse, ki natančno ustreza vsakdanji zunanji in notranji komunikaciji) se je naslovna zgodba *V okvari* znašla v Berger - Schmidtovi antologiji *Slovenska kratka erotična proza* (2002), in to na častnem, udarnem zadnjem mestu – za piko pod klicajem, potem ko je svoj prostor v Virkovi antologiji *Čas kratke zgodbe* (1998) že našla Čarjeva *Igro-nanija*. Ne glede na subjektivnost kriterijev takšnih izborov se torej zdi, da si je Čar vsaj na

polju kratke proze že pridobil "antologijski" ugled in "kánonsko" vrednost, čeprav se Tomo Virk v spremni besedi k svojemu izboru ni izkazal ravno za jasnovidca, ko je zapisal, da "[...] je zelo kratke proze pri Čaru ne le zaenkrat zelo malo, ampak v okviru te poetike tudi v prihodnosti bržkone ni pričakovati drugačne težnje." (*Čas kratke zgodbe*, str. 339) Mogoče pa lahko "zaželeno" romanesknost zbirke *V okvari* uzremo v povezanosti posameznih zgodb s številnimi vezmi, kar pušča vtis ene same zgodbe o enem moškem in eni ženski, ki imata sicer v vsaki epizodi drugo ime ali sta celo (simptomatično) neimenovana, a to ne pomeni ničesar. Gre za milijon in eno nianso istih problemov/ istega problema – za eno trčenje moškega in ženske ter subjekta s samim sabo.

Na koncu prvenca *Igra angelov in netopirjev* je Čar pripisal, da so vse osebe v romanu izmišljene. Kratke zgodbe *V okvari* tega opozorila nimajo, ker ni bojazni, da bi se v njih prepoznal kakšen zamerljiv, poduhovljen župnik ali prizadet, prepotenten policaj. V njih se (lahko) najdemo vsi. V za avtorefleksijo dovolj temnem kotu in v dovolj razkrinkavajoči samoti gotovo vsak najde "svojo", "omiljeno" zgodbo ali situacijo ali dialog, v katerem je spolzka meja med fikcijo in resničnostjo še posebej zabrisana in je vse res. Pa zato ne moremo gnati na sodišče nikogar drugega razen sebe. Prvi hip se mogoče zdi, da Čar pripoveduje grde pravljice brez srečnega ali sploh kakšnega konca. V drugem in naslednjih hipih pa začne zavedanje o realističnem odslikavanju tukajšnjosti in zdajšnjosti goltati vsa slepila. Čar nam ne kuha tople župe ali greje mleka z medom za lahko noč. Ne moremo več biti vzvišeni, samozadovoljni, v mehak fotelj prikrite naslade pogrezneni voajerji, dvignjeni nad padle angele, ker njegova literatura neusmiljeno razgalja in ne omogoča distance. Naenkrat zmanjka peska za metanje v oči in v zmečkano-streznjenem jutru mogoče nastopi čas za remont.

V središču roba

Milanka
TRUŠNOVEC

Jože Janež: POIMENOVANJE ROBOV
(pesniška zbirka). Idrija: Založba Bogataj, 2003.

Poezija = rob. Upesnjevanje/poimenovanje robov = rob². Dva minusa = (pogosto) plus. A ne velja potem: rob² = središče?

Jože Janež v svoji zadnji (a gotovo ne poslednji) pesniški zbirki preiskuje, nakazuje in poimenuje robove, se s tem prebija prav do središča sveta – sebe samega ali vsaj zelo blizu njemu in ga nato izceja na površje kot mešanico magme–žolča–podtalnice–krvi–vode–drobnih izvirov.

Koncizno
Sežeto
Fluidno – tekoče – preplavljajoče – mehko
Rahločutno
Subtilno očrtavanje robnih stanj.

Svet kot da je opazovan skozi kalejdoskop, katerega številna ogledalca in barvni stekleni drobcji ustvarjajo zelo kompleksno, predvsem pa stalno spreminjajočo se mozaično sliko. Ne gre za eno samo veliko zrcalo z jasnimi okvirom kot ločnico med resnico in njenim odsevom, ampak za neskončno mnogo stekelc ter posledično za neskončno mnogo odsevov in okvirov. Vsak piš, premik, sprememba perspektiva ali kretanja R/roke spremeni njihov položaj, njihove meje, drugače zmeša njihove barvne odseve in s tem ustvari novo neponovljivo celoto.

A osrednja fascinacija te Janeževe poezije niso stekelca sama, ampak ravno meje med njimi. Robovi in njihove neštete spremenljivke. Zbirko poskušata uokviriti, se pravi ji dati začetek in konec, dve "temeljni" pesmi (*Besede*, *Drugega ni*) z dvema izvornima, za bit človeka – pesnika bistvenima vprašanjema *Besede*

((samo)artikulacije, torej (samo)realizacije) in *Jaza* oziroma *Drugega*. Na začetku so (bile) *Besede*, ki skozi rahlo odškrnjena vrata pesniku in vsem njegovim potencialnim voajerjem omogočajo vstop. Potovanje v središče zemlje se lahko začne. Ali in do kod se uredniči, pa je že stvar razpršenih nadaljevanj. Na koncu je *Jaz*, ker *Drugega ni* oziroma sta pri Janežu eno, ker si vsakega *Drugega Jaz* prizadeva tako ponotranjiti, da obstaja samo kot opazna sled ali znamenje v *Jazu*. *Drugega brez Jaza* praktično ni in vse se dojema skozi slednjega. Kje je v resnici meja med *Jazom* in *Drugim*? Prvi okvir je tako zastavljen, a še zdaleč ne fiksiran. Preverjanje in postavljanje njegovih stranic se lahko začne.

Kajti kje je meja med *Jazom* in obdajajočim ga svetom? *Rob* med eksterijem sveta in interijem subjekta sploh ni rob, ampak fiktivna, namišljena ločnica brez ostrih kotov. Vsaj v pesmi *Zima* je okolje odločilno za subjekt, ki se z njim določa in spreminja. Med njima se dogaja nekakšna osmoza. Če subjekt ni pozoren na zimo (svet), postane prevelik. Njegov ego se napihne, ne zavedajoč se svoje omejenosti – določenosti z zadušenim, skrčnim obrazom zime – zvezane zveri. Kakor hitro se *zzzzima* (konec) *zzzznajde* v njegovem obzorju, se *zzzzačne* manjšati. Eno na račun drugega. Opaznost in vplivnost sveta za subjekt je različna v različnih ciklih in pesmih. Včasih je samo kulisa, drugič zaliva notranjost, medtem ko se notranja želatina izbljuva v zunanje satovje, a včasih je popolnoma brezbrizhen do človeške miniaturne in njene omejenosti. (*Najbolj prav*) Izmenjavanje sonca in "majave" lune je dejstvo, ki se ne spreminja. Če se kdo sprašuje o tem ali ne, če kdo poskuša utemeljiti ali razložiti ali ne, če kdo meni, da je to prav, je popolnoma vseeno.

Problem ciklično drveče gmote časa za mali subjekt je v tem, da ne zmore (ne zna?) iz nje iztrgati, jo spiti, skratka obdržati ene same male minute. Svet gre v tem primeru arogantno mimo. Še vedno pa ostaja vprašanje, kje je meja med zunaj in znotraj.

Janež jo zrelativizira enako intenzivno kot

- razliko med ljubeznijo in ne-ljubeznijo, resnico, ki ne odreši, in ne-resnico, ki morda odreši (*Osmi december* 1996); solzo kot rob, do katerega je ona prignala njega, in dvom kot rob ljubezni (*Solzo*); delitev na njo in njega, na dvojino in ednino, na obale; iskanje novih ljubezni in cepljenje časa (*Strmenje*). V ciklu *Skupaj* Janež razvije ali še pogosteje samo zasnuje številne odtenke zapletenega ljubezenskega odnosa, katerega konec

ali nadaljevanje ostaneta odprta. V pesmi *Nikdar* iz istega cikla pa zrelativizira še razdaljo med zemljo in nebom, soncem in dežjem, sončnim viškom in zatonom, velikim in majhnim, ki se srečajo nekega mehkega popoldneva sredi njive (*Ko bo zemlja spet velika*)

- kontrast med opredeljenostjo, transparentnostjo odprtega, pokošenega polja z začetkom, prvim in mogoče drugim vrhuncem, koncem in naročnikom na eni strani ter nepreglednostjo, neujetostjo zaraščenih pobočij Vipavske doline ali vrtačastih gozdov Notranjskega krasa na drugi strani, ki se znotraj subjekta združita v nepredvidljivo nadaljevanje (*Preglednost*)
- ločevanje med tukaj in onkraj, življenjem in smrtjo, ki spominja na kafkovska vrata, skozi

katero živo telo ne more, dokler ni izbrano in izprašano, že prej pa ga lahko presežejo samo misli: jata črnih ptic, če jih le kdo ne vkorenini, prizemlji in raz-misli (*Mejnik*)

- razliko med norostjo in (ne)norostjo, ker je potrebno strašno malo za prestop iz ene v drugo in tudi za vstop v Konec, razlogi pa seveda niso relevantni (*Pismo*)
- mejo med realnostjo in njej vladajočo iluzijo bodisi iz Copperfieldovih trikov ali iz Grafenauerjevih pesmi, pri čemer "Neskončnost odloča / o majhni razliki med bližino in razdaljo" (*Razlika*)
- delitev na zdaj, nekoč in jutri, zlasti na poti do zidanice vina (*Kroglice*) (in nenazadnje)
- mejo med polnim in praznim (*Plomba*).

Iz zrelativiziranosti kontrastnih, mejnih stanj se izlušči, da je najboljša vmesnost, sredina, zabrisanost, rob sam, ki daje možnost za premik navzgor ali navzdol, a slast ni v premiku, temveč v možnosti zanj. Prevladujoče ali idealno stanje–razpoloženje je za Janeža (oziroma njegov subjekt) zimska meglenost, njegov element pa voda. Zima omogoča vase usmerjeno ždenje pod debelo plastjo vode, ki v obliki snega duši odvečne zvoke in zasipava z belino, ki preprečuje nasilno kričanje drugih barv. Z ledenimi skorjami prekriva pretakanje in žuborenje pod vodo ter zadržuje spomladanske izbruhe. Omogoča potihno biti (in misliti). Za človeka je zima morda konec, v perspektivi večjega, prevladujočega sveta pa je vmes – med koncem (jesenjo) in začetkom (pomladjo). Tako kot so vmes megle, ki "[...] zmeraj / visijo / na pol poti / do neba." in so kot "Zavese / v hodniku / med nočjo / in jutrom, / med koncem / duše / in začetkom / telesa." (*Megle*)

Ta sinestezija mehko–pritajeno–drseče–sivo–prozorno–mlečno–mlačne meglice je ena od dragocenosti Janeževe poezije, tako kot ideja pesmi *Mešanje*, ki je za pričujočo zbirko paradigmatična: nujno je mešanje

/ prepletanje prostorov (potovanja), mešanje zaporednih noči in "zaporednih" vin oziroma (ene) črne noči in belega vina, mešanje časov – preteklosti in prihodnosti (upanja) in mešanje jezikov, se pravi gibanje po nešteti robovih in preskakovanje navideznih mej.

Ali kakor lahko zaključimo iz pesmi *Plomba*: rob je vse in vse je rob. Homage robnim ljudem. Kdo ni roben? Kdor ni, ga ni. Se kdo javi? Plomba je meja med dvema votlinama – zobno in ustno. Vsakomur je torej dano polno robov in votlin. Kaj je zunaj in kaj znotraj, kaj je polno in kaj prazno? Je plastična vrečka prazna, če se v njej prenašajo prazne bule? Kaj podaljša življenje – plomba ali pesem – in koliko plomb sta imela Kette in Murn? Sta v vrečki poleg prazno–polnih steklenic tudi zobna ščetka in zobna pasta? Stavim, da sta. Kozmo(s) je zakon.

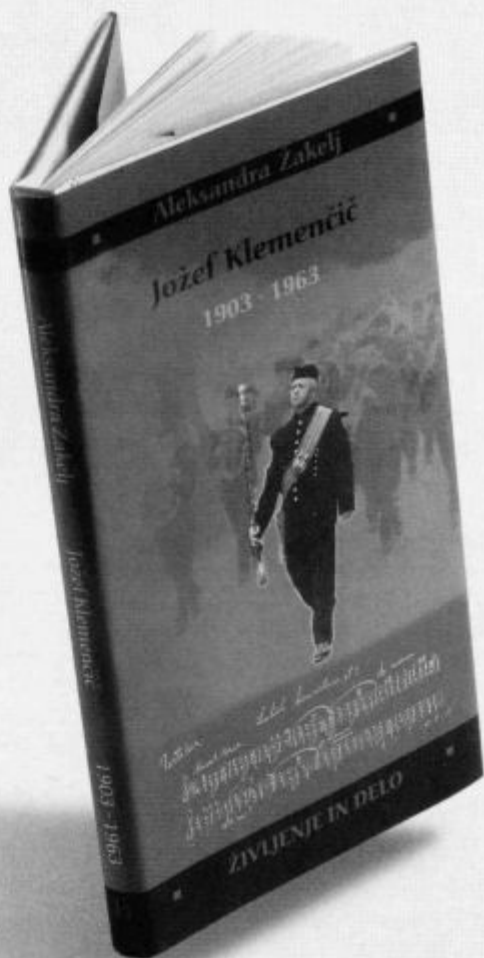
Ko prerasteš vsakodneveni delovni okvir

Aleksandra Žakelj: JOŽEF KLEMENČIČ,
1903–1963. Zbirka Življenje in delo.
Založba Bogataj, Idrija 2004.

Leto 2003 je zaradi različnih prireditev in dejavnosti, posvečenih spominu in delu idrijskega glasbenega pedagoga Jožefa Klemenčiča, postalo kar Klemenčičevo leto. Kakor se najbrž spodobi za obeležitev spomina in dela glasbenika, je večina prireditev izzvenela v tako ali drugače obarvanih tonih. Glasba pa se je prelila tudi v črke. Profesorica glasbe na idrijski glasbeni šoli, Aleksandra Žakelj, je ob skupih virih ubesedila življenjsko pot in delo Jožefa Klemenčiča ali Rusca, kakor so ga poznali stari Idrijčani. Knjižica, ki je druga v zbirki Življenje in delo Založbe Bogataj, na devetin-sedemdesetih straneh priročnega formata 12 x 20 cm v kratkem, jedrnatem, lepo berljivem in s kančkom osebne note prežetem slogu prinaša zapis življenjske zgodbe Klemenčiča, čigar imena, kot je zapisala Žakljeva, slovenska glasba ne bo zabeležila, saj je ostal doma in je svoje seme sejal na domačih tleh med domačimi ljudmi. Zaradi tega se morda zdi njegovo glasbeno in pedagoško delo obrobnega značaja, vendar bi bila idrijska glasbena zgodovina v sredini dvajsetega stoletja brez njega drugačna.

Osnova za ubesedenje Klemenčičeve zgodbe je njegov rokopis, nekakšen spominski dnevnik, ki ga je Rusc s svojo neveščo pisavo in slabim znanjem slovenščine zapisal na en mah. Kronološko je tako zabeležil dogodke, ki so nanizani kot gola dejstva, brez komentarja ali globljih osebnih čustev. Čemu se je Klemenčič lotil zapisa dogodkov iz svojega življenja, bo najbrž vedno ostalo nepojasnjeno. Žakljevi pa je bil osnova,

Karmen
SIMONIČ MERVIC

iz katere se je razvila in se pred današnjega človeka postavlja podoba človeka brez prave formalne izobrazbe, z velikim delovnim elanom in predvsem z veliko ljubeznijo do glasbe.

Ker knjiga predstavlja življenje osebnosti, le-temu sledijo tudi naslovi posameznih poglavij. V prvem spoznamo Klemenčičevo pot od rojstva v hiši, ki je stala na Tomu, do konca druge svetovne vojne. V tem precej dolgem časovnem obdobju se je Jožef Klemenčič srečeval z mnogimi osebnimi težavami, kot je nedokončana formalna izobrazba, smrt matere, bolezen očeta in njegova kasnejša smrt, smrt sestre Minke, iskanje zaposlitve in menjavanje različnih služb. Hkrati pa je bilo to obdobje intenzivno prežeto z glasbo, in sicer z igranjem, ki se ga je pravzaprav priučil. Njegov prvi instrument je bila mandolina, nato pa je ostal zvest kitari, čeprav se je "na posluh" poleg že omenjene mandoline naučil tudi igranja violine, harmonike, violončela ... Sodeloval je v različnih glasbenih sestavih in začel tudi komponirati. Tako je leta 1936 in 1937 prejel tri diplome, s katerimi mu je komisija pri glasbeni založbi Casa Musicali Mani v Firencah potrdila objavo treh skladb.

Drugi del življenjske zgodbe omejuje konec druge svetovne vojne, zaključuje pa Klemenčičeva smrt. Poglavje je razdeljeno na tri krajše dele: Klemenčič in služba, Klemenčič in prosti čas, Klemenčič in dom.

Iz tega obdobja lahko izpostavimo dve področji delovanja, ki sta zaznamovali kulturno in glasbeno-pedagoško delo v Idriji, pa tudi v Žireh, Cerknem in Godoviču. Ne moremo mimo pomembnega dejstva, da je v šolskem letu 1947/48 ostalo prazno ravnateljsko mesto v Glasbeni šoli Idrija. Zasedel ga je Klemenčič, ki je z velikim notranjim posluhom nakazal in razvijal glasbeno izobraževanje vse do leta 1961, do upokojitve, ki ji je botrovala predvsem bolezen.

Na drugi strani pa je zasedal kapelniško mesto idrijske "pleh bande". In prav v tej vlogi je preko ohranjenih fotografij zaživel tudi na naslovnici knjige. Z nje nas

pozdravlja v slavnostni rudarski uniformi, v pozi, s katero nakazuje zavedanje svoje vloge, položaja in prihranjenosti glasbi.

Na kratko je predstavljeno še Klemenčičevo skladateljsko delo, ki je omejeno na seznam avtorskih skladb, ki jih je sam prijavil na Zavodu za zaščito avtorskih muzičkih prava v letih 1956 in 1963. Spisek je zanimiv, saj je kljub temu da je to le del evidentiranega Klemenčičevega glasbenega opusa, iz njega razviden širok spekter njegovega ustvarjanja od avtorskih skladb za godbe na pihala, pihalne kvartete, šolske orkestre do različnih priredb, spet za zelo širok krog različnih glasbenih zasedb. Kot je zapisala Žakljeva, so skladbe pisane podobno, v jasni razberljivosti, v preprostem ritmu in z medsebojno pogojeno oblikovno in harmonsko gradnjo, ki podpira melodijo.

Knjigo zaključujejo zapisi kratkih spominov Klemenčičevih učencev. Dopolnjujejo jo tudi izbrane strani iz Klemenčičevega življenjepisnega zvezka in fotografije.

Glede na dostopnost zgodovinskega gradiva in samo izhodišče knjige, torej napisati zgodbo človeka, ki je postavljala temelje glasbenega izobraževanja na Idrijskem in Cerkljanskem, je avtorici uspelo napisati zgodbo, v kateri najdemo poleg nanizanih zgodovinskih dejstev tudi nekaj tistih človeških iskric, ki odsevajo človeka in njegovo delo, s katerim je prerasel okvir svojega obveznega poklicnega delovanja.

Majhna pomanjkljivost knjige je skromna navedba lastnikov fotografij in informatorjev. Morebitni novi pisec si samo z imenom in priimkom informatorja namreč ne more dosti pomagati pri svojem delu.

Na koncu lahko zapišemo, da je Aleksandra Žakelj s knjigo Jožef Klemenčič 1903–1963 presegla tudi okvir svojega poklicnega delovanja.

20 let bienala likovnih ljubiteljev

Janez
KAVČIČ

LJUBITELJSKA LIKOVNA USTVARJALNOST IMA NA IDRIJSKEM IN CERKLJANSKEM DOLGOLETNO IN BOGATO TRADICIJO. POLEG MALOŠTEVILNIH AKADEMSKO ŠOLANIH SLIKARJEV SE JE V DALJNI IN BLIŽNJI PRETEKLOSTI UVELJAVLJALA KAR ŠTEVILNA IN PISANA DRUŠČINA LIKOVNIH SAMORASTNIKOV, OD KATERIH SO MNOGI DOSEGLI PREPOZNAVNO IZVIRNOST IN KAKOVOST. V ZADNJIH DVEH DESETLETJIH PREDSTAVLJAJO POMEMBNO SPODBUDO LIKOVNEMU AMATERIZMU BIENALNE RAZSTAVE, KI SE REDNO ODVIJAJO V GALERIJ IDRIJA.

Idrijski likovniki so skupinsko razstavljali že leta 1977 v Psihiatrični bolnišnici Idrija. Takrat je 23 avtorjev postavilo na ogled okrog 60 del. Prvi bienalni nastop, ki sta ga podprla tedanji Občinski sindikalni svet in Zveza kulturnih organizacij, se je nato dogajal v Galeriji Idrija od 25. novembra do 5. decembra leta 1983. Na prireditvi je sodelovalo kar 35 udeležencev z Idrijskega in Cerkljanskega, ki so razstavljali nad 80 slik, kipov in drugih likovnih stvaritev. V naslednjih letih je število razstavljalcev precej nihalo, bienale pa so spodbujali Mestni muzej Idrija, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti – območna izpostava Idrija in Zveza kulturnih društev. Na enajstih dosedanjih razstavah se je zvrstilo skupno okrog 230 nastopajočih likovnikov (80 različnih avtorjev), ki so pripravili za ogled nad 900 najrazličnejših del. Enajsto prireditev v novembru 2003, ki je prikazala blizu 100 kreacij, je soustvarjalo 18 slikarjev in trije kiparji. Skozi vseh dvajset let je kot glavni organizator in oblikovalec razstav vztrajal Nande Rupnik, ob njem pa so od leta 1983 do danes ostali bienalu zvesti še Alojz Zidarič, Ivan Intihar, Silvester Bajc in Cveto Koder.

Razveseljivo je, da je bilo v minulem obdobju mogoče srečevati naše likovnike tudi izven ustaljenih bienalnih prireditev. Mnogi so pripravljali manjše samostojne razstave v raznih javnih prostorih, skupinsko nastopali po podjetjih in ustanovah ter sodelovali na

medobmočnih predstavitev slikarjev iz celotne severne Primorske. Posamezniki so se vključevali tudi v zahtevnejše likovne projekte in kolonije (Špeter, Celje, Tolmin, Tržič, Butrio) ter prinašali domov priznanja in nagrade.

V kroniki bienalnih srečanj od 1983 do 2003 ostajajo zapisana imena oseb, ki pripadajo vsem generacijam ter najrazličnejšim izobrazbenim stopnjam in poklicem. Prav je, če jih ob 20-letnem jubileju bienala vsaj naštejemo. Seznam, žal delno nepopoln, izpolnjujejo naslednji (občasni ali stalni) ljubiteljski slikarji, kiparji in drugi likovni ustvarjalci: Boris Balant, Silvester Bajc, Branko Bevk, Marinka Bočin, Franc Bolčina, Samo Bevk, Anton Bolko, Darko Čelik, Edvard Dežela, Silvo Eržen, Jože Felc, Viktor Felc, Fanči Gostiša, Vojko Gantar, Blaž Golob, Irma Gnezda, Danilo Hvala, Damijan Habe, Ivan Intihar, Ivan Jereb, Danilo Jereb, Edi Kenda, Ludvik Kogej, Adolf Kokalj, Cveto Kolakovič, Cveto Koder, Tina Koder, Ludvik Kovačič, Anica Kramer - Trnovšek, Aldo Kumar, Silvo Kavčič, Staš Kleindienst, Gregor Koželj, Miro Koc, Jože Lapajne, Andrej Lutman, Silvo Lipovž, Matjaž Lazar, Ludvik Majnik, Vid Mavri, Milan Mlakar, Ludvik Modrijan, Ludvik Miklavčič, Terezija Pelhan - Demšar, Slavko Pelhan, Janko Petrič, Alojz Pregelj, Ene Prezelj, Janez Poljanec, Vinko Peternelj, Eva Poženel, Karmen Pišljar, Ivan Rupnik, Jože Rupnik, Nande Rupnik, Domen

Rupnik, Draga Seljak, Sanja Rejc, Tanja Simonič, Stane Šavelj, Sara Šavelj, Tone Troha, Milan Trušnovc, Rafko Terpin (v PBI 1977), Jasmina Tončič, Sandi Velikajne, Albin Vončina, Goran Velikonja, Zdravko Viler in Alojz Zidarič.

Razumljivo je, da se v pričujočem kratkem zapisu ni mogoče posvečati posameznim avtorjem, zato naj bo zabeležen le površen zbirnik podatkov o njihovih tehnikah in najpogostejših tematikah. Pristopi avtorjev k motivom, njihove tehnične in likovne obdelave ter morebitne vsebinske poante so tako izrazito osebne narave, da je nesmiselno iskati kakršnekoli skupne elemente. Na vseh enajstih dosedanjih bienalnih razstavah je bilo moč ugotovljati, da je prav zvestoba lastni, četudi včasih nekoliko nerodni ali naivni originalnosti, tista simpatična lastnost, ki odlikuje stvaritve ljubiteljskih ustvarjalcev.

Pestro paleto uporabljenih slikarskih in spremljajočih tehnik sestavljajo sledeče upodabljajoče vrste in pripomočki: risbe (svinčniki, flomastri, oglje, suhe barvice, barvne krede, perorisba – tuš), akvareli, gvaši, akrili, olja, tempere, pasteli, kolaži, raznolike mešanice tehnik (pastel – tuš, akvarel – tuš), batik, razne vezene in tapiserije, lepljena slama, airbrush, podobe iz naravnega peska, otroške ilustracije, sestavljenke iz raznih materialov, linorezi, litografije, sitotiski, sodobni grafični postopki in slike – objekti. Posamezni slikarji se poslužujejo tudi netradicionalnih ali odpadnih gradiv, denimo kovinskih žic in mrež, zmečkanega papirja in cunj, zavrženih drobnih predmetov, odrezkov pločevine, plastičnih vrečk in folij, stenskega ometa in še česa. Kiparji uporabljajo pestro izbiro lesa (lipa, hrast, hruška, češnja, breza, oljka, figa), železo, naravno in umetno glino, kit za pločevino, patinirani mavec in patinirano terakoto, občasno pa se kdo posveti tudi reliefom in keramiki.

Najpogostejša tematika ostaja slej ko prej krajinarstvo, pojmovano in podano realistično ali romantično,

občasno pa posredovano tudi skozi optiko izrazito subjektivnih videnj, doživljanj in oblikovnih predelav. Precej slikarjev upodablja domačijske vedute, tihožitja, figuraliko, akte, portrete in avtoportrete. Redkeje se pojavljajo karikature, (pre)večkrat pa "lovsko" izpeljana upodobitve živali in kopije del znanih slovenskih ali tujih mojstrov. Med zanimivejše stvaritve spadajo pogumni poskusi interpretacij simbolike in ornamentike. Pohvaliti velja mlajše avtorje, ki se odločajo za sodobnejša iskanja v smeri stilizacij, fantazijskih improvizacij in abstrakcij.

Po dvajsetletnem druženju z organizatorji in ustvarjalci bienala se mi zdi umestno in vredno zapisati nekaj spominov in razmišljujočih utrinkov, povezanih s skupno prehojeno potjo.

Ustvarjalnost je najpristnejša in najplemenitejša manifestacija človeškega bitja. Fenomen izražanja s pomočjo linij in barv, risal in čopiča ter kiparskih in raznovrstnih materialov predstavlja eno bistvenih sestavin ustvarjalnosti od nekdaj do danes. V razgovorih ob razstavah so avtorji – ljubitelji v sproščeni in iskreni izpovedih večkrat jasno razkrivali svoje notranje vzgibe in doživetja, ki opredeljujejo njihovo likovno udejstvovanje. Omenjali so prirojene dispozicije, ki jih kot "talent" in smisel za oblikovanje spremljajo že od otroštva. Izpostavljali so tisto elementarno težnjo po nečem lepem, ki v poklicnem delu ni mogla in ne more biti zadovoljena. Namigovali so na umik iz vsakdanjosti v svoj lastni intimni doživljajski svet. Marsikdo je poudarjal vrednost užitka, sprostitve in tihega samogovora – spogledovanja s samim seboj v tišini samotnih ur. Nekateri so opozarjali na nikdar razjasnjeno razmerje med razumskim, čustvenim in intuitivnim dogajanjem v veselju človeške duše. Kar vsi po vrsti pa so od prvega do enajstega bienalnega srečanja najraje govorili o spontanem in pristnem veselju ob porajanju slike ali kipa, o užitku ob spoznavanju materialov in o zadoščenju ob stvariteljskem samopotrjevanju.

Prastara in vedno znova aktualna modrost uči, da delo kot eksistenčna nuja determinira stopnjo človekove (ne)svobode, delo kot kreacija pa človeka osvobaja, sprošča, osrečuje in plemeniti. Ljubiteljski slikarji, kiparji in drugi likovniki ostajajo – ne glede na splošno znane objektivne in subjektivne danosti amaterizma – v našem prozaičnem času lastninjenj, človeških stisk in negotovosti, skromni a vztrajni glasniki vrednot, ki nas ljudi zblizujejo in usmerjajo v prihodnost. Ob njih pomislimo na zvestobo sebi in svojemu delu ter na pripravljenost, da se ustvari nekaj zase in za soljudi – brez vnaprejšnjih finančnih špekulacij. Posebej velja opozoriti na pomen ustvarjalne samoiniciative, ki jo žal na mnogih drugih področjih pogrešamo.

Vsem dosedanjim animatorjem, udeležencem in pokroviteljem bienala veljajo iskrene čestitke, predvsem pa želje, da bi se prireditve uspešno nadaljevale tudi skozi tretje desetletje.

Irena
AŽMAN

Razstava Zgodovina zemljemerstva na Idrijskem in Cerkljanskem

MUZEJSKO DRUŠTVO IDRİJA JE KONEC
OKTOBRA LETA 2003 V MESTNI GALERII
V IDRİJI PRIPRAVILO PREGLEDNO RAZSTAVO
O ZGODOVINI ZEMLJEMERSTVA NA IDRİJSKEM
IN CERKLJANSKEM.

Pripravljena je bila z namenom, da se osvetli zemljemerstvo kot pomembna veda, s katero pride vsaj občasno v stik vsak občan. Dokumenti in podatki s tega področja v veliki meri pričajo o življenju ljudi v kraju. Poleg tega je območje Idrijskega in Cerkljanskega za slovensko geodezijo posebno, saj je s svojim bogatim jamomerskim, zemljemerskim in kartografskim izročilom, povezanim z Rudnikom živega srebra v Idriji, pomembno prispevalo k njenemu razvoju.

Razstavo je oblikovala pisana skupina navdušencev, ki so strokovno, poglobljeno in natančno opravili vsak svoj del nalog. V jedru skupine so bili Vinka Cankar, Silva Brence, Ivica Kavčič, Jože Kovač, Janez Pirc, Nace Pišlar in Andra Šulgaj. Pri postavitvi je sodeloval muzejski kustos Anton Zelenc, oblikoval pa jo je akademski slikar Rafko Terpin. Razstavo je pospremil tudi izid prikupne publikacije, ki jo je dobro oblikoval arhitekt Cveto Koder.

*Delovna skupina med snovanjem
razstave, oktober 2003*

Foto: Cveto Koder

*Pantograf za povečavo oziroma pomanjšavo načrtov,
ki je bil v uporabi pri Rudniku živega srebra Idrija,
oktober 2003*

Foto: Anton Zelenc, fototeka MMI

Kaj smo si lahko ogledali?

Razstava in spremljajoča publikacija sta sestavljeni iz šestih delov:

- Nastanek in razvoj katastrov na našem ozemlju
- Nastanek in razvoj izmer zemljišč, izdelave in ažuriranja kart ter zemljiških evidenc
- Nastanek in razvoj zemljiške knjige in dokumentacije, povezane z njo
- Nastanek in razvoj notranje delitve erarnih gozdov
- Delovanje Jamomerske, zemljemerske in kartografske šole Rudnika živega srebra Idrija v 18. stoletju
- Znane osebnosti iz zgodovine zemljemerstva na Idrijskem

Janez Pirc je v prvem delu publikacije opisal nastanek in razvoj katastrov na našem ozemlju. Ugotavlja, da predstavljata zemljiška knjiga in zemljiški kataster z vso dokumentacijo pomemben vir podatkov o tem, kakšna je bila zemljiška politika in lastninski odnosi na področju nepremičnin v preteklosti, s čimer so povezani družbeni in socialni problemi ter prizadevanja nekega naroda za lastno samostojnost in uveljavitev, razvoj gospodarstva, družbena ureditev in še marsikaj. Podrobno opisuje urbarje, imensko knjigo ter predhodnike sodobnega katastra na Slovenskem – terezijanski, jožefinski in franciscejski kataster z navedbami o tem, kje se hrani njihov arhiv. Na razstavi je bil najdragocenejši dokument v tem sklopu Urbar idrijskega gospostva iz leta 1680, častiljiva knjiga, ki jo hrani Mestni muzej Idrija. Na številnih kartah in evidenčnih listinah smo si obiskovalci razstave lahko ogledali popise zemljišč in napovedi dohodkov po terezijanskem, jožefinskem in franciscejskem katastru. Na razstavi je bilo še več drugih zanimivih listin in kart, med njimi karta idrijskega gospostva iz leta 1814 in cerkljanske župnije iz druge polovice 18. stoletja.

Drugi del publikacije in razstave sta pripravili geodetki Vinka Cankar in Andra Šulgaj, ki opisujeta delo in

območje delovanja Območne geodetske uprave Nova Gorica – Izpostave Idrija od leta 1900 do današnjih dni. Z opisi in preglednimi kartami je bilo prikazano, kako je potekalo merjenje ter grafično in pisno beleženje vseh sprememb na zemljiščih v času Avstro-Ogrske, med italijansko okupacijo in po končani drugi svetovni vojni, ko je bil za okraj Idrija–Cerkno ustanovljen katastrski urad Idrija. Ta se je kasneje preimenoval v Geodetsko upravo Idrija. Razstavljen je bil tudi originalni posestni list s kmetije iz Jeličnega Vrha ter stari inštrumenti in priprave, ki jih hranijo na izpostavi Geodetske uprave, pri Rudniku živega srebra in privatni lastniki.

Treji del je bil posvečen Zemljiški knjigi, pripravila pa ga je Silva Brence. V publikaciji je opisan pomen in razvoj zemljiške knjige od prvih beleženj lastnine v 13. stoletju do danes, ko dobiva zemljiška knjiga sodobno, elektronsko obliko. Opisano je delovanje na področju zemljiške knjige na Idrijskem in Cerkljanskem. Zanimiv je pregled jezikov, v katerih so opravljali vpise v zemljiško knjigo na Idrijskem – začetni nemščini v gotski pisavi sledijo ob koncu 19. stoletja vpisi v slovenskem jeziku, pa spet v nemščini, slovenščini in italijanščini ter slednjič po drugi svetovni vojni v slovenščini. Na razstavi so zemljiško knjigo ponazarjali urbar, listinska knjiga, glavna knjiga, zbirka listin in posamezne izredno dragocene starejše listine – med njimi kupoprodajna pogodba iz leta 1850 in izročilna ženitna in dedna pogodba iz leta 1856.

Četrto poglavje nosi naslov Nastanek in razvoj notranje razdelitve eraričnih gozdov, pripravila sta ga Jože Kovač in Nace Pišlar. Na začetku rudarjenja so bili gozdovi na Idrijskem last fevdalnih gospostev. Ko je županija v Idriji dobila samostojno upravo in bila priključena vojvodini Kranjski, so bili gozdovi dežel-noknežja last in so jih v večini občin določili za regal za potrebe rudnika. Prikazana je bila notranja delitev eraričnih gozdov iz leta 1880, ki se je z nekaterimi po-

pravki ohranila do danes. Na razstavi so bile prikazane lepe in zanimive karte z vrisanimi gozdnimi površinami iz 19. stoletja.

V petem poglavju je Ivica Kavčič predstavila Jamomersko, zemljemersko in kartografsko šolo Rudnika živega srebra Idrija v 18. stoletju. Opisano je delovanje šole, katere začetnik je bil politehnik, zemljemerec in proučevalec krasa Franc Anton pl. Steinberg. Ta poklicna, tehniška in zemljemerska šola je bila prva te vrste na tleh današnje Slovenije. Iz nje je izšla cela vrsta odličnih jamomercev, zemljemercev in kartografov. Najboljši med njimi je bil Jožef Mrak, ki je skupaj z drugimi Idrijčani po nalogu avstrijske dvorne komore opravljal zahtevna rudarska in jamomerska dela tudi na drugih območjih monarhije, poslan je bil celo na Moravsko in Ogrsko. Opisan je izreden pomen šole, saj sta Steinberg in Mrak v njej izoblikovala svojski kartografski risarski slog, ki ga proučevalci slovenske kartografije označujejo kot idrijsko kartografsko šolo. Največji dragocenosti na razstavi sta bila originalna Mrakov in Hauptmannov načrt rudnika in mesta Idrije iz let 1770 in 1737, ki ju je za razstavo posodil Zgodovinski arhiv iz Ljubljane.

Publikacijo in razstavo zaključuje predstavitev posameznih osebnosti iz zgodovine zemljemerstva na Idrijskem, ki jo je pripravila Ivica Kavčič. Predstavljeni so strokovnjaki F. A. pl. Steinberg, Jožef in Anton Mrak ter posebej družina zemljemercev in jamomercev Trohovich (oče Leopold ter sinova Slavko in Tone).

In kako sem doživela razstavo?

Pripravljena je bila po vsebinsko zanimivih, celovitih in med seboj povezanih delih, prikazani so bili pomen, značilnosti in razvoj ter posebej stanje na Idrijskem in Cerkljanskem. Posamezni deli so bili predstavljeni z zelo zanimivimi in ilustrativnimi eksponati, obisko-

valec je pridobil odlično in celovito predstavo o vlogi in pomenu zemljiškega katastra ter zemljiške knjige v preteklosti in sedanjosti, z ustreznim poudarkom za območje Idrijskega in Cerkljanskega. Izvrstno je bilo opozorjeno na premalo znano idrijsko kartografsko šolo, ki jo pri nas še vedno obravnavamo mačehovsko, čeprav je pomembno prispevala k razvoju zemljemerstva in kartografije na Slovenskem. Steinbergova rudniška šola je bila v strokovnem smislu dobra, uspešna in sploh za tisti čas nekaj izrednega. Na Slovenskem je bila v tistem času edina in verjetno tudi prva tovrstna šola. Iz nje je izšlo veliko priznanih in cenjenih strokovnjakov. Najpomembnejši je bil prav gotovo jamomerec, kartograf in šolnik Jožef Mrak, čigar pedagoške sposobnosti so odločilno pripogle k temu, da je ta šola dala toliko dobrih zemljemercev in kartografov.

Prav presenetljivo in navdušujoče si je bilo ogledati številne, raznolike ter izredno stare razstavljenе eksponate, ki jih je skupina ljubiteljev muzealstva uspela pridobiti iz mnogih različnih virov, tako lokalnih in državnih ustanov kot tudi društev in posameznikov, ki so nesebično posodili tudi najdragocenejše instrumente ter zgodovinske predmete.

V slovenskem merilu je idrijska razstava ena redkih, ki je predstavila vlogo, pomen in razvoj zemljemerstva. Izjema je le razstava Zemljiški kataster na Slovenskem – nekoč in danes, ki jo je v okviru festivala Teden vseživljenjskega učenja pripravilo Društvo geodetov severovzhodne Slovenije. Gotovo pa je razstava o zgodovini zemljemerstva na Idrijskem in Cerkljanskem edina prireditev na Slovenskem, ki se bo z izdajo publikacije ob njenem odprtju ohranila v trajnem spominu. Nekaj izvodov knjižice je še na voljo, sposoditi si jo je mogoče v knjižnici Geodetske uprave Republike Slovenije, dostopen pa je tudi na njenih spletnih straneh (www.gov.si/gu – razdelek gradiva/predstavitev). Razstava v Idriji bi morala biti spodbuda še drugim območjem, da predstavijo in ohranijo bogato lokalno izročilo.

Ideje, spoznanja in predstavitev pa bodo dobrodošle tudi pri ponovnem oživljanju, prenovi in posodobitvi leta 1987 vzpostavljene zbirke nacionalnega pomena – Geodetske zbirke na gradu Bogenšperk.

Misel za konec

Razstava je bila odprta samo dva tedna, in še to v času jesenskih šolskih počitnic. Rezultat poglobljenega, predanega in strokovnega dela, ki je potekalo praktično celo leto, si je bilo moč ogledati zelo zelo malo časa. Ogled bi bil poučen in koristen za celo vrsto obiskovalcev, a zanje morda v tako omejenem času ni bil izvedljiv. Predvsem bi bil zelo poučen in dragocen za šolajočo se mladino s področja geodezije in sorodnih ved, za jamarje, gozdarje in vse, ki jih zanimata slovenska zgodovina ter ohranjanje kulturne in tehnične tradicije. Ne glede na to – publikacija, ki je na voljo vsem zainteresiranim, tudi izobraževalnim hišam, je ohranila spomin na razstavo in z zgoščenostjo in sistematičnostjo prispevkov še vedno omogoča podrobnejše spoznavanje zanimive tematike – manj znanega, a nacionalno pomembnega in bogatega delčka idrijske in cerkljanske zgodovine.

Literatura

1. *Zgodovina zemljemerstva na Idrijskem in Cerkljanskem, Idrija: Muzejsko društvo, 2003.*
2. *Kavčič, Ivica: Stare listine nam pripovedujejo, Idrijske novice, št. 57, leto 2003.*

Partizanska bolnica Franja na poštni znamki

Niko
JEREB

V LETU 2003 JE PARTIZANSKA BOLNICA FRANJA PRAZNOVALA 60-LETNICO ZAČETKA DELOVANJA. NA POBUDO ZDRUŽENJA BORCEV NOV, OBMOČNEGA ODBORA IDRİJA CERKNO IN FILATELISTIČNEGA DRUŠTVA IDRİJA, JE POŠTA SLOVENIJE TA JUBILEJ ZAZNAMOVALA S PRILOŽNOSTNO POŠTNO ZNAMKO. ZNAMKO Z NOMINALNO VREDNOSTJO 76 SIT JE NATISNILA TISKARNA DELO TISKARNA, D.D., LJUBLJANA V DVOBARVNEM OFSETU IN NAKLADI 70.000 ZNAMK. IZŠLA JE 19. NOVEMBRA 2003. ISTEGA DNE JE IZŠEL TUDI OVITEK PRVEGA DNE (FDC) IN ŽIG PRVEGA DNE, KI JE BIL V UPORABI NA POŠTI 5282 CERKNO. SLOVESNA PREDSTAVITEV ZNAMKE PA JE BILA 22. NOVEMBRA 2003 V CERKNEM.

V NOV je bila vedno poudarjena skrb za ranjence, partizanske bolnišnice pa so bile pogosto ogrožane. Zato so si tudi na operativnem območju IX. korpusa prizadevali za čimbolj skrito lokacijo za postavitev nove. Tedanji sanitetni referent dr. Viktor Volčjak je izbral sotesko Pasic na Cerkljanskem, ki mu jo je pokazal domačin Janez Peternelj. V težkih naravnih pogojih, v strmih skalah in ledu in v največji tajnosti, je bila 23. 12. 1943 prva baraka zgrajena in kmalu še drugi objekti. Bolnico je vodila dr. Franja Bojc-Bidovec in po njej je dobila konspirativno ime "bolnica Franja".

"23. decembra 1943 je bila baraka gotova. Božični večer je prva skupina ranjencev že praznovala v novem domovanju. Kako so se začudili z belim papirjem obiti steni, pravi okusom, pogradom s slamnicami in toplimi odejami ter belimi rjuhami, veliki lončeni peči na sredi barake.

Na zgornji strani njihove sobe pa sta viseli na steni Titova in Stalinova slika nad vrati. In če so se ta vrata odprla, je zadišalo iz kuhinje kot ob domačih praznikih. Spraševali so od kod toliko hrane, potic, mesa, sadja."

Ti stavki, ki jih je zapisal nekdanji Franjevec, izžarevajo iskreno hvaležnost trpečih ranjencev vsem, ki so postavili bolnišnico, delovali v njej in zanjo skrbeli. Tako se je začelo požrtvovalno in zgodovinsko delovanje Partizanske bolnice Franja, edinstvenega spomenika narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Čeprav obkrožena z nemškimi postojankami v Baški grapi, na Škofjeloškem in z nemškim bataljonom Heine v Idriji in večkrat napadena, je delovala do 5. maja 1945. Med narodnoosvobodilnim bojem je bilo na slovenskem ozemlju zgrajenih okrog 120 partizanskih bolnic, v katerih se je zdravilo več kot 15.000 ranjenih in bolnih partizanov. Partizanska bolnica Franja je najbolj celovito in avtentično ohranjen objekt, ki simbolizira partizansko zdravstvo med drugo svetovno vojno na slovenskem narodnostnem ozemlju. Zavedajoč se njene pomembnosti je Svet vlade LRS za prosveto in kulturo leta 1952 objavil prvo odločbo o zavarovanju tega spomenika. Leta 1963 pa je prešla pod okrilje Mestnega muzeja Idrija, ki s svojim oddelkom v Cerknem vzorno skrbi zanjo.

Še enkrat je bila preizkušana. Januarja 1989 jo je zasul silovit kameninski podor. Idrijska občina, regija in republika so združile moči in ob široki solidarnosti, tudi mednarodni, izpeljale velik podvig reševanja in v vseh pogledih dosledne obnove. Za objekt evropskega in svetovnega pomena vzorno skrbi Mestni muzej Idrija, Muzej za Idrijsko in Cerkljansko. Z zahtevnim vzdrževanjem omogoča ogled številnim obiskovalcem z vseh koncev

sveta. Do oktobra leta 1986 so jih našli že milijon. Ob tej priliki je FD Idrinja izdalo priložnostni poštni ovitek in spominski žig Milijonti obiskovalec SVPB Franja. Zaradi svoje vsestranske izjemnosti je Franja predlagana za vpis v svetovno dediščino pod okriljem Unesca.

Predlog za obeležitev 60-letnice PB Franje je državna Komisija za izdajo znamk in celin, ki ji je predsedoval namestnik generalnega direktorja Pošte Slovenije d. o. o., Jože Foš, sprejela brez oklevanja. V sporočilu Komisije z dne 13. 03. 2002 je zapisano: "Z izdajo poštne znamke (PB Franja) želimo dodatno počastiti izjemen pomen tega zgodovinskega objekta." V dogovoru z Združenjem borcev NOV je Filatelistično društvo Idrinja prevzelo pobudo za pripravo promocije. Sredi februarja 2003 je bil z direktorjem Sektorja za trženje Pošte Slovenija, Vinkom Filipičem že dogovorjen program zadolžitev za javno predstavitev znamke.

Društvo je pritegnilo še Občino Cerkno in Mestni muzej Idrinja, Muzej za Idrijsko in Cerkljansko in skupaj pripravilo zgledno predstavitveno slovesnost. Pošta Slovenije je poskrbela za tiskana vabila, promocijske mapice z znamkami in Poštnim biltenom za udeležence ter za izpostavljeno poštno okence na prireditvenem prostoru. Svečanost je bila v veliki dvorani Glasbene šole Cerkno, ki je bila nabito polna domačinov in številnih gostov. Med njimi so bili mag. Alfonz Podgorelec, generalni direktor Pošte Slovenije, Samo Bevk poslanec Državnega zbora RS, župana občin Cerkno in Idrinja Jurij Kavčič in Damjan Krapš, predsednik družbe FMR Andrej Kren, direktor PE Nova Gorica Pošte Slovenije, Borislav Zupanc in Marko Simič, ki je to direktorsko funkcijo prav tedaj na novo prevzemal in načelnik Uprave enote Idrinja Miran Vončina. Prisotni so bili številni predstavniki zveze borcev NOV ter še redki živeči Franjevci, tako zdravnik Branko Štangl, bolničar Danilo Šuligoj ter dr. Pavla Jerina Lah, ki je spontano dodala programu pripoved, kako sta z legendarno zdravnico dr. Franjo Bojc – Bidovec potovali na Idrijsko in Cerkljansko. Kulturni program sta izvajala vokalna skupina Lira pod vodstvom Vojke Svetičič in Oktet France Bevk iz Otaleža pod vodstvom Pavleta Magajne. Po uvodnih priložnostnih nagovorih Jurija Kav-

čiča, župana občine Cerkno, Ivane Leskovec, direktorice Mestnega muzeja Idrinja in Nikolaja Jereba, predsednika Filatelističnega društva Idrinja, je v imenu borcev NOV o pomenu in izročilu Partizanske bolnice Franja spregovoril poslanec Državnega zbora RS, Samo Bevk.

Vrhunec slovesnosti je bila predstavitev priložnostne poštne znamke, ki jo je podal generalni direktor Pošte Slovenije, mag. Alfonz Podgorelec. Poudaril je mednarodni pomen tega spomenika človeške humanosti in dodal, da je znamka natisnjena samo v dveh barvah, črni in zlati. Predvsem zlata barva naj bi dala znamki pridihi pomembnosti in zgodovinske častitljivosti. Z izročljivo spominskih albumov novih znamk organizatorjem in pomembnim gostom, je generalni direktor simbolično predal spominsko znamko v promet. Ob zaključku se je za pomemben in prazničen dogodek v imenu Zveze združenj borcev NOV, zahvalil Jelko Kašca. Moderator-ka Metka Rupnik je profesionalno vodila program in domiselno povezovala posamezne točke. Po zakuski, ki jo je pripravila gostiteljica, občina Cerkno, so si gosti ogledali tudi priložnostno filatelistično razstavo, ki je pod naslovom Slovenija 1918 do 2002 v štirinajstih vitrinah na 164-tih listih prikazovala poštna obeležja pomembnih mejnikov naše zgodovine. Avtor razstave je bil dr. Janez Cerkvenik, član škojeloškega filatelističnega društva Lovrenc Košir. Idrijsko društvo pa je ob tej priložnosti izdalo ponatis prve turistične razglednice PB Franje, natisnjene pred letom 1950 v nekdanji tiskarni Pecchiari graf v Koprju. 300 izvodov razglednic je bilo ustrezno opremljenih kot maksimum karte (FD Idrinja št. 53, MK). Priložnostno poštno znamko, ki prikazuje pogled na barake v tesni Pasice, je oblikovala Spodnjeidrjčanka Barbara Hiti iz Studia Arnold+Vuga po fotografiji Darja Tavčarja, ki jo hrani Cerkljanski muzej. Filatelistično društvo Idrinja je z uspelim predlogom za znamko in z izvedbo njene promocije izpeljalo še enega zahtevnejših projektov, ki jih v zadnjih petnajstih letih ni bilo malo. Upodobitev PB Franje na znamki pomeni tudi njeno uvrstitev na posebni seznam svetovne dediščine, ki je zapisana prav na poštne znamkah.

Mednarodni simpozij o življenju in delu Balthasarja Hacqueta

Anton
ZELENC

V PROSTORIH NOVEGA RAZSTAVIŠČA MESTNEGA MUZEJA IDRIJA NA GRADU GEWERKENEGG JE 9. IN 10. OKTOBRA 2003 POTEKAL SIMPOZIJ, POSVEČEN ZNAMENITEMU NARAVOSLOVCU IN RAZSVETLJENCU BALTHASARJU HACQUETU. SIMPOZIJ SO ORGANIZIRALI MESTNI MUZEJ IDRIJA – MUZEJ ZA IDRIJSKO IN CERKLJANSKO (DIREKTORICA IVANA LESKOVEC), UNIVERZA V LJUBLJANI – BIOTEHNIŠKA FAKULTETA – ODDELEK ZA BIOLOGIJO – BOTANIČNI VRT (VODJA BOTANIČNEGA VRTA DR. JOŽE BAVCON) IN GIMNAZIJA JURIIJA VEGE IDRIJA (RAVNATELJ BORUT HVALEC). POBUDNIK IN PREDSEDNIK ORGANIZACIJSKEGA ODBORA SIMPOZIJA JE BIL PROF. DR. TONE WRABER (UNIVERZA V LJUBLJANI, BIOTEHNIŠKA FAKULTETA, ODDELEK ZA BIOLOGIJO), PODPREDSEDNIK PA PROF. DR. JANEZ ŠUMRADA IZ LJUBLJANE.

Natančen datum in kraj Hacquetovega rojstva še danes nista dokončno raziskana. V avtobiografiji trdi, da naj bi bil rojen leta 1739 ali 1740 v kraju Le Conquet (Finistère, Bretanja, Francija). Kasneje se pojavi trditev, da je bil rojen v mestu Metz (Moselle, Francija). Tudi prvih 25 let njegovega življenja je dokaj neznanih in deloma nepreverljivih. Doktor filozofije je postal v jezuitskem kolegiju Pont-à-Mousson, medicino je študiral v Parizu. Po študiju je opravljal vojaško službo kot navaden vojak, ranocelnik in vojaški kirurg. S tem je kot ujetnik nadaljeval tudi v angleški, pruski in avstrijski vojski. Pred prihodom v Idrijo je tri leta potoval po Evropi in se strokovno izpopolnjeval. V letih od 1766 do 1773 je pri rudniku živega srebra v Idriji opravljal delo rudniškega kirurga. Prihod v Idrijo je bil za Hacqueta še posebej zanimiv zaradi prisotnosti slavnega naravoslovca in rudniškega zdravnika Scopoliya. Leta 1773 je postal predavatelj anatomije, kirurgije in porodništva na liceju v Ljubljani. V obdobju od 1785 do 1787 je predaval tudi kmetijski in rokodelsko kemijo v Kranjski kmetijski družbi, katere tajnik je bil v letih od 1771 do 1780. Iz Ljubljane je leta 1787 odšel predavat naravoslovje v Lviv (Lvov), v času od 1805 do 1810 pa je deloval v Krakovu, kjer je bil v obdobju od

1807 do upokojitve leta 1810 tudi dekan Medicinske fakultete. Preostanek življenja je preživel na Dunaju.

Na vabilo se je odzvalo 12 predavateljev, ki so pripravili 13 referatov:

- Prof. dr. Marianne Klemun (Institut für Geschichte der Universität Wien): Koncepti prostora v delu Balthasarja Hacqueta
- Akad. prof. dr. Andrej Kranjc (Institut za raziskovanje krasa ZRC SAZU, Postojna): Balthasar Hacquet – predhodnik sodobnega krasoslovja
- Dr. Marija Valjo (Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka Nacionalnoj akademiji nauk Ukrajny, Lviv): Balthasar Hacquet in Ukrajina
- Dr. Jurij Fikfak (Institut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana): O Hacquetovih upodobitvah in opisih Drugega
- Prof. dr. Mykhailo Kril (Institute for Slavic Studies, Ivan Franko University, Lviv): Balthasar Hacquet kot zgodovinar

Udeleženci simpozija so si ogledali tudi turistični rudnik Antonijev rov. Idrija, 9. 10. 2003.

Foto: A. Zelenc, fototeka MMI.

- Mag. Tanja Žigon (Grčarevec): Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain (1775-1776). Balthasar Hacquet kot časnikar
- Prof. dr. Jože Čar (Idrija): Naravoslovni opis idrijskega rudnika v Hacquetovem delu "Oryctographia Carniolica" (1781)
- Janez Kavčič (Idrija): Idrija, kot jo je videl Balthasar Hacquet
- Prof. dr. Jože Jurca (Veterinarska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana): Balthasar Hacquet in veterinarstvo
- Prof. dr. Janez Šumrada (Ljubljana): Hacquetova spomenica pariški Kraljevi medicinski družbi o poklicnih boleznih idrijskih rudarjev
- Dr. Nada Praprotnik (Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana): Balthasar Hacquet in njegovo botanično delovanje na Kranjskem
- Dr. Stanislav Južnič (Fara): Ledene rože na Hacquetovem oknu
- Prof. dr. Janez Šumrada (Ljubljana): K vprašanju izvora Balthasarja Hacqueta

Prof. dr. Janez Šumrada, predavatelj, urednik zbornika in soorganizator mednarodnega simpozija o življenju in delu Balthasarja Hacqueta. Idrija, 9. 10. 2003.

Foto: A. Zelenc, fototeka MMI.

Ker se predavatelja iz Ukrajine simpozija nista mogla udeležiti, sta njuna referata predstavila prof. dr. Janez Šumrada in dr. Jože Bavcon. Vsi omenjeni referati in še referat prof. dr. Jožeta Čarja iz Idrije, z naslovom Hacquetova ocena nekaterih starejših del o idrijskem rudniku, so objavljeni v zborniku v reviji Hacquetia 2/2, 2003, ki jo izdaja Biološki inštitut Jovana Hadžija ZRC SAZU. To je znanstvena revija, ki objavlja prispevke s področja taksonomskih, florističnih, favnišičnih, fitocenoloških, biocenotskih in palinoloških raziskav. Hacquetia geografsko ni omejena, uredniški odbor pa spodbuja objave prispevkov iz jugovzhodne Evrope. Omenjeno številko je uredil prof. dr. Janez Šumrada, sicer pa je glavni urednik revije dr. Andraž Čarni. Simpozij in natis zbornika so finančno podprli Mestni muzej Idrija – muzej za Idrijsko in Cerkljansko, Terra – R. B. Trgovsko podjetje iz Ljubljane, SGP Zidgrad iz Idrije in Fundacija Tanje in dr. Janeza Šumrade iz Ljubljane. Pogostitev je finančno omogočilo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

V okviru simpozija so bili izvedeni ogledi turističnega rudnika Antonijev rov, stalnih razstav na gradu Gewerkenegg, rudarske hiše, Kamšti, obnovljenih rudniških strojev in naprav ter ostalih znamenitosti mesta Idrije.

Na simpoziju je avtor dr. Stanislav Južnič, fizik in zgodovinar, predstavil knjigo, ki opisuje življenje in delo matematika, astronoma, kartografa, raziskovalca in jezuita barona Ferdinanda Avgušтина Hallersteina (1703–1774) po njegovem izkrcanju na Kitajskem leta 1739, kjer je živel in deloval vse do svoje smrti. Knjigo z naslovom Hallerstein, Kitajski astronom iz Mengša je ob 300-letnici njegovega rojstva leta 2003 izdala Tehniška založba Slovenije in ima 135 strani.

Mladi ustvarjalci v Mladi rasti

Marija REJC
Dragica KRAVOS

Ob 40-letnici neprekinjenega izhajanja šolskega glasila Osnovne šole Cerkno

MLADA RAST – GLASILO UČENCEV OŠ CERKNO – JE ZARES MLADA, ČE JO POGLEDAMO Z VIDIKA USTVARJALCEV, A OBENEM PRILETNA, ČE POMISLIMO, DA JE LETOŠNJA ŠTEVILKA ZABELEŽILA ŽE 40-LETNICO REDNEGA IZHAJANJA.

Vsak začetek je težak in tudi oranje ledine na tem področju ni bilo lahko. Gospa Sabina Eržen, prva urednica oziroma mentorica šolskega časopisa, se začetkov iz prvega desetletja spominja takole:

“Na šolski časopis smo pomislili še v tistih časih, ko so po naših razredih viseli stenčasi z otroškimi risbami, pesmicami in članki. Kaj, če bi te članke zbrali v šolski časopis? Brali bi ga vsi učenci in tudi starši bi izvedeli, o čem pišejo in o čem razmišljajo njihovi otroci.

Še ne povsem jasni zamisli je sledil sklep in nato prve priprave. Seveda, začetek je bil težak, nekam negotov in tipajoč, saj nismo imeli prav nobenih izkušenj, imeli pa smo veliko dobre volje. Pa je šlo! Sestavili smo poseben odbor iz najbolj navdušenih učencev, zbrali prve sestavke, jih popravili ali po potrebi vrnili, da so jih dopolnili, in nadaljevali s tipkanjem in tiskanjem. Prve številke smo razmnoževali s starim ročnim razmnoževalcem. Pozneje je šola kupila ciklograf in odtlej smo vse letnike ciklostirali. Pri vsebinskem oblikovanju so nam vseskozi pomagali učitelji slavisti, pri likovni opremi pa naši likovniki.

V svojem glasilu so učenci pisali o otroških doživetjih, največkrat prijetnih in zabavnih, opisovali so svoja potovanja, izlete, počitnice, srečanja z vrstniki. Pripovedovali so o svojih otroških igrah, igračah in živalih, ki so jih imeli zelo radi. Veliko je bilo spominov iz

NOB, zapisanih po pripovedovanju nekdanjih partizanov, aktivistov, partizanskih učiteljic in mater, pa tudi trpkih spominov otroških doživetij iz tistih dni. Na naše prošnje so se večkrat odzvale tudi znane osebnosti in prav za Mlado rast in za učence naše šole poslale svoje črtice, spomine in pisma.

Občasno smo izdajali glasila z vsebinsko zaokroženo tematiko. Ob 25-letnici Pionirske organizacije smo z natečajem pripravili posebno številko na temo Nastanek in razvoj PO med NOB na Cerkljanskem. Ta številka je bila nagrajena z zajetno knjižno zbirko. Še posebno vzpodbudna pa je bila nagrada leta 1970, ko smo na srečanju dopisnikov v Velenju prejeli prvo nagrado za najboljše glasilo leta. Tisto leto smo namreč izdali tri številke z naslednjo tematiko: France Bevk – naš rojak, Cerkljanska laufarija in Dobili bomo novo šolo.”

Zelo radi se spominjamo 15. srečanja pionirjev dopisnikov Slovenije, ki ga je organiziral Svet zveze pionirjev Slovenije in uredništva mladinske periodike, časopisov in radijskih postaj. Na jubilejno srečanje, ki je bilo 13., 14. in 15. oktobra 1983 v Škofji Loki, je odšla (v spremstvu mentoric Sabine Eržen in Marije Rejc) učenka 7. razreda Anica Svetik (sedaj naša kolegica, takrat pa prizadevna članica dopisniškega krožka in uredniškega odbora šolskega glasila). Naše glasilo je takrat prejelo posebno priznanje za dolgoletno kakovostno izhajanje.

Tudi kasneje smo ob pomembnih obletnicah in dogodkih – v skladu s konceptom šole – izdajali posebne številke glasila, za katere smo večkrat prejeli knjižne nagrade.

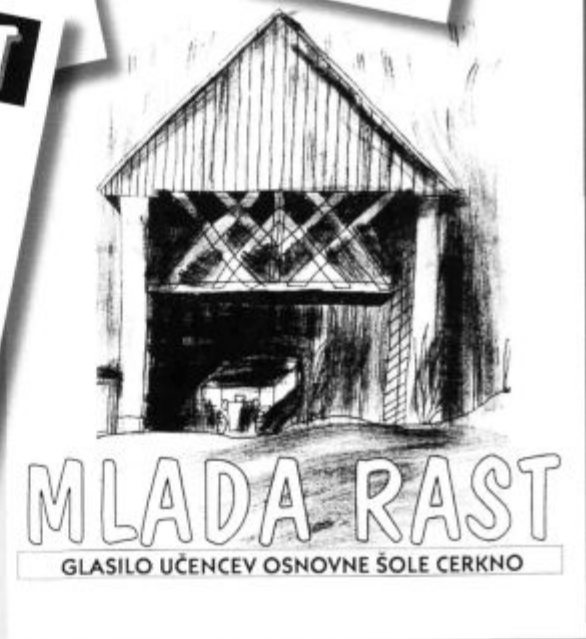
Poleg tega smo izdali nekaj etnološko obarvanih števil, in sicer "Naši kraji, ljudje in običaji" ob slovenskem kulturnem prazniku 1986. leta, "Koš" maja 1997 (zanjo smo prejeli pohvalo uredništva revije Ciciban) in "Kozolci" 17. septembra 2000. Pri njihovem nastajanju so poleg mentorjev sodelovali tudi drugi učitelji, tako na razredni kot na predmetni stopnji.

S posebno številko šolskega glasila Mlada rast o kozolcih smo se vključili v širše zastavljen projekt o kozolcih na Cerkljanskem. Njegov pobudnik je bil gospod Rafko Terpin, saj so učenci 6. razreda že več let raziskovali in upodabljali kozolce na našem območju, v maju tega leta pa smo se dogovorili, da se bo v projekt vključilo še glasilo, ki smo ga izdali prav za 110. obletnico rojstva rojaka Franceta Bevka. Ob tej priložnosti smo v Brovčevi domačiji v Zakojci pripravili razstavo in glasilo tudi prodajali.

Pohvala, ki smo jo prejeli 1. decembra leta 2000, nas je še posebej vzpodbudila k nadaljnjemu delu. Dotlej smo vsako leto izdali vsaj dve redni številki glasila, v šolskem letu 2001/2002 pa celo tri. Ker so vsebovale mnogo pesmic mladih ustvarjalcev, smo se odločili, da naredimo izbor in najboljše objavimo v posebni izdaji – pesniški zbirki Polonca Malonca.

V šolskem letu 2002/2003 smo poleg redne izdali še posebno številko, in sicer "Šola nekoč, danes, jutri", s čimer smo zabeležili 30-letnico naše šole in 40-letnico neprekinjenega izhajanja šolskega glasila.

Prepričani smo, da to ni zadnja posebna izdaja našega glasila, saj imamo na Cerkljanskem številne posebnosti, idej mladih ustvarjalcev pa tudi ne manjka.

Razstave čipk v letu 2003

Mirjam
GNEZDA

Razstava "Idrijska čipka skozi čas"

Maleričeva hiša, Črnomelj, 21. februar–31. marec 2003

Prireditelja razstave:

Mestni muzej Idrija, Čipkarska šola Idrija

Avtorici razstave:

Mirjam Gnezda, Maja Svetlik

Na povabilo Občine Črnomelj ob njihovem občinskem prazniku sta Mestni muzej Idrija in Čipkarska šola Idrija gostovala z razstavo čipk. Priložnostna razstava je bila na ogled v Maleričevi hiši – hiši domačih in umetnostnih obrti v Črnomlju. Zajemala je pregled razvoja idrijske čipke, najnovejše izdelke učencev čipkarske šole in nekaj aplikacij uporabe čipke v modi. Na otvoritvi razstave sem spregovorila o zgodovini klekljanja na Idrijskem, Marija Osredkar, predsednica Združenja slovenskih klekljaric in vseh, ki imajo čipko radi, je predstavila delovanje društva, učenka čipkarske šole pa je gostom demonstrirala klekljanje. Razstavo si je gledalo 371 obiskovalcev, od tega 360 domačih in 11 tujih.

Razstava "Čipka – tradicija v sodobnosti"

XXII. Čipkarski festival Idrija, grad Gewerkenegg,
21. avgust–20. september 2003

Prireditelja razstave:

Mestni muzej Idrija, Studio Koder Idrija

Avtorice razstave:

Tina Koder, Urša Mulh in Andreja Pezdir,
absolventke Oblikovanja tekstilij in oblačil na
Naravoslovno tehniški fakulteti v Ljubljani

Na razstavi so svoj prostor našla oblačila, nakit in modni dodatki, ki so vključevali klekljano, šivano in kvačkano čipko. Elementi tradicije so na svojstven način zaživel v sodobnem oblikovanju.

Izdelki s klekljano čipko Tine Koder so nastali v času njenega študija in študijske izmenjave na Šoli za uporabne umetnosti in arhitekturo v Pragi na Češkem. Kolekcija oblačil je bila predstavljena na zaključni modni reviji študentov leta 2002, nakit pa je izdelala za projekt Slovenski modni oblikovalci za Miss Slovenije 1998. Urša Mulh se je v svoji diplomski nalogi posvetila t. i. zračni čipki, poleg ženskih topov iz omenjene čipke je razstavila tudi del kolekcije z zaključne modne revije študentov 2002 in primere nakita. Kvačkane torbice iz polipropilenske vrvice Andreje Pezdir pa so zaživele v odnosu z živo naravo – travami.

Mednarodna razstava "Čipkarska šola Beveren iz Belgije / Beveren Lace School from Belgium"

XXII. Čipkarski festival Idrija, grad Gewerkenegg,
4. julij–30. avgust 2003

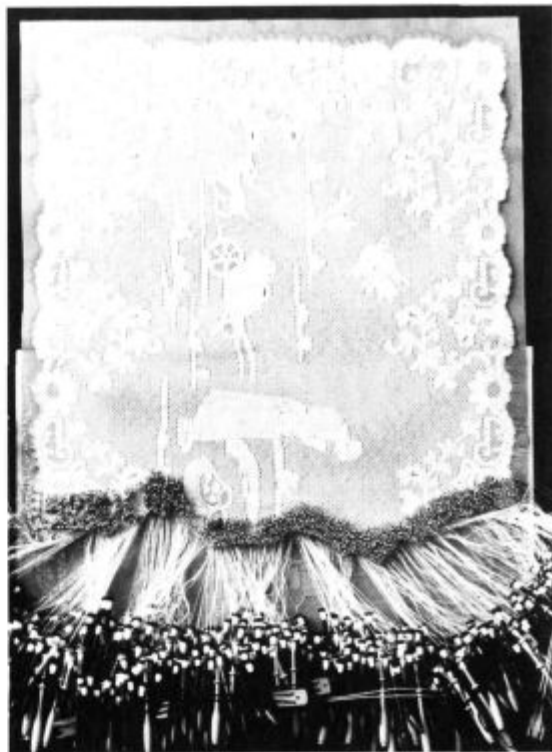
Prireditelja razstave:
Upravni svet Čipkarskega festivala,
Mestni muzej Idrija

Avtorica razstave:
Nadine Pauwels, učiteljica klekljanja
na Čipkarski šoli Beveren, Belgija

Čipka iz Beverna je prepoznavna po tehniki izdelave in motiviki. Prvotni način izdelave izvira iz flamskega mesta Lille, vendar je tehniko polpremeta tekom razvoja zamenjal ris, mreža (til) pa je ostala. Število klekljev je običajno zelo veliko in se med izdelavo ne spreminja. Vse niti potujejo vedno po točno določenih pravilih iz ene v drugo smer in nazaj.

Čipkarska šola Beveren je privatna šola, ki letos praznuje 30-letnico delovanja. Na njej poučujejo tri učiteljice, obiskuje pa jo 128 odraslih klekljaric in 15 otrok. Znanje si odrasli pridobivajo v obliki tečajev (10 lekcij po tri ure letno); prva štiri leta so namenjena učenju osnovnih tehnik (torchon, tračna čipka, cvetlični motivi), vsako naslednje leto pa specializaciji v zahtevnejših tehnikah (beverenska čipka, flandrijska čipka, Binche itd). Otroci obiskujejo tečaje samo med semestrskimi počitnicami. Šola se udeležuje različnih natečajev, prireja razstave in delavnice doma in v tujini. Z idrijsko čipkarsko šolo je v zadnjih letih sodelovala v mednarodnem projektu Comenius.

Gostujoča razstava je bila rezultat sodelovanja med tečajnicami čipkarske šole in učiteljico klekljanja Nadine Pauwels, ki na šoli poučuje že 15 let. Skoraj vsi vzorci so njeno avtorsko delo; za osnovo ji služijo stari vzorci,

*Flandrijska čipka, ki jo je Maria Dom
pričela klekljati septembra 2002
in jo je končala maja 2004.*

ki predelani ter v kombinaciji različnih klekljarskih tehnik in neobičajnih materialov zaživijo povsem na novo. Na razstavi je bilo predstavljenih 130 izdelkov, ki so nastali v zadnjih petih letih. V festivalskih dneh so tri gostje iz Belgije demonstrirale klekljanje, največ občudujočih pogledov pa je bilo namenjenih Marii Dom, ki je izdelovala flandrijsko čipko s 1300 kleklji.

Razstavi na gradu Gewerkenegg si je ogledalo 3.465 obiskovalcev, od tega 1.937 domačih in 1.528 tujih.

Poročilo o delu Muzejskega društva od ustanovitve leta 1986 do konca leta 2003

Ivica
KAVČIČ

MUZEJSKO DRUŠTVO IDRIJA JE BILO USTANOVLJENO 12. MARCA LETA 1986 IN JE IMELO V ZAČETKU 10 USTANOVNIH IN 55 REDNIH ČLANOV. V ZAČETKU LETA 2004 ŠTEJE SKUPAJ Z MUZEJSKIM KLUBOM CERKNO 288 ČLANOV.

O namenu ustanovitve in delovanja društva je v poglavju II njegovega Statuta zapisano:

"Namen društva je spodbujati poglobljeno spoznavanje domače in tuje zgodovine, predvsem pa spoznavati in javnosti predstavljati zgodovinske, arheološke, umetnostne, narodopisne in prirodne znamenitosti območja, na katerem društvo deluje; razvijati odgovoren odnos do zgodovine in muzejske dejavnosti in spodbujati pri članih društva in ostalih občanih zanimanje za to področje kulturnih dejavnosti."

O delu društva je za Idrijske razglede dva prispevka napisala Ivana Leskovec, in sicer v zborniku XXIX–XXXI iz leta 1986 in v štev. 2 iz leta 1991.

Člani organov društva (upravnih in nadzornih odborov ter disciplinskih komisij)

Skladno s statutom društva se novi organi volijo vsake tri leta.

Od 1986 do 1989: prvi predsednik društva je bil dr. Franjo Kordiš, podpredsednik Milan Trušnovec, tajnica Ivana Leskovec, blagajničarka Fani Hvala, ostali člani upravnega odbora so bili: Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Anica Božič, dr. Jože Čar, Jože Pfeifer, dr. med., Janez Kavčič, Vili Makuc, Tomaž Pavšič in Anica Štucin. Nadzorni odbor: predsednik Ivan Gantar ter člana Branko Kalan in Viktor Prezelj; disciplinska komisija: predsednik Ervin Eržen ter člana Janez Gantar in Vlasta Hvala.

Od 1989 do 1991: predsednik Milan Božič, tajnica Ivana Leskovec, člani pa Samo Bevk, dr. Franjo Kordiš, Milan Trušnovec, dr. Jože Čar in Rafael Terpin.

Od 1991 do 1996: predsednik Milan Trušnovec, podpredsednik Vili Makuc, tajnica in blagajničarka Ivana Leskovec, ostali člani upravnega odbora pa: Saša Dragoš, Branko Gantar, Miha Ferjančič, dr. Tone Wraber, Rafael Terpin, Ignac Pišlar in Samo Bevk. Nadzorni odbor: Aleksander Štremfelj, Filip Šemrl in Vlasta Hvala. Disciplinska komisija: Branko Kalan, Anica Božič in Vasilija Kobal - Podobnik.

Od 1996 do 1999: predsednik Ignac Pišlar, tajnica in blagajničarka Vlasta Hvala in člani: Ivana Leskovec, Rafael Terpin, Ivica Kavčič, Miha Ferjančič, Anita Vidic - Grah in Marijan Platiše.

Od 1999 do 1. marca 2003: predsednik Ignac Pišlar, tajnik Ivica Kavčič, blagajničarka Vlasta Hvala in člani: Ivana Leskovec, Rafael Terpin, Miha Ferjančič in Marijan Platiše. Nadzorni odbor: predsednica Vinka Cankar ter članici Milena Lipušček in Radica Pahor.

Od 1. marca 2003 naprej: predsednica Ivica Kavčič, tajnica in blagajničarka Vlasta Hvala ter člani: dr. Jože Čar, Ivana Leskovec, Ignac Pišlar, Niko Jereb, Miha Ferjančič, Zmaga Gnezda in Breda Mazej. Nadzorni odbor: predsednica Vinka Cankar ter članici Milena Lipušček in Radica Pahor. Disciplinska komisija: predsednik Ivan Vončina ter članici Lavra Tratnik in Justa Troha.

Realizacija dela Muzejskega društva Idrija (strnjen pregled po letih – brez ekskurzij in izletov)

1988–1989

- Priprava predloga programa za praznovanje 500-letnice Rudnika živega srebra in mesta Idrija.
- Zavzemanje za odpravo jezua na idrijskih klavžah.
- Organiziranje okrogle mize o Krajinskem parku Zgornja Idrija in o HE Trebuša – skupaj z Mestnim muzejem.

1991

- Razstava del učencev osnovne šole na temo 500 let Idrije (organizirala Rafael Terpin in Milan Trušnovec v Galeriji Idrija).
- Zavzemanje za to, da se ne dovoli izgradnja nogometnega igrišča na lokaciji v bližini Zagoda, ki je že sestavni del Krajinskega parka.

Andrej Černilogar in Milan Trušnovec, predsednik Muzejskega društva Idrija v letih 1991-1996. Idrija, 28.12.1990.

Foto: I. Leskovec, fototoka MMI

1993

- Razstava Idrija na starih razglednicah – spomin in opomin. Na zgibanki je Rafael Terpin zapisal:
"Skupaj z idrijskimi muzealci se nam zdi dobro pokazati javnosti ohranjeno bogastvo, saj zbirke, skrite po predalih, ostajajo manjvredne. Dobro je utrjevati zaupanje med zbiralci in muzealci, prav je, da v Mestnem muzeju vedo, kako se z vrednotami domačega okolja ukvarjajo tudi amaterji. Iz sveta že dolgo let znano sodelovanje mora zacveteti pošteno in trezno."
- Razstava Idrijska rudarska hiša. Na razstavi je bilo 250 risb akademskega slikarja Rafaela Terpina. O tem je avtor med drugim zapisal naslednje:
"Namen zbirke je vsaj na papirju ohraniti podobo silne graditeljske ustvarjalnosti, izkazati dolžno spoštovanje našim prednikom in mlajšim ljudem namigniti, da je bila njihova Idrija nekdanj stavbarsko (za srce in oko) prijaznejša. Kmečki fantje, ki so v mesto nenehno prihajali, so se kot oblikovalci novega ali preoblikovalci že postavljenega živo in gladko vključevali v idrijsko tradicijo; to je bilo mogoče iz dveh razlogov: ker

so se hkrati s knapovščino učili tudi stavbarskih del in ker je bila slovenska kmečka hiša iz naše okolice dobra mati idrijski rudarski."

1993–2003

- Sodelovanje s filatelističnim društvom pri promocijah filatelističnih obeležij (priložnostnih znamk, žigov, dopisnic in ovitkov) v počastitev znanih osebnosti ali dogodkov iz zgodovine Idrije in Cerkna, med drugim: F. A. Steinberga, 500-letnice Idrije, J. A. Scopolija, Občinskega praznika 22. junija, Čipk in rudarstva, Franceta Bevka, 500-letnice cerkve sv. Trojice, 150. obletnice New Idrije.

2001

- Muzejsko društvo je založilo in v 800 izvodih izdalo knjigo akademskega slikarja Rafaela Terpina Stara Idrija v linorezu. V njej je 56 Terpinovih linorezov, ki v grafični podobi dokumentirajo staro Idrijo. V uvodnem delu je avtor med drugim zapisal: "Že leta sem si srčno želel izdelati dokumentarno zbirko linorezov, ob kateri bi mi vsi, predvsem pa starejši Idriječani doma in po svetu, jasno in živo obnovili podobo doma ob Idrijci ... Grafični list, preprost, črno-belo urejen kos papirja, lahko govori zelo neposredno. V to

Tomaž Pavšič na Pohodu po Rapalski meji, 2.10.1999

Foto: Vlasta Hvala

verjamem. Rad bi, da tudi pred ravnodušnim gledalcem vstane iz teme nenavadno svež, enoten in živahen slovenski kraj. Za nadaljnji razplet me ne skrbi. Ostalo bo naredila stara Idrija."

Knjige ima društvo še na razpolago. Primerno bi bilo, da bi se člani društva zavzeli za to, da bi jih podjetja in ustanove (predvsem Občina in Krajevna skupnost Idrija) kupili in podarjali ob raznih priložnostih.

2002

- Člani Muzejskega društva Idrija so posneli na magnetni trak številne anekdote o znanih

Idriječanih. Gradivo bo treba še obdelati.

2003

- Muzejsko društvo je odkupilo knjigo J. A. Scopolija "Entomologia Carniolica". Na pobudo in ob denarni pomoči dr. Darinke Sobanove, Krajevne skupnosti Idrija in drugih sponzorjev in donatorjev je Muzejsko društvo na dražbi v Trubarjevem antikvariatu odkupilo knjigo "Entomologia Carniolica", ki jo je J. A. Scopoli napisal v svojih "idrijskih" letih in je bila izdana na Dunaju leta 1763. V njej je na 418 straneh podrobno opisanih in po

sodobnem Linnéjevem sistemu razporejenih 1153 "domovinskih" žuželk. Dragoceno knjigo smo na občnem zboru 5. marca 2004 izročili v trajno last Mestnemu muzeju.

- Priprava popisov poti za "Vodnik po pešpoteh okrog Idrije in Spodnje Idrije".

Člana društva Tinka Gantar in Rafael Terpin sta prehodila in opisala 50 poti okrog Idrije in Spodnje Idrije. Društvo si prizadeva vzbuditi interes pristojnih turističnih in drugih organizacij (občine, upravne enote) za izdajo knjige.

- Organizacija posveta z naslovom "Idrijska tehnična dediščina danes in jutri".

23. junija smo skupaj z Mestnim muzejem Idrija in Rudnikom živega srebra v zapiranju na gradu Gewerkenegg na pobudo dr. Jožeta Čarja organizirali posvet z naslovom "Idrijska tehnična dediščina danes in jutri". Na posvetu je bilo 35 udeležencev. Njegov osnovni namen je bil prikaz stanja idrijskih tehničnih spomenikov in njihova prezentacija v bodoče. Poseben poudarek je bil namenjen problematiki rudniške žgalnice, Jaška Franciške, strojnice Inzaghi, območju Jožefovega jaška in območju Barbare.

Stališča s posveta so bila poslana vsem udeležencem, županu Občine Idrija ter pristojnim na občinski upravi. V njih je posebej poudarjeno, da so tehnični spomeniki sicer

vključeni v register kulturne dediščine in upoštevani v občinskih prostorskih planih, da pa občina Idrija nima izdelanih strokovnih podlag za sistematično vzdrževanje, prezentacijo in uporabo tehnične dediščine v turistične in druge kulturne namene. Predlagano je bilo, da pristojni na občini poiščejo primerne načine, kako zagotoviti potrebno strokovno podlago za bodoče racionalno in smotrno ravnanje s kulturnimi spomeniki, za kar naj bo zadolžena posebna služba, posameznik ali komisija. Kot posebej pereči so bili izpostavljeni problemi rudniške žgalnice, ureditev tehnično-turističnega parka od Antonijevega rova do Jožefovega jaška, ureditev dobovega drevoreda na Rakah in še nekateri drugi, o katerih bo Muzejsko društvo v letu 2004 organiziralo posebne posvete. O tej problematiki bo govor tudi na posvetu z županom občine Idrija gospodom Damjanom Krapšem 24. marca 2004.

- Priprava razstave o zgodovini zemljemerstva na Idrijskem in Cerkljanskem.

21.10. 2003 je Muzejsko društvo v sodelovanju z Geodetsko upravo, Mestnim muzejem in Zgodovinskim arhivom, predvsem pa ob požrtvovalnem delu svojih članov v Mestni galeriji Idrija organiziralo pregledno razstavo z naslovom "Razstava o zgodovini zemljemerstva na Idrijskem in Cerkljanskem". Izdan je bil

katalog na 60 straneh. V njem in na razstavi je bil prikazan:

- nastanek in razvoj katastrof na našem ozemlju (avtor Janez Pirc)
- nastanek in razvoj izmer zemljišč ter izdelava in ažuriranje kart in zemljiških evidenc (avtorici Vinka Cankar in Andra Šulgaj)
- nastanek in razvoj zemljiške knjige (avtorica Silva Brencce)
- nastanek in razvoj notranje razdelitve eraričnih gozdov (avtorja Jože Kovač in Ignac Pišlar)
- prikaz delovanja jamomerske, zemljemerske in kartografske šole Rudnika živega srebra Idrija v 18. stoletju (avtorica Ivica Kavčič)
- znamenite osebnosti iz zgodovine zemljemerstva na Idrijskem (avtorica Ivica Kavčič)

Razstava je imela velik odmev v medijih in v strokovni javnosti. Prispevek o tem je za Idrijske razglede napisala sodelavka republiške Geodetske uprave gospa Irena Ažman.

Izleti in ekskurzije

Da bi svoje članstvo čimbolj seznanilo z naravnimi in zgodovinskimi znamenitostmi, je Muzejsko društvo Idrija, skupaj z Muzejskim klubom Cerkljansko organiziralo celo vrsto ekskurzij in izletov v bližnje pa tudi bolj oddaljene kraje. Tekom let se je izoblikoval pester izletniški program, ki ga vsebinsko lahko zaokrožimo v naslednje sklope:

Geološka ekskurzija "Čez Rejcov grič", maj 2002.

Strokovni vodja dr. Ivan Mlakar.

Foto: Jože Čar

Izleti z etnografskim značajem (spoznavanje etnografskih značilnosti, zgodovine in arhitekture manj znanih krajev in zapuščenih območij v občinah Idrija in Cerkljano):

- leta 1999 - izlet v Zakojško grapo (vodil Rafael Terpin)
- leta 1999 - pohod ob Rapalski meji (vodil Tomaž Pavšič)
- pohod večkrat ponovljen
- leta 2000 - "Odkrijte z nami divjo lepoto večini neznanih Masor" (vodil Rafael Terpin)
- leta 2001 - izlet iz cikla Spoznavajmo Cerkljansko - Reka-Šebrelje-Reka (vodila Marija Zajc)

- leta 2001 - Otalež
- Po sledih Pluženjske rihtarije (vodila Marija Zajc)
- leta 2002 - Reka-Rodne-Orehovska grapa-Reka (vodila Marija Zajc)
- leta 2002 - Zakriž--Jesenica-Orehek-Bukovo-Žabže (vodila Marija Zajc)
- leta 2003 - Novaki-Črni vrh
- združeno z gobarjenjem (vodila Marija Zajc)

Botanične ekskurzije

- leta 1989 - Krajinski park Zgornja Idrija (vodil dr. Franjo Kordiš)

- leta 1990 - v osrčje idrijskih gozdov (vodil dr. Franjo Kordiš)
- leta 1991 - v dolino Glinščice pri Trstu (vodil dr. Tone Wraber)
- leta 1998 - botanični izlet po Vojskarski planoti (vodila dr. Darinka Soban in dr. Jože Bavcon)
- leta 1999 - botanični izlet na Nanos (vodila dr. Darinka Soban)
- leta 2000 - Botanični vrt Ljubljana in Ljubljansko barje (vodil dr. Jože Bavcon)
- leta 2000 - ekskurzija na Snežnik (vodil dr. Tone Wraber)
- leta 2001 - izlet na Kovk-Sinji Vrh, združen s praznovanjem 80-letnice dr. Darinke Soban (vodila dr. Jože Bavcon in Rafael Terpin)
- leta 2002 - botanični sprehod skozi Strug po poti Henrika Freyerja (vodila dr. Tone Wraber in Rafael Terpin)
- leta 2002 - botanični izlet na Planinsko polje (vodila dr. Darinka Soban)
- leta 2003 - botanična ekskurzija v Polhograjsko hribovje (vodil dr. Tone Wraber)
- leta 2003 - izlet na Colsko Križno goro (vodila Rafael Terpin in dr. Tone Wraber)

Geološke ekskurzije

- leta 2001 - po okolici Planinskega polja (vodil dr. Jože Čar)
- leta 2002 - čez Rejcov grič (vodil dr. Ivan Mlakar)
- leta 2003 - z Želina v Jagršču (vodil dr. Jože Čar)

- leta 2003 - na Kanomeljsko razpotje: o Idrijskem prelomu in pretočitvi Idrijce (vodil dr. Ivan Mlakar)

Izleti ob kulturnem prazniku - 8. februarju

Od leta 2001 Muzejski klub Cerkno (Marija Zajc) vsako leto organizira izlete v različne kraje po Sloveniji, ki imajo bogato kulturno dediščino:

- leta 2001 - Gorenjska (Vrba, Radovljica, Kranj): po poti naših pesnikov in pisateljev Prešerna, Čopa, Jalna in Finžgarja
- leta 2002 - obisk krajev, ki sta jih s svojim delom zaznamovala cerkljanska rojaka, skladatelj Peter Jereb in kulturni delavec Peter Svetik (Litija, Vače, GEOSS, Bogenšperk in Zagorica, rojstni kraj Jurija Vege)
- leta 2003 - Dolenjska: Muljava - Jurčičeva domačija, Novo mesto - muzej in Kapiteljska cerkev

Izleti v tujino

Izlete so organizirali Vlasta Hvala, Ignac Pišlar, Jurij Bavdaž, Tomaž Pavšič, Ivana Leskovec:

- leta 1990 - Čedad - ogled razstave o Langobardih
- leta 1991 - Salzburg - Mozartovo mesto
- leta 1991 - Benetke - razstava o Keltih

- leta 1992 - Poljska - Krakow z okolico
- leta 1993 - Praga-Dresden - petdnevni izlet
- leta 1994 - Regensburg, Plzen, Dunaj
- leta 1997 - Toskana: Pisa, Lucca, Siena, Firenze - petdnevni izlet
- leta 1998 - Provansa: Nimes, Avignon, Tarascon, Arles, Aix-en-Provence, Nica - sedemdnevni izlet
- leta 1999 - Trst - ogled razstave Avgusta Černigoja
- leta 1999 - Čedad - ogled znamenitosti mesta
- leta 1999 - ogled božično-novoletnega Dunaja
- leta 2000 - Benetke - ogled razstave o kulturi Majev
- leta 2001 - Benetke - ogled znamenitosti in slikarske razstave
- leta 2001 - Toscana: štiridnevni izlet: ogled rosariuma v Cavrigli, Arezzo, Perugia, Assisi, Sansepolcro
- leta 2001 - Gradež, Oglej, Passariano
- leta 2002 - Benetke: ogled otokov San Michele, Burano, Murano in razstave Faraoni
- leta 2002 - Dunaj: ogled razstave Izgubljene kulture
- leta 2003 - izlet v Benetke - Faraoni
- leta 2003 - Roverija hrvaška Istra - v deželo popa Hajduškega - cerkev sv. Marka pri Koprju, Vodnjan, Juršiči, Svetvinčenat, Dvigrad

Martinovi izleti

Organizatorica Vlasta Hvala:

- 1993 - Stična-Bela Krajina (Metlika)
- 1994 - Štajerska: Velenje - muzej, Kavčnikova domačija, muzej na prostem v Rogatcu
- 1995 - Kozjansko-Bizeljsko, Grad Podsreda in Svete Gore
- 1996 - Goriška Brda
- 1997 - Koper, Piran
- 1998 - Krško-Brežice
- 1999 - Štajerska - na obronke Pohorja
- 2000 - Prekmurje: Velika Polana - rojstna hiša Miška Kranjca, Mala Polana - Copekov mlin, Lendava
- 2001 - Slovenske gorice: Ljutomer, Velika Nedelja, Ormož, Ormoške gorice
- 2002 - med Radgonske gorice: Negovski grad, radgonska klet, Janžev vrh, oljarna Šeruga v Meleh
- 2003 - Kras: Štanjel, Škocjanske jame

Drugi izleti

Organizirali so jih Ivana Leskovec, Marija Zajc, Ivica Kavčič, Ignac Pišlar, Ernest Demšar in Rafael Terpin:

- 1999 - ogled paleolitskega najdišča Divje babe
- 2000 - ogled razstave "Zakladi slovenskih cerkva" in "Leonardo da Vinci"

- 2000 – ogled gradnje dovodnega kanala za elektrarno Doblar
- 2001 – Ljubljana: razstava del baročnega slikarja Valentina Metzingerja in ogled baročne Ljubljane
- 2001 – ogled Žirov in njihove okolice
- 2002 – pohod od Putrihovich klavž na Sinji Vrh
- 2002 – izlet na slovensko Koroško: rudnik Mežica, Črna, Šentanel, Prežihovina
- 2003 – izlet na Kočevsko: ogled Šeškovega doma, muzeja, domačije Stanislava Škrabca, gradu Kostel in Broda na Kolpi

Pri tem je treba posebej opozoriti na izredno skrbno pripravljen izlet v Žiri in okolico, ki ga je v imenu Muzejskega društva Žiri organiziral Ernest Demšar. Spoznali smo zgodovino in krajevne posebnosti Žirov ter uživali v izredni gostoljubnosti ljudi iz sosednje občine. Leta 2002 smo se poskušali skromno oddolžiti z organizacijo izleta za člane Muzejskega društva Žiri v Idrijo (Grad, Kamšt), v dolino Zgornje Idrijce ter na Vojskarsko planoto. Poseben pomen obeh izletov je v graditvi mostov sodelovanja med ljudmi sosednjih občin.

Dr. Tone Wraber in Rafael Terpin na botaničnem sprehodu skozi Strug – po poti Henrika Freyerja, 19. 5. 2002.

Foto: Branko Gantar

Pregled dela muzejskega kluba Cerkno (1998–2003)

Leta 1997 so člani Muzejskega društva Idrija s področja občine Cerkno ustanovili svoj klub "Muzejski klub Cerkno". Njegov prvi predsednik je bil Marijan Platiše, od leta 2001 naprej pa Breda Mazej. Klub deluje samostojno, vendar v okviru Muzejskega društva Idrija. Ima pester program, katerega realizacija (brez izletov in ekskurzij, ki so prikazane skupaj z MD Idrija v prejšnjem poglavju) je po letih prikazana v nadaljevanju.

Leto 1998

Predavanja

- Droge – kriminološki pogledi dr. Zorana Kanduča
- Astronomska opazovanja na Črnem Vrhu Hermana Mikuža
- 100 let Kmetijske zadruge v Cerknem Anice Štucin

Razstave

- Cerkljanska na starih razglednicah – pod vodstvom Milojke Magajne
- Mlekarstvo na Cerkljanskem od začetka do srede 20. stoletja. Avtorica Anica Štucin, koordinacija Marija Zajc
- etnološko-kulinarični večer z naslovom Tradicionalne mlečne jedi na Cerkljanskem – avtorica Vlasta Hvala

Predstavitve knjige dr. Vincenca Rajšpa in Draga Terpina: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787

Muzejski klub Cerkno se je zavzemal za ureditev statusa paleolitskega najdišča Divje babe.

Leto 1999

Predavanja

- Mag. Marko Vidrih: Potresi na Slovenskem
- razgovor z Ivico Kavčič in Samom Bevkom na temo Kako smo izpod ruševin reševali bolnišnico Franjo
- predavanje Jožice Zupančič iz Litije z naslovom Cerkljanski skladatelj in javni delavec Peter Jereb

Leto 2000

- Predavanje dr. Jožeta Čarja Naravne znamenitosti Cerkljanske
- Predstavitve ponatisa starih razglednic Cerknega in projekcija diapozitivov na temo Cerkljanska nekoč in danes
- Razstava z naslovom "Onkraj", posvečena spominu internirancev s Cerkljanske skupaj s predstavitev grafičnih listov slikarja Vavpotiča, ki jih je izdelal v Dachau
- Založili in izdali so 5 razglednic z značilnimi panoramskimi vedutami Cerknega.

Leto 2001

Predavanje dr. Milice Kacin - Wohinz o nadškofu Francišku Borgii Sedeju in njegovem uporu proti

raznarodovalni politiki italijanskega fašizma

Predstavitve knjige Rafaela Terpina Stara Idrija v linorezu

Leto 2002

Predavanja

- Jože Mihelič : Lepote Triglavskega narodnega parka
- Dr. Boris Mlakar: O nasprotnikih partizanstva na Cerkljanskem

Razstavi o Triglavskem narodnem parku in o petletnem delu kluba

V sodelovanju s cerkljanskim rojakom Petrom Svetikom so določili potek 14. poldnevnikarja preko občine Cerkno na cesti Cerkno–Kladje in na Keltiki.

Leto 2003

Predavanje mag. Vide Bajt: Janko Premrl Vojko in Vojkova brigada

Sodelovali so pri odprtju razstave Cerkljanska skozi stoletja in pripravi razstave Zgodovina zemljemerstva na Idrijskem in Cerkljanskem.

Muzejski klub Cerkno se s konstruktivnimi predlogi vključuje tudi v obravnavo širše problematike občine Cerkno s področja varstva naravne in kulturne dediščine (npr. ureditev paleolitskega najdišča Divje babe). Uspel si je zagotoviti svojega delegata v svetu Mestnega muzeja Idrija.

Pri petdesetih!

Ivana LESKOVEC

LETA 2003 SMO V MUZEJU OBELEŽILI 50-LETNICO USTANOVITVE NAŠE INŠTITUCIJE. PROGRAM PRAZNOVANJA JE POTEKAL VSE LETO IN JE BIL ZELO PESTER. NAPOVEDALI SMO GA NA NOVINARSKI KONFERENCI 21. 1. 2003, JAVNOSTI PA SMO SVOJE NAČRTE RAZKRILI TUDI NA PREDSTAVITVI REVIEJE IDRIJSKI RAZGLEDI ŠT. 2/2002, KI JE POTEKALA V PROSTORIH GRADU GEWERKENEGG ISTI DAN, TOREJ NA SAM DAN USTANOVITVE MUZEJA.

“Praznični” program, ki smo ga januarja napovedali, smo do konca decembra 2003 v celoti uresničili.

V marcu smo v prostorih mestne galerije postavili razstavo Iz likovnih depojev Mestnega muzeja Idrija. Njen kustos je bil naš zunanji sodelavec, študent umetnostne zgodovine Klemen Pust. Javnosti smo predstavili dela iz likovnih zbirk, ki jih hranimo v depojih. Od skupno 740 del smo jih ob tej priložnosti razstavili 94 in izdali tudi manjši katalog.

Najpomembnejša in največja dogodka v preteklem letu sta bili otvoritvi dveh stalnih muzejskih razstav. 17. aprila 2003 je ministrica za kulturo ga. Andreja Rihter v Idriji odprla razstavo Idrijsko v 20. stoletju, 20. junija 2003 pa je direktor Uprave za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije g. Stane Mrvič v Cerkljanskem muzeju odprl razstavo Cerkljanska skozi stoletja. V Idriji smo na ta način zaključili muzejski pregled 500-letne zgodovine, v Cerknem pa gre za prvo od 4 načrtovanih stalnih postavitev in prvo v obnovljenih prostorih cerkljanske muzejske hiše.

Oktobra smo v idrijskem gradu zaključili večletna obnovitvena dela kletnih prostorov trakta B. S tem smo pridobili 169 m² prvovrstno urejenih prostorov za občasne razstave. 23. oktobra 2003 smo jih predali svojemu namenu in ob tej priložnosti v njih odprli razstavo slikarja Rudija Škočirja Rojenice.

Leto 2003 smo zaključili z izdajo 2. številke Idrijskih razgledov, ki je bila v celoti posvečena 50-letnemu ju-

bileju muzeja in smo jo naslovili Kolo časa. V njej svoje delo in svoje zbirke predstavljajo strokovni delavci muzeja, v intervjuju Ivica Kavčič pa spregovorijo trije še živeči direktorji muzeja. Lik prvega, že pokojnega Srečka Logarja predstavlja njegov sin Zmago Logar.

Uradno smo praznovanje 50-letnice zaključili 22. januarja 2004, ko smo kustosi in direktorica muzeja o svojem delu spregovorili na Muzejskih večerih.

Ob tem prazničnem programu je v muzeju seveda potekalo tudi drugo delo. Poleg že omenjenih smo organizirali in postavili še 9 občasni razstav, 7 v Idriji in 2 v Cerknem. Med njimi velja kot zanimivejšo in dobro obiskano izpostaviti razstavo čipk Čipkarske šole iz Beverna v Belgiji (grad Gewerkenegg, julij–avgust 2003). V svojih prostorih smo gostili 10 razstav drugih ustanov (6 v Idriji in 4 v Cerknem), sami pa smo z eno (Idrijske čipke skozi čas) gostovali v Črnomlju.

Maja 2003 smo zaključili 19. sezono Muzejskih večerov in novembra pričeli 20. sezono. Med letom se je zvrstilo 5 predavanj različnih strokovnjakov. Veseli smo, da so vsa zelo dobro obiskana. Eno predavanje smo imeli tudi v Cerknem.

V muzeju smo predstavljali knjige in druge publikacije. Januarja smo v Idriji predstavili Idrijske razglede (2/2002), februarja pa v Cerknem knjigo O pustu, maskah in maskiranju, v kateri sta dva temeljna članka o Cerkljanskem in Idrijskem avtoric Ivane Leskovec in Mirjam Gnezda. Decembra je bila predstavljena knjiga vojskarskega rojaka Črtomirja Šinkovca Oblaki nad

sončno deželo, nato pa še spominska dopisnica 150 let rudnika New Idrija. V Cerknem je bila novembra predstavljena poštna znamka in spominska ovojnica, posvečena 60-letnici ustanovitve Partizanske bolnice Franja.

Že nekaj let v Idriji oktobra poteka t.i. "mikološko srečanje" v organizaciji Mestnega muzeja Idrija in Inštituta za sistematizacijo višjih gliv. Udeleženci hodijo po Scopolijevih poteh in iščejo glive, ki jih je tu zabeležil on, oziroma odkrivajo, katere rastejo danes.

Mestni muzej Idrija, Muzejsko društvo in Rudnik živega srebra so junija v Idriji skupaj organizirala javni posvet Idrijska tehniška dediščina danes in jutri.

Med odmevnejše muzejske dogodke v preteklem letu spada tudi organizacija mednarodnega simpozija o življenju in delu Balthasarja Hacqueta, ki je bil že dolgo načrtovan. V sodelovanju z Biotehniško fakulteto, Botaničnim vrtom in Gimnazijo Jurija Vege ter z izdatno pomočjo prof. dr. Janeza Šumrade iz Ljubljane smo ga izpeljali 9. in 10. oktobra 2003. Zbornik referatov je bil objavljen kot posebna številka revije Hacquetia, ki jo izdaja Biotehniški inštitut J. Hadžija ZRC SAZU.

Muzej je v letu 2003 poleg dveh številčk Idrijskih razgledov in dveh manjših katalogov ob razstavah (Rudi Skočir: Rojenice in Iz likovnih depojev Mestnega muzeja Idrija) izdal še posebno predstavitveno publikacijo o Partizanski bolnici Franja za njeno kandidaturu na Unescovi listi dediščine, zgibanko o Partizanski bolnici Franja v 5 jezikih, reklamni letak za stalno razstavo Cerkljanska skozi stoletja, delovne liste za rudarsko hišo, idrijsko čipko in idrijsko kamšt, vodnik po razstavah v gradu Gewerkenegg v slovenskem jeziku, ponatis zgibanke o Krajinskem parku Zgornja Idrija (s sredstvi Ministrstva za okolje, prostor in energijo) ter sodeloval pri izdaji kataloga razstave Slovenija odprta za umetnost.

Pridobili smo tudi precej novega gradiva: 337 predmetov, 1656 fotografij, 325 diapozitivov, 92 kopij muzejskih predmetov ter 1417 knjig.

Restavrirali ali konservirali smo 197 predmetov, inventarizirali pa 232.

V letu 2003 smo začeli tri spomeniškovarstvene akcije – obnovitvena dela na Kanomeljskih klavžah, obnovitvena dela na stavbi jaška Frančiške, pri čemer smo se muzealci ukvarjali le z restavriranjem Kleyeve črpalke, sicer pa so dela vodili na idrijskem rudniku, ter restavratorsko-konservatorska dela v Partizanski bolnici Franja. S pomočjo sredstev MOPE se je uredil majhen del poti ob Divjem jezeru. V zvezi s Franjo so potekale tudi aktivnosti za njen vpis na Unescovo listo dediščine. Čeprav je bila zaradi negativnega mnenja ICOMOS-ovega eksperta o tem spomeniku junija kandidatura umaknjena, pa ni bila tudi zaključena. Mnenje države je, da ponovno kandidiramo.

Veliko časa in skrbi v muzeju posvečamo obiskovalcem. Zanje pripravljamo pedagoške programe in muzejske učne ure, za najmlajše pa tudi muzejske delavnice. V cerkljanskem muzeju so bile štiri, v Idriji ena.

V preteklem letu si je muzejske objekte ogledalo 57.858 obiskovalcev, od tega 25.080 otrok in 32.778 odraslih oziroma 44.186 domačih in 13.672 tujih gostov.

Avtorji v tej številki

- Irena AŽMAN, univ. dipl. inž. geodezije,
Glavni urad Geodetske uprave Republike Slovenije,
Ljubljana
- Mag. Vida BAJT, prof. zgodovine in geografije,
Osnovna šola Cerkno
- Dr. Jože BAVCON, univ. dipl. biol.,
vodja Botaničnega vrta Ljubljana
- Severina BERGER, farmacevtski tehnik,
živi v Oberpframmernu, Nemčija
- Marijan BERIČIČ, inž. org. dela,
upokojenec, predsednik Društva upokojencev Idrija
- Samo BEVK, prof. zgodovine
in umetnostne zgodovine,
poslanec Državnega zbora Republike Slovenije
- Mirjam GNEZDA, univ. dipl. etnolog
in kulturni antropolog,
kustos, Mestni muzej Idrija
- Niko JEREB, agronom,
publicist, predsednik Filatelističnega društva Idrija
- Dr. Milica KACIN WOHINZ, doktorica
zgodovinskih znanosti,
znanstvena svetnica v pokoju
- Ivica KAVČIČ, univ. dipl. inž. kemije,
upokojenka, bivša predsednica Skupščine občine Idrija
- Janez KAVČIČ, prof. zgodovine
in umetnostne zgodovine,
Osnovna šola Spodnja Idrija
- Prim. dr. Alfred Bogomir KOBAL, dr. med.,
specialist medicine dela,
Zdravstveni dom Idrija
- Dragica KRAVOS, učiteljica v pokoju,
Osnovna šola Cerkno
- Nevenka LAPANJA,
učenka Osnovne šole Cerkno

- Ivana LESKOVEC, univ. dipl. etnolog,
direktorica Mestnega muzeja Idrija
- Milojka MAGAJNE, prof. zgodovine in sociologije,
kustos, Mestni muzej Idrija, vodja oddelka
v Cerknem
- Prim. mag. Rafael PODOBNIK, dr. dent. med.,
mojster fotografije, Nova Gorica
- Dr. Denis PONIŽ, doktor literarnih znanosti,
prof. AGRFT, Univerza v Ljubljani
- Klemen PUST, univ. dipl. zgodovinar
in prof. umetnostne zgodovine,
kustos, Mestni muzej Idrija
- Marija REJC, učiteljica v pokoju,
Osnovna šola Cerkno
- Elena ŠFKOROVÁ,
Mestni centralni rudarski arhiv Banská Štiavnica,
Slovaška
- Karmen SIMONIČ MERVIC, prof. zgodovine
in geografije,
Osnovna šola Črni Vrh nad Idrijo
- Rafael TERPIN, akademski slikar,
samostojni kulturni delavec, Idrija
- Andrejka ŠČUKOVT, univ. dipl. etnolog,
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije –
OE Nova Gorica
- Milanka TRUŠNOVEC, prof. prim. književnosti
ter slovenskega jezika in književnosti,
Mestna knjižnica in čitalnica Idrija
- Anton ZELENC, inž. strojništva,
kustos, Mestni muzej Idrija

*Izdajatelj in založnik***MESTNI MUZEJ IDRIJA**

Muzej za Idrijsko in Cerkljansko

Naslov

Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, 5280 Idrija

www.muzej-idrija-cerkno.si

e-pošta

tajnistvo@muzej-idrija-cerkno.si

Uredniški odbor

Jože Bavcon

Samo Bevk

Jože Čar

Jože Janež

Robert Jereb

Janez Kavčič

Ivana Leskovec

Karmen Simonič Mervic

Klemen Pust

Ksenija Šabec

Anton Zelenc

Odgovorna urednica

Ivana Leskovec

Glavni urednik

Jože Janež

Literarni urednik

Jože Janež

Urednik likovne priloge

Klemen Pust

Oblikovalec in tehnični urednik

Marijan Močivnik

Lektoriranje

Milanka Trušnovec

Finančna podpora

Občina Idrija

Tisk

Tiskarna Gorenjski tisk, Kranj

Naklada

800 izvodov

Idrija, julij 2004

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Uredništvo naproša avtorje, naj oddajajo članke v dveh izvodih, na papirju in v digitalnem zapisu na disketi. Članki naj ne bodo daljši od 10 tipkanih strani. Obvezno naj bo priložen avtorjev naslov in telefonska številka.

ISSN 0019-1523